

ÉRTEKEZÉSEK

A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

KIADJA A MAGYAR TUD. AKADÉMIA.

AZ I. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

GYULAI PÁL

OSZTÁLYTITKÁR.

XV. KÖTET. VIII. SZÁM.

A HANGSÚLY A SZLÁV NYELVEKBEN.

DE ÁSBÓTH OSZKÁRTÓL.

Ára 80 kr.

BUDAPEST.

1890.

Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből.

- I. k.** I. Solon adótörvényéről. *Tel'fy Ivántól.* 1867. 14 l. Ara 10 kr. — II. Adalékok az attikai törvénykönyvhöz *Tel'fy Ivántól.* 1868. 16 l. 10 kr. — III. A legújabb magyar Szentírásról. *Tárkányi J. Belától.* 1868. 30 l. 20 kr. — IV. A Nibelungének keletkezéséről és gyanítható szerzőjéről. *Szász Károlytól.* 1868. 20 l. 10 kr. — V. Tudománybeli hátramaradásunk okai, s ezek tekintetéből Akadémiánk feladása *Toldy Ferencztől.* 1868. 15 l. 10 kr. — VI. A keleti török nyelvről. *Vámbéry Ármintől.* 1868. 18 l. 10 kr. — VII. Geleji Katona István főleg mint nyelvész. *Imre Sándortól.* 1889. 98 l. 30 kr. — VIII. A magyar egyházak szertartásos énekei a XVI. és XVII. században. *Bartalus Istvántól.* Hangjegyekkel. 1869. 184 l. 60 kr. — IX. Adalékok a régebb magyar irodalom történetéhez. (1. Sztárai Mihálynak eddig ismeretlen szindarabjai. 1550—59. — 2. Egy népirodalmi emlék 1550—75-ből. 3. Baldi Magyar olasz Szótárkája 1583-ból. — 4. Báthory István országbíró mint író. — 5. Szecezi Molnár Albert 1574—1633). *Toldy Ferencztől.* 1869. 176 l. — X. A magyar bővített mondat. *Brassai Sámuel* től. 1870. 46 l. 20 kr. — XI. Jelentés a felső-ausztriai kolostoroknak Magyarországot illető kézirat- és nyomtatványairól. *Bartalus Istvántól.* 1870. 43 l. 20 kr. (1867—1869.)
- II. k.** I. A Konstantinápolyból legújabbban érkezett négy Corvin-codexről. *Mátray Gábor* l. tagtól. 1870. 16 l. 10 kr. — II. A tragikai felfogásról. Székfoglaló. *Szász Károly* r. tagtól. 1870. 32 l. 20 kr. — III. Adalékok a magyar szóalkotás kérdéséhez. *Joannovits Gy.* l. tagtól 1870. 43. l. 20 kr. — IV. Adalékok a magyar rokonértelmű szók értelmezéséhez. *Finály Henrik* l. tagtól. 1870. 47 l. 20 kr. — V. Solomos Dénes költeményei és a hétszigeti görög népnyelv. *Tel'fy Iván* lev. tagtól. 1870. 23 l. 20 kr. — VI. Q. Horatius satirái (Ethikai tanulmány). Székfoglaló. *Zichy Antal* l. tagtól. 1871. 33 l. 20 kr. — VII. Újabb adalékok a régebb magyar irodalom történetéhez (I. Magyar Pál XIII. századbeli kanonista. II. Margit kir. hercegnő, mint ethikai író. III. Baldi Bernardin magyar-olasz szótárkája 1582-ből. Második közlés IV. Egy XVI. századbeli növényteni névtár XVII. és XVII. századbeli párhuzamokkal. V. Akadémiai eszme Magyarországon Bessenyei előtt) *Toldy Ferencz* r. tagtól. 1871. 124 l. Ara 40 kr. — VIII. A sémi magánhangzókról és megjelölésük módjairól. *Gr. Kuun Géza* lev. tagtól. 1872. 59 l. 20 kr. — IX. Magyar szöveftegetések. *Szilády Áron* l. tagtól. 1872. 16 l. 10 kr. — X. A latin nyelv és dialektusai. Székfoglaló. *Szenácssy Sándor* l. tagtól. 1872. 114 l. 30 kr. — XI. A defferekről. *Szilády Áron* lev. tagtól. 1872. 23 l. 20 kr. — XII. Emlékbeszéd Árvay Gergely felett. *Szvorényi József* lev. tagtól. 1872. 13 l. 10 krajczár. (1869—1872.)
- III. k.** I. Commentator commentatus, Tarlózatok Horatius satiráinak magyarázói után. *Brassai Sámuel* r. tagtól. 1872. 109. l. 40 kr. — II. Apáczai Csérei János Barczai Akos fejedelemezhez benyújtott terve a magyar hazában felállítandó első tudományos egyetem ügyében *Szabó Károly* r. tagtól. 1872. 18 l. 10 krajczár. — III. Emlékbeszéd Bitnitz Lajos felett. *Szabó Imre* l. tagtól. 1872. 18 l. 10 kr. — IV. Az első magyar társadalmi regény. Székfoglaló *Vadnai Károly* l. tagtól. 1873. 64 l. 20 kr. — V. Emlékbeszéd Engel József felett *Finály Henrik* l. tagtól 1873. 16 l. 10 kr. — VI. A finn költészetéről, tekintettel a magyar ösköltészetre. *Barna Ferdinand* l. tagtól. 1873. 135 l. 40 kr. — VII. Emlékbeszéd Schleicher Ágost, külső l. tag felett. *Riedl Szende* l. tagtól. 1873. 16 l. 10 kr. — VIII. A nemzetiségi kérdés az araboknál. Dr. *Goldziher Ignác* től. 1873. 64 l. 30 kr. — IX. Emlékbeszéd Grimm Jakab felett. *Riedl Szende* l. tagtól 1873. 12 l. 10 kr. — X. Adalékok Krim történetéhez. *Gr. Kuun Géza* l. tagtól. 1873. 52 l. 20 kr. — XI. Van-e elfogadható alapja az ik-es igék külön ragozásának. *Riedl Szende* lev. tagtól 51 l. 20 kr. (1872—1873.)
- IV. k.** I. szám. Paraleipomena kai diorthoumena. A mit nem mondtak s a mit roszul mondtak a commentatorok Virgilius Aeneise II-ik könyvére. különös tekintettel a magyarra. *Brassai Sámuel* r. tagtól 1874. 151 l. 40 kr. — II. szám Bálint Gábor jelentése Oroszország- és Ázsiában tett utazásáról és nyelvészeti tanulmányairól. Melléklet öt khályimik dana hangjegye. 1874. 32 l. 20 kr. — III. szám A classica philológiának és az összehasonlító árja nyelvtudománynak mívelése hazánkban. Székfoglaló *Bartal Antal* l. tagtól 1874. 182 l. 40 kr. — IV. szám. A határozott és határozatlan mondatról. *Barna Ferdinand* l. tagtól 1874. 31 l. 20 kr. — V. szám. Jelentés a m. t. Akadémia könyvtára számára keletről hozott könyvekről, tekintettel a nyomdai viszonyokra keleten. Dr. *Goldziher Ignác* től. 1874. 42 l. 20 kr. — VI. szám. Jelentések: I. Az orientalistáknak Londonban tartott nemzetközi gyűléséről, *Hunfalvy Pál* r. tagtól. — II. A németországi philologok és tanférfiak 1874-ben Innsbruckban tartott gyűléséről *Budenz József* r. tagtól. 23 l. 15 kr. — VII. szám. Az új szókról. *Fogarasi János* r. tagtól. 15 kr. — VIII. szám. Az új magyar orthologia. *Toldy Ferencz* r. tagtól. 1875.

A HANGSÚLY
A SZLÁV NYELVEKBEN.

DE ÁSBÓTH OSZKÁRTÓL.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1891.

A hangsúly a szláv nyelvekben.

(Felolvastatott a m. t. Akadémia 1890. május 5-én tartott ülésében.)

ELŐSZÓ.

Már hosszabb ideig foglalkozom az orosz nyelv hangsúlyával. Az 1889-iki év nyarát főképp azért töltöttem Oroszországban, hogy ott helyben egészítsem ki és igazítsam helyre adatgyűjtésemet. E közben foglalkoztam a többi szláv nyelvek hangsúlyával is és kiterjeszkedtem a többi indogermán nyelvek hangsúlyára is. Ez szükséges volt, mert szorosan összefüggött azzal a kérdéssel, mennyiben tarthatók az orosz nyelvben észlelhető jelenségek régieknek, vagy mennyiben tulajdonítandók az analogia hatásának, tehát mennyiben újabb keltűek. Ha most már e tanulmányaimnak egy kis részét közzé teszem, ezt mintegy bevezetésül lehet tekinteni a készülő félben levő nagyobb művemhez, mely az orosz nyelv hangsúlyáról fog szólni. Már ebből is önként következik, hogy nem lehetett szándékom e helyt rendszeres egésznet adni, csak nagyobb körben akartam a nyelvészek figyelmét az annyira érdekes szláv hangsúlyozásra fölhíni.

B E V E Z E T É S.

Az indogermán nyelveknek egyik jellemző vonása a sajátos hangzócsere, melyet egy és ugyanabból a gyökérből eredt alakokban, szókban találunk. Milyen tarka képet nyújt gyakran egy úgynevezett «gyökér» a görög nyelvben:

λείπω : λείλοιπα : ἔλιπον
λείψανον : λοιπός
κλείπω : κέκλωρα : ἐκλάπην
κλέπτεις : κλοπή

és milyen sajátos hangcserét mutatnak az olyan német alak-
illetőleg szócsoportok, mint

binden : band : gebunden ;
Binde : Band : Bund.

Korán fölismerték, hogy a hangzók e különböző színezete szorosan összefügg az eredeti *hangsúlylyal*. Az indogermán összehasonlító nyelvészet tehát keletkezése óta ügyet vetett a hangsúlyra, mert benne látta a föltűnő jelenségek egész sorozatának a kulcsát. Az a körülmény, hogy az utolsó két évtizedben az indogermán nyelvészet teljes átalakuláson ment keresztül, hogy épen a hangzók fejlődését ma már egészen más kiinduló pontból vizsgáljuk, más fölfogásra vezetett ugyan a hangsúly hatását illetőleg, de magát a hangsúlyt még csak fokozottabb figyelemmel kísérik, mint azelőtt. És méltán, mert nem csak a hangzók történetére vet világot, hanem gyakran még a mássalhangzókéra is. Így Verner korszakalkotó cikkében (Kuhn Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung XXIII. k.) 1877-ben kimutatta, hogy a latin *frater* és *pater* szónak azért felel meg a németben *Bruder* *d*-vel, de *Vater* *t*-vel, mert a hangsúly eredetileg a *Bruder* szóban a tőre esett (szanszkrit *bhrátar*-), a *Vater* szóban pedig a ragra (πατήρ,

szkr. *pitár-*), kimutatta, hogy a mássalhangzó váltakozása olyan esetekben is, mint:

ziehen : gezogen
 schneiden : geschnitten
 war : gewesen

azon alapúl, hogy a germán nyelvekben a hangsúly valaha nem volt, úgy mint később, bizonyos helyhez kötve, hanem szabadon állhatott a szónak bármely tagján.

A véletlennek egy különös játéka, hogy épen a szanszkrit nyelv, melynek vocalismusáról az újabb kutatások kétségkívül kimutatták, hogy nagyon sokat veszített az eredeti változatosságból, e változatosságnak okát, a régi hangsúlyt leghívebben őrizte meg. E régi indogermán hangsúly, a mint már az imént érintettem, nem volt a szó bizonyos helyéhez kötve, tehát nem hasonlított sem a görög, sem a latin, sem a német, olyan szűk körben mozgó hangsúlyhoz, hanem a szónak akármelyik tagján állhatott,*) állhatott például a szó elején, akármilyen hosszú volt is a szó, állhatott a szó legvégén is és minden közbeeső tagon és elhelyezése nem volt semmiféle olyan föltételekhez kötve, mint a milyeneket a latinban, görögben, németben találunk. De ha a szanszkrit nyelv e régi hangsúly képét hívebben őrizte is meg mint más indogermán nyelv, már most is ismerjük több eltérését az eredeti hangsúlyozástól. Ha tehát van más indogermán nyelv is, mely a *szabad*, helyhez nem kötött hangsúlyozást megőrizte, a hangsúly kiváló fontosságánál fogva megérdemli, hogy vele is behatóan foglalkozzunk, hogy így a nyelvek csodás fejlődésének titkába mind jobban behatolhassunk. És ilyen nyelvek igenis vannak, ilyen a litván nyelv és a szláv nyelvek egy része. Ezúttal csak a szláv nyelvek hangsúlyáról kívánok szólni, rá akarok mutatni azokra a problémákra, melyeket nekünk, szlávistáknak, vállvetve kell megoldanunk azokkal a nyelvészekkel, a kik sokkal nagyobb területet, az egész indogermán-ságot teszik kutatásuk tárgyává és ép azért nem hatolhatnak be maguk annyira az egyes nyelvek titkaiba.

*) Hogy minden félreértésnek elejét vegyem, ki kell jelentenem, hogy mindig csak a tünemények összességéről szólok, a szanszkritban p. o. a hangsúly állhat a szónak akármelyik tagján, már t. i. más-más szókban; egy bizonyos szónak bizonyos alakjában természetesen a szanszkritban is helyhez van kötve a hangsúly.

I. ÁLTALÁNOS RÉSZ.

1. A hangsúly a különböző szláv nyelvekben.

A szláv nyelvek hangsúly dolgában egymástól nagyon elütnek. Van köztük olyan, mely a magyar módjára az első szótagra veti mindig a hangsúlyt, ilyen a cseh, tót, lauzici szorb, van olyan, mely mindig az utolsóelőtti szótagra veti a hangsúlyt (így hangsúlyoz a lengyel); vannak végre olyan szláv nyelvek — az orosz, bolgár, szlovén, szerb —, melyek hangsúlya szabad, helyhez nincs kötve. Aligha van nyelv, a melyben a szabad hangsúly csak utólagosan fejlődött volna egy egyszerűbb állapotból, azért a priori valószínű, hogy ha a szláv nyelvek közül egyáltalában valamelyik többé-kevésbé híven megőrizte az eredeti hangsúlyt, ez csakis az orosz, bolgár, szlovén, szerb lehet. Könnyű is megérteni, mikép fejlődhetett egy eredetileg szabad hangsúlyból az a hangsúly, melyet a *cseh, tót, szorb* nyelvben találunk. A hangsúly ereje, energiája különböző nyelvekben nagyon különböző és idővel egy és ugyanabban a nyelvben is nagyon megváltozhatik olyan körülmények hatása alatt, melyeket a kutató tudós inkább csak sejthet — klíma, véralkat, politikai és társadalmi viszonyok, erős idegen befolyás és sok más faktor alakjában. Ha már most a régi hangsúly idő folytán erőtlen, színtelen lett, erőt vehetett rajta egy, a szó első tagjára eső másodrendű hangsúly, mely abból magyarázható, hogy a szó elején a hang könnyen az erő bizonyos fokával indul meg. Hogy a *cseh, tót, szorb* mai hangsúlyozás keletkezését megmagyarázzuk, nem kell tehát mesterséges theoria, a milyent egy kiváló orosz tudós, Brandt Román föllállított, a ki valamennyi szlávista közt legbehatóbban foglalkozott a szláv nyelvek hangsúlyával.*)

*) Brandt Načertanie Slavjanskoj Akcentologii. Sz.-Pétervár 1880. 158. és k. l. Egyszer mindenkorra utalok Brandt e művére, melyet

Jóval nehezebb a *lengyel* hangsúlyozás keletkezését kimagyarázni; az analógiának egy sajátos hatása alatt kerülhetett csak a hangsúly állandóan a szó utolsóelőtti tagjára. E kérdés feszegetésébe itt nem bocsátkozhatom, áttérek inkább azokra a nyelvekre, melyekben egyedül lehet keresni az eredeti indogermán hangsúlyozás többé-kevésbé hű képét.

Mivel a *szlovén* nyelv hangsúlya a számtalan nyelvjárásban, melyben a szlovén nyelv gazdagabb valamennyi szláv nyelvénél, nagyon tarka képet mutat és nagyon sok, a legkisebb részletekbe menő előzetes magyarázatot kellene adnom, mely ez értekezés keretébe nem fér, be kell ezúttal azzal érnem, hogy rámutatok a szlovén nyelvre is, mint olyanra, mely a szóban forgó kérdések végleges eldöntésénél szintén latba esik. A *bolgár* nyelvre is csak helylyel-közzel leszek tekintettel. Ez egészen más okoknál fogva, mint a szlovén, alkalmatlan arra, hogy e bonyolódott kérdésekben biztos kalauzúl szolgáljon nekünk: a régi alakok részben csak romokban maradtak meg e nyelvben, declinációja jóformán nincs, azután meg nagyon kevés történt még eddig e nyelv pontos megismertetésére. Egy szláv nyelvet, melyben a hangsúly változó volt, még meg sem említettem, ez a kihalt *poláb* nyelv, de a hagyomány oly szegényes, hogy már azért sem érdemel itt figyelmet. Hátra-maradt tehát mindössze két szláv nyelv, az *orosz* és a *szerb*, mint két olyan nyelv, melyből minden jel után ítélve, legbiztosabban következtethetünk arra a hangsúlyozásra, mely ősrégi időkben kétségen kívül valamennyi szláv nyelvben uralkodott.

Valaki talán azt kérdi: hát az a nyelv, melyre Cyrillus és Methodus lefordították az egyházi könyveket, az a nyelv, mely valamennyi élő szláv nyelvre annyi fényt derít régi alakjaival, hangjaival? — Ez a nyelv, melynek becsületes neve sincs — hijják ó-szlovénnek, ó-bolgárnak, egyházi szlávnak, ó-szlávnak, — igenis a szláv nyelvész kiapadhatatlan kincses bányája, de a mi kérdésünkben szava nincsen, mert arról épenséggel semmit sem tudunk, hogy milyen hangsúlylyal ejtették szavait.

Akcentologija (illetőleg *Accentologia*) név alatt fogok idézni, mindenkit, a ki behatódobban kíván a szláv nyelvek hangsúlyával foglalkozni. Ott megtalálja egyúttal a forrásokat is mind, úgy hogy fölmentve érzem magamat sok apró kérdés fejtegetésétől és foglalkozhatom inkább olyan kérdésekkel, melyeket Brandt nem érint.

2. Az orosz és a szerb hangsúly.

Az oroszban a hangsúly eshetik, csak úgy, mint a szanszkritban, a szó akármelyik tagjára: találjuk a hangsúlyt 5, 6, 7, sőt néha 8 tagú szóban is a szó első tagján, de találjuk csaknem ép oly távol is a szó kezdetétől. A 6 tagú *peregovorenó* pl. a hangsúlyt a szó legvégén viseli. Mondanom sem kell, hogy a hangsúly minden közbeeső szótagra is eshetik. De nem ez az orosz hangsúly legjellemzőbb vonása, hanem föltűnő mozgékonytsága, mely abban nyilvánul, hogy az egy és ugyanabból a többől képzett szók, sőt egy és ugyanannak a szónak az alakjai is más-más helyen viselhetik a hangsúlyt. «A rét zöld», azt az orosz úgy mondja:

lug *zélen*,

«a zöld rét»-et meg úgy hívja, hogy:

zelénuj lug,

«a fűzfa zöld» megint más hangsúlylyal így hangzik:

íva *zelená*.

«Hideg van», azt oroszúl úgy mondják:

chólodno,

«a hideg víz»-et úgy hívják, hogy:

chólodnaja vodá,

«a víz hideg»:

vodá *chólodná*.

Póchorony temetést jelent, genitivusa *pochorón*, dativusa *pochoronám*.

Különösen érdekes ezt a változást egy és ugyanannak a szónak az alakjain belül észlelni. E tekintetben az orosz messze túlhaladja még a szanszkritot is, a nem szláv nyelvek közül csakis a litván nyelv vetekedhetik vele ezen a téren.

Áttérek a szerb nyelv hangsúlyára. Nem olyan egyszerű dolog a szerb hangsúlyt jellemezni, mint az oroszét.

Az orosz nyelvben a hangsúly mindig egyforma, a szerbben nagyon különböző. Rendesen 4-fele hangsúlyt különböztetnek meg a szerb nyelvben, a melynek jelzésére gravist (´), kettős gravist (¨), acutust (´), és circumflexust (˘) használnak. E négy hangsúlyt sikerült ugyan beható megfigyelés után 2 főpont alá fogni. E szerint van emelkedő és ereszkedő hangsúly a szerb nyelvben és mindkettő rövid vagy hosszú hangzóval lehet összekötve, de

valamennyi tudós, ki e kérdéssel foglalkozik, egyetért abban, hogy a hang emelkedését vagy ereszkedését csak hosszú hangzón lehet tisztán észrevenni, rövid hangzón nem, úgy, hogy a fül határozottan 4-féle hangsúlyozást különböztet meg.

A theoria szerint *emelkedő* a hangsúly olyan szókbán, mint *vòda* víz, *rúka* kéz, csak hogy *vòda*-ban rövid a hangzó, az emelkedés tehát alig vehető észre, míg *rúka*-ban tisztán észrevenni a hang emelkedését; az *ú* úgy hangzik körülbelől, mint minálunk a csodálkozással párosult kérdésben: *rút*?! Ha a szerb emelkedő hangsúlylyal ejt valamely szótagot, a következő szótagban a hangzó csaknem épp olyan magasán hangzik, a hangsúly mintegy lebeg a két szótag között,*) a mi különösen észrevehető, ha az emelkedő hangsúlylyal ejtett hangzó rövid, a rákövetkező szótag hangzója pedig hosszú, pl. *vòda* genitivusában: *vòdā*. E sajátos lebegés két szótag között magyarázatát az emelkedő hangsúly keletkezésében találja. Ha összehasonlítjuk a szerb *vòda* szót az orosz-bolgár *vodā*-val, a *rúka* szót az orosz *rukā*, bolgár *rūkā*-val és latlha vetjük azt a körülményt is, hogy a szerbben a hangsúly mintegy eloszlik a két szótagon, hajlandók leszünk a szerb emelkedő hangsúlyt egy későbbi fejlődés eredményének tartani. E fejlődés egyes stádiumai részben még ma is megfigyelhetők (l. Jagics megjegyzését a jegyzetben), az eredmény azonban teljesen tisztán áll előttünk: a szerb nyelvben a hangsúly, ha lehetséges, mindig egy szótaggal hátrább ment a szó kezdete felé, a hangsúly régi helyén azonban mintegy gyenge nyomot hagyott magáról. Hogy a fejlődés menete tényleg ez volt, hogy az orosz, bolgár *vodā* megőrizte a hangsúlyt az eredeti helyén, a szerb *vòda* pedig csak később vonta vissza a

*) V. ö. Jagics érdekes megjegyzését az Archiv für Slavische Philologie VII. kötetében (488. l.): Man muss nämlich entschieden von *vodā*, ausgehen, dieses wurde nach und nach zu *vodā* dann *vòdā* u. zuletzt *voda*. Je nach den Dialecten mögen an der Ultima mehr oder weniger Spuren der einstigen Betonung geblieben sein. Nirgends merkt man diese Spuren so stark, wie in dem Dialecte der Montenegriner, wo bekanntlich in solchen Formen wie „*govorio*“ [a rendes hangsúly: *govorio*] die Betonung der Silbe *ri* geradezu das Uebergewicht hat vor der ebenfalls betonten Silbe *ro*. Es findet gleichsam ein stetiger Kampf zwischen dem alten u. neuen Betonungsprincip statt. Ich empfehle gerade deshalb die Aussprache der Montenegriner einer besondern Studie.

hangsúlyt az első szótagra, azt maga a szerb nyelv is bizonyítja. Ha a «szerb» nyelvről beszélünk, mindig az úgynevezett *što*-dialectust értjük alatta, mert ez az uralkodó nyelvjárás, ez képezi a szerb-horvát irodalmi nyelv alapját. De van olyan szerb nyelvjárás is — a szerbség legnyugatibb részében, a tengerparton és a szigeteken —, melyben a hangsúly ugyanazon a helyen áll, mint az oroszban, bolgárban. Ez az úgynevezett *ča*-dialectus.*) A *ča*-dialectusban a fönt említett szerb *vòda, rúka* szónak *vodà, rùkà* felel meg, a nyomaték tehát úgy, mint az orosz-bolgár *vodà, rukà-rùkà*-ban az utolsó szótagra esik, nem az utolsóelőttire, mint a *što*-dialectusban. A mondottakból önként folyik, hogy a közönséges szerb nyelvben a hangsúly többtagú szóban egyáltalában nem eshetik az utolsó szótagra.**) E tekintetben a szerb hangsúly már nem egészen szabad, nem olyan szabad, mint az orosz, bolgár, szlovén.

Áttérek az *ereszkedő* hangsúlyra. Ereszkedőnek nevezik a hangsúlyt olyan szókban, mint *lèti* lenni, *sûnce* nap; a kettős gravis (``) jelöli a rövid, a circumflexus (˘) a hosszú hangzón álló hangsúlyt. A hang teljes erővel indul és még a hangsúlyozott szótagon belül száll le, a mit megint könnyű megfigyelni a hosszú hangzókon, míg a rövid hangzó megfigyelése itt is rendkívüli nehézségekbe ütközik, mert gyors ejtése nem enged a megfigyelőnek időt arra, hogy a hang hullámzását megállapítsa. Ha az emelkedő hangsúlyon észrevettük, hogy a hang mintegy két szótag között lebeg, hogy csekély a különbség a két egymásra következő szótag energiájában, úgy itt a hangsúlyozott szótag határozottan kirí. Már az előbb mondottakból következik, hogy ez az ereszke-

*) E nyelvjárások elnevezései a kérdőnévmás *što*, illetőleg *ča*, «mi?» használatából keletkeztek, tehát hasonló elnevezések, mint a német *das*- és *dat*-dialectusokéi.

**) Miklosich (Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen. I². 406. l.) azt állítja, hogy a hangsúly a szerbben a többtagú szók *minden* tagján állhat. Ez a téves állítás onnét ered, hogy Miklosich olyan alakokban, mint *ordcâ* az utolsó szótagot is hangsúlyozottnak tekinti, mert a rendes jelzés szerint a hosszú szótagokat akkor is circumflexussal látják el, ha nincs is rajta hangsúly. Én minden félreértés kikerülése végett e hangsúlytalan hosszú szótagokat másképp írom (*ordcā*),

hangsúly csakis a szó elején állhat, másrészt egytagú szó nem is ejthető más hangsúlylyal.

A föntemlített *liti* a *ča*-nyelvjárásban is *liti*-nek hangzik, az oroszban *byti* (kisoroszban *bíti*); a *sūnce*-nak megfelel orosz *sólnce*, bolgár *slūnce*. Érdekes világot vet az ereszkedő és emelkedő hangsúly természetére a déli nyelvjárás egy tüneténye. Ha a keleti nyelvjárásban hosszú *ē*-n ereszkedő hangsúly van, a déli nyelvjárásban *ije* felel neki meg, ha pedig emelkedő hangsúly van rajta, a keleti nyelvjárásban, a déli vidékeken *ijè* hangzik: *snèg* hó, genitívus *snèga* (= orosz *snég*, *snéga*), a déli nyelvjárásban *snījeg*, *snījega*, míg e szó locatívusa *snégu* (= orosz *snégú*) a déli nyelvjárásban *snījègu*-nak hangzik.

Ha összefoglaljuk a mondottakat, világosan kitűnik, hogy a szerb hangsúly lényegében más, mint az orosz. Ha az orosz nyelvet hangsúly dolgában összehasonlítjuk a bolgárral vagy akár a szlovénnel is, közelebről sem találunk olyan eltérést, mintha az orosz nyelvet a szerbhez mérjük. De az az eltérés, melyet a szerb nyelv mutat, nem egyes esetekben mutatkozik, hanem egyetlenegy nagy törvényen alapul, melynek hatása végig vonul az egész nyelven. A ki ismeri ezt a törvényt, ezer meg ezer szerb szóból, a mely egytől-egyig más hangsúlyt tüntet föl, mint a megfelelő orosz szó, kiolvashatja az orosz hangsúlyt. Én tehát a következő fejezetekben az orosz szók mellett első sorban a megfelelő szerb szókat fogom említeni, ha meg kell állapítanunk, hogy az illető szók melyik helyen viselhették a közös szlávtságban a hangsúlyt. Ez, igaz, némi kényelmetlenséggel jár: folytonosan bizonyos műveletet kell végeznünk, vissza kell vezetnünk a szerb szók hangsúlyát eredeti értékére, ha t. i. emelkedő a hangsúly, egy szótaggal odább, a szó vége felé kell képzelnünk a hangsúly eredeti helyét. De így is rendkívül becses a szerb nyelv tanúbizonysága és semmivel sem pótolható. De hát a *ča*-dialectus? Hiszen ott megmaradt a hangsúly a régi helyén. Nem egyszerűbb, nem természetesebb az orosz szóval szembeállítani a *ča*-dialectus alakját? Minden bizonynyal egyszerűbb is volna, természetesebb is. De ha közelebbről szemügyre vesszük a dolgot, le kell arról mondanunk, hogy a közönséges szerb nyelvet a *ča*-dialectussal helyettesítsük. A *ča*-dialectus mind jobban tért veszít, a *što*-dialectus elnyomja, lépten-nyomon kiszorítja. A közönséges szerb nyelv hangsúlyozását azonkívül pon-

tosan ismerjük, jobban, mint akármely nyelvét: ha egy szó hangsúlyát keressük, rányitunk a lángelmű Karadzics szótárára, ha egy-egy szó különböző alakjaiban változik a hangsúly, útbaigazítást találunk a hangyaszorgalmú Danicsics értekezéseiben. A ča-dialectusról ellenben jóformán semmit sem tudunk: a Mazsuranicstól származó kevés adat, úgy látszik, meg nem bízható.*) Nemanics adatai is csak kis körre terjednek,**) és azonkívül azt bizonyítják, hogy a ča-dialectusban nagy az ingadozás, a régi hangsúly mellett új keletkezett, a ča-dialectus tehát, a mint azt Nemanics világításában látjuk, épenséggel nem alkalmas arra, hogy helyes fogalmat adjon a régi hangsúly elhelyezéséről. Mind-ebből nyilvánvaló, hogy a ča-dialectus ismerete később is, ha majdan többet fogunk róla tudni, mint ma, aligha lesz olyan fontos az eredeti hangsúlyozás megítélésére, mint a közönséges szerb nyelv. De mindenesetre fölötte kíváncsi, hogy végre-valahára pontosabb és teljesebb adatok álljanak rendelkezésünkre a ča-dialectus köréből, mint eddig.

*) Antun Mažuranić Slovnica Hèrvatska. 4-ik kiadás. Zágráb, 1869. 10—26. l. (L. Danicsics itéletét Rad Jugoslov. Akad. XX. 152. l.)

**) Nemanic Čakavisch-kroatische Studien a bécsi akadémia Sitzungsberichte der phil. hist. Classe cz. kiadványának 104., 105. és 108-ik kötetében.

II. KÜLÖNLEGES RÉSZ.

1. A köznemű főnevek többes száma.

Áttérek most már egy specialis esetre, hogy közelebbről lássuk, mikép nyilvánul az orosz hangsúly nagy mozgékonyasága, mennyiben bizonyítja a szerb és bolgár nyelv, hogy ez a mozgékonyaság a szláv nyelvek régi tulajdona volt, és megtalálható-e e hangsúlycserének nyoma a többi indogermán nyelvekben.

Fölsorolom mindenek előtt két orosz köznemű főnév összes alakjait:

<i>slóvo</i> szó.		
Egyes szám.		Többes szám.
Nominativus.	} <i>slóvo</i>	<i>slová</i>
Accusativus.		
Genitivus.	<i>slóva</i>	<i>slóv</i>
Dativus.	<i>slóvu</i>	<i>slovám</i>
Instrumentalis.	<i>slóvom</i>	<i>slovámi</i>
Locativus.	<i>slóvê</i>	<i>slovách</i>

<i>oknó</i> ablak.		
Nom.	} <i>oknó</i>	<i>ókna</i>
Acc.		
Gen.	<i>okná</i>	<i>ókon</i>
Dat.	<i>oknú</i>	<i>óknam</i>
Instr.	<i>oknóm</i>	<i>óknami</i>
Loc.	<i>oknê</i>	<i>óknach</i>

E két mintán azt látjuk, hogy az egész egyes szám más hangsúlyt visel, mint az egész többes szám. Azt a viszonyt röviden így jelölhetjük, hogy szembe állítjuk az egyes szám nominativusával a többes szám nominativusát. Ezentúl tehát ezt a tüneményt röviden úgy fogom kifejezni:

slóvo : *slová*

oknó : *ókna*

Egy olyan proportio mint *slóvo* : *slová* tehát azt fogja ezentúl jelenteni, hogy az egész egyes szám a tőn, az egész többes szám a ragokon viseli a hangsúlyt. A többes szám genitivusának (*slov*) nincs már ragja, tehát hangsúlyát nem viselheti a ragon, de mert ez a casus különben is, hol képzése, hol hangsúlyozása miatt, sok megjegyzésre adna okot, mely az összefüggést zavarná, a nélkül, hogy az itt szóban levő kérdésre világot vetne, valamennyi ezentúl fölemlítendő esetekben tekinteten kívül hagyom ezt a casust. A többes szám hangsúlya tehát csakis a többi casusokra nézve, de azokra nézve a legnagyobb biztossággal következtethető a mintául szolgáló többes számú nominativus alakjából.

A *slóvo* : *slová*-féle viszonyt találjuk egybek közt még a következő orosz szóknál is :

délo dolog : *délá*

léto nyár, év : *létá*

móre tenger : *morjá*

pívo sör : *pivá* (sörfajták)

póle mező : *poljá*

právo jog : *pravá*

sérdce szív : *serdcá*

télo test : *télá*.

Az *oknó* : *ókna*-féle viszonyt találjuk pl. a következő orosz szókban :

gnêzdó fészek : *gnêzda*

grebló evező : *grébla*

jajcó tojás : *jájca*

koljco gyűrű ; *kóljca*

licó arcz, személy : *líca*

pisjmó levél : *písjma*

rebró oldalborda : *rébrea*

sédlló nyereg : *sédla*

stegnó csípő : *stégna*

vedró veder : *védra*

vinó bor : *vína*.

Az eddig idézett szók egytől-egyig kétagúak. Kétagú szót alig is találni, melyben a hangsúly nem cserélne ilyen módon helyet, úgy hogy Brandt az ő Accentológiájában nem nagy hibát követ el, mikor (a 29.l.) egyenesen azt állítja, hogy kétagú köznemű szóban a többes szám kivétel nélkül más helyen viseli a hangsúlyt, mint az egyes szám. De van egy pár 3-tagú szó is, melyben ugyanazt a tűneményt észleljük. Ilyenek:

děrevo fa: *derevá*
krúževo csipke: *kruževá*
óblako felhő: *oblaká*
ózero tó: *ozerá*
zérkalo tükör: *zermalá*
 és
lezvejé penge: *lězveja*

Csak látszólag más a mozgás a következő három szóban:

dolotó véső: *dolóta*
polotnó vászon: *polótna*
voloknó rost, szál: *volókna*.

Az orosz *olo* e szókban csak később fejlődött régebbi *la*-ból; a szók tehát eredetileg kétagúak voltak és a hangsúly csak úgy cserélt helyet, mint a többi kétagú szóban. Bizonyítja ezt igen szépen a szerb *ča*-dialectus:

Egy. sz. orosz *polotnó* = *ča plātnò*
 Több. sz. orosz *polótna* = *ča plātna*.

Hogy egy a nyelvben törvényesen fejlődött tűnemény miképp lépheti át természetes határát és szülhet a maga mintájára új meg új alakokat, azt mutatják a következő esetek:

kolesó kerék: *kolésa*
pomeló kályhaseprő: *pomēla*
remesló mesterség: *remésla*
tenetó hurok, tőr: *tenéta*.

Semmi sem szól a mellett, hogy e hangsúlyváltozás eredeti lehetne, minden a mellett bizonyít, hogy ezek csak a *polotnó*: *polótna*-féle esetek után indultak, a melyekben könnyű e hangsúly-

mozgás keletkezését kimutatni. Így azután érthető az is, hogy *ózero* tő : *ozerá* mellett találunk egy később fejlődött *ozéra* többes számot is.

Hogy nincs több 3-tagú köznemű főnév, a melyben a hangsúly helyet cserél, annak magyarázata abban keresendő, hogy a többtagú köznemű főnevek közt egyáltalában aránylag kevés a minden nap használt szó, legtöbb közte az abstract fogalmat jelentő, a mely többes számban rendesen nem is használatos. Tehát a dolog természeténél fogva sem várhatunk annyi három- vagy éppenséggel még többtagú szót, a mely ugyan azt a tüneményt mutatná, mint a kéttaguak. Elvi ellentét nincs a 2- és 3-tagú szók közt, ezt fényesen bizonyítja egy szócsoporthoz, mely az egyes nominativus-accusativusban 2-tagú, a többi esetekben 3-tagú alakot tüntet föl. Hadd szolgáljanak mintául *ímja* név alakjai :

Egyes szám.		Többes szám.
Nom.	} <i>ímja</i>	<i>imená</i>
Acc.		
Gen.	<i>imeni</i>	<i>imén</i>
Dat.	<i>imeni</i>	<i>imenám</i>
Instr.	<i>imenem</i>	<i>imenámi</i>
Loc.	<i>imeni</i>	<i>imenách.</i>

Ép így viszonylanak egymáshoz :

brémja teher : *bremená*
plémja nemzetség : *plemená*
sémja mag : *sëmená*
strémja kengyelvas : *stremená*
témja fejtető : *temená*
vrémja idő : *vrëmená*
výmja tögy : *vymená*
známja zászló : *znamená.*

Az utolsó szónál hasonló mellékhajtást találunk, mint a milyent az *ózero*-nál találtunk, a többes számban t. i. használatos *znamená* mellett *znaména* is.

A régi -s tők eredeti declinációjának az oroszban csak kevés nyoma maradt, az is inkább csak a többes számban : *nébo* ég

genitivusa *néba*, de többes nominativus-accusativusa *nebesá*, *čúdo* csoda genitivusa *čúda*, de többes nom. acc. *čudesá*.

De e kevés töredék is mutatja, hogy a hangsúly szakasztott úgy változott itt is, mint az imént tárgyalt *-n* töknél:

nébo : *nebesá* = *ímja* : *imená*

Ha végig nézünk az itt föl sorolt adatokon és tekintetbe vesszük az itt hely szűke miatt nem említett eseteket is, általános törvényül állíthatjuk föl, hogy az orosz nyelvben a köznemű szók a többes számban más helyen viselik a hangsúlyt, mint az egyes számban. A többtagú szók közül van ugyan olyan is, melynek hangsúlya helyet nem cserél, de az ilyenek merevsége könnyen magyarázható. Magyarázható vagy a szó ritka használatából, vagy abból a körülményből, hogy a képzők, melyeket bennök találunk, rendszeren csak többes számmal nem bíró abstract fogalmat jelentő szókat képeznek. Ha azután egy-egy szó az abstracták sorából kilép is és concret jelentést ölt, a hangsúly mégis megmarad mindig egy és ugyanazon a helyen. Így pl. még a kéttagú *srédstvo* eszköz, *cárstvo* birodalom sem változtatják hangsúlyokat, mert *stvo* rendszeren abstractákat képez (*boqátstvo* gazdagság, *rábstvo* rabszolgaság stb.).

Áttérek az orosz nyelvtől a *bolgár* nyelvre, mert ebben könnyebb a tünetényeket egy pillantással áttekinteni, mint a szerb nyelvben. A bolgár nyelvben a mozgás csak egy irányban észlelhető. Ha kéttagú köznemű főnév az egyes számban a tőn viseli a hangsúlyt, a többes számban, ha szintén kéttagú, a nyomaték a ragra esik. Ilyen főnevek:

bláto mocsár: *blatá*

búrdó takácsborda: *búrdá*

čélo homlok: *čelá*

gnézdó fészék: *gnézlá*

pérce tollacska: *percá*

sélce falucska: *selcá*

sélo falú: *selá*

slůnce nap: *slůncá*

télo test: *tělá*

žito gabona: *žitá*

žúrno mag: *žurná*.

Ez teljesen megfelel az orosz nyelvben talált tűneményeknek:

bolg. *têlo* : *têlá* = or. *têlo* : *têlá*.

Az ellenkező mozgást a bolgár nyelvben már nem találni. Ha a hangsúly az egyes számban a ragon van, ott találjuk a többes számban is:

rebró oldalborda : *rebrá*.

A bolgár nyelv, igaz, bizonyos előszeretettel viseltetik az utolsó szótag hangsúlyozása iránt, mégis az előttünk álló tűnemény ki-elégítő magyarázata csakis az egész bolgár hangsúlyt megvilágító összefoglaló nagyobb tanulmánytól várható. Azt sem szabad elfelejtenünk, hogy a bolgár nyelvben már nincs *declinatio*, hogy a köznemű szóknak mindössze csak két alakjuk van: az egyik az egyes szám, a másik a többes szám kifejezője. Az orosz nyelvben az egyes számnak ép úgy mint a többes számnak 5 egymástól különböző alakja van és az egyes szám genitivusa a többes szám nominativus-accusativusától csakis a hangsúlyban különbözik. Az oroszban az egyik alak támogathatta a másikat, de bizonyos czél-szerűség is azt követelte, hogy pl. a *slóvo* szónak többes számú nominativusa maradjon meg *slová*, mert *slóva* az egyes szám genitivusa. A bolgár nyelvben egyetlen egy alak állt szemben egyetlen egy alakkal

* *slóvo* : *slová*,

a két alak ragjánál fogva különbözik egymástól, semmi zavart sem okozott az, ha az egyes szám, követve a többes szám hangsúlyát, szintén a ragra vetette a hangsúlyt. És a bolgár tényleg az egyes számban is a szó végére veti a nyomatékot, azt mondja, hogy *slovó*, pedig bizonyítják a többi szláv nyelvek, hogy ez nem lehetett az eredeti hangsúlyozás. Találkozunk ezzel épen ellenkező tűneménnyel is. Az orosz *seló* falu : *sêla*-val szemben, a melynek eredeti voltát bizonyítja a szerb nyelv, a bolgár épen ellenkezőleg azt mondja:

sêlo : *selá*.

Nem bocsátkozhatom további részletekbe, elég ha ismétlem, hogy a bolgár nyelvben az eredeti mozgásnak legalább nyoma maradt, nyoma maradt pedig nemcsak olyan példákban, mint a mi-

lyeneket fönt idéztem, hanem még más esetekben is, melyeket egyszerűen felsorolok :

kolěno térd : *kolěná*
ogledálo tükör : *ogledalá*
nosílo gyalogszék : *nosilá*
ognílo aczél (tűzítésre) : *ognilá*
točilo köszörűkő : *točilá*
rámo váll : *ramená*
íme név : *imená*
čúdo csoda : *čudesá*

Mind lebből valószínű, hogy az orosz nyelvben észlelhető tűneménynek legalább egyik része, az t. i., hogy a többes számban a hangsúly a töről a ragra megy át, ősrégi. Az olyan hangsúlycsere, mint *tělo* : *tělú* a bolgár nyelv tanúsága szerint is a szláv nyelvek régi tulajdonságai közé tartozott. Az ellenkező mozgásra (*seló* : *sěla*) a bolgár nyelvben nincs egyenes bizonyíték, de tekintve azt a körülményt, hogy a bolgár nyelv határozottan hajlik az oxytonálásra, könnyen kimagyarázható az a tűnemény, hogy az egyes számban oxytonált szó a többes számban is a ragon viseli a hangsúlyt. Másrészt a bolgár *sělo* falú, *lice* arcz, *gnězdo* fészek alig magyarázhatók másképp, mint úgy, ha fölteszszük, hogy e szók tulajdonképp a többes szám eredeti hangsúlyát tükröztetik vissza az egyes számban, mert az orosz és szerb közös tanúsága szerint e szók eredetileg az egyes számban a ragon viselték a hangsúlyt.

Áttérek a szerb nyelvre, melyben ugyan a mozgás egyik nemére sem találunk olyan tömeges bizonyítékot, mint a bolgárban a *tělo* : *tělú*-felére, de a melyben töredékekben megmaradt mind a két irányban a mozgás, úgy hogy a szerb nyelv adatai csak megerősítik azt a sejtelmünket, hogy tényleg ősrégi tűneménynyel állunk szemben, mikor azt vesszük észre az orosz nyelvben, hogy a hangsúly a köznemű szóknál a többes számban rendszerint más helyen áll, mint az egyes számban. — Mielőtt áttérek az egyes tényekre, ismétlem még egyszer, hogy a szerb nyelvben a hangsúly mindig egy szótaggal hátrább ment a szó kezdete felé és hogy ennek a vándor hangsúlynak a jele ` rövid, ' hosszú szótagon, míg ` és ` annak a hangsúlynak a jelei, mely kezdettől fogva a szó első tagján állt.

Említettem már, hogy a szerb nyelvben a hangsúlycsere a köznemű szóknál nem olyan élénk, mint az orosz nyelvben. Ennek okát is könnyű megtalálni.

A leggyakrabban használt köznemű szók nagyobbára kéttagúak. A szerb nyelvben az utolsó szótagon egyáltalában nem lehet hangsúly, tehát az ellentét az egyes szám és a többes szám hangsúlya közt nem lehet olyan nagy, mint az oroszban, mert míg az orosz nyelvben a hangsúlyt a szónak más-más helyén találjuk ilyenkor, a szerbben a különbség csak is a hangsúly minőségében állhat:

orosz *seló* : *sěla* = szerb *sělo* : *sěla*

orosz *pólje* : *poljá* = szerb *pòlje* : *pòlja*.

Mindamellettt elég gyakran találjuk a régi helycserének a nyomát a szerbben, még pedig mind a két irányban, úgy hogy az a lehetőség ki van zárva, mint ha a találkozás az orosz nyelvvel csak véletlenség műve volna. Danicsics a következő eseteket jegyzi föl:

bědro czomb : *bědra*

pěro (=or. *peró*) a buzogány «tolla» : *pěra*

rěbro (=or. *rebró*) oldalborda : *rěbra*

sědlo (=or. *sědló*) nyereg : *sědla*

sělo (=or. *seló*) falú : *sěla*

stěgno (=or. *stegnó*) czomb : *stěgna*.

Tíz idetartozó szóról Danicsics nem tudja, milyen hangsúlylyal ejtendő a többes számban, nyilván mert nem volt alkalma e szók többes számát a nép ajkáról hallani. Pavics, a ki jóval Danicsics után tárgyalta a szerb főnevek hangsúlyát (Rad. 59. köt.), eltér e pontban (l. a 11. l.) Danicsicstól, csak úgy mint Karadzsicstől, de összeállításainak alig van más értéke, mint az, hogy egy értekezésbe foglalta össze azt, a mit Danicsics három folyóirat különböző köteteiben tárgyalt és a mit Karadzsic szótárában szétszórva találunk az egyes szók alatt.

Az ellenkező irányban történt hangsúlycserére is fölhoz Danicsics több példát, de a főt említett *pòlje* : *pòlja* hiányzik nála: én ezt más forrásokból vettem föl (Novakovics Gramatika III. 16. l. és Pavics i. h. 8. l.). Danicsics a következő eseteket hozza föl:

bŕdo hegy: *bŕda*
ďrvo fa: *ďrva*
klŭpko gombolyag: *klŭpka*
màslo (=or. *màslo*) vaj: *màsla*
žitó (=or. *žitó*) gabona: *žita*
zvŕno harang: *zvŕna*
měso (=or. *mjásó*) hús: *měsa* «nates»
sěno (=or. *sěno*) széna: *sěna* «metæ foeni».

Föltűnő, hogy alig találni az eddig fölhozott példák közt szót, a melyben a tőhangzó hosszú. A *měso* és *sěno* mellett említ ugyan Danicsics még egy szót, a melyben hasonló változást észlelhetünk, de a többes számban rövid a hangzó, (*gvŕždje* vas: *gvŕždja* kelepce, puskalakat), de egyetlen egy szót sem említ a változók közül, melyben az egyes számban emelkedő hangsúly esnék hosszú hangzóra: az orosz *licó*: *lica*, *gnězdó*: *gnězda* stb.-nek a szerbben *lice*: *lica*, *gnězdo*: *gnězda* stb. felel meg változatlan hangsúlylyal, Hogy ennek hangtani oka van, hogy egyáltalában a mozgás csökkenését hangtani okokban kell keresnünk, azt bizonyítják olyan esetek, a melyekben a többes szám alakjai egy szótaggal hosszabbak. Ezekben megmaradt a szerb nyelvben is a hangsúlycserének egész energiája, mert nem finomúlt, mint a fönt idézett esetekben egyszerű különbséggé a hangsúly minőségében, hanem megmaradt, a mi eredetileg volt, egy könnyen a fülbe csengő helycsere. Az orosz *ímja*: *imená*-nak szorosán megfelel a szerb *ime*: *iměna* és épp így viszonylanak egymáshoz:

o. *brémja* teher: *bremená* = sz. *brěme*: *breměna*
 o. *plémja* nemzetség: *plemená* = sz. *plěme*: *pleměna*
 o. *rámo* váll: *ramená* = sz. *rāme*: *raměna*
 o. *sémja* mag: *sěmená* = sz. *sěme*: *seměna*
 o. *výmja* tögy: *vymená* = sz. *věme*: *viměna*.

Némi eltérést találunk az egyes szám nominativusában az orosz *vrémja* idő-nek megfelelő szóban: a szerb *vrěme* t. i. hangsúlyban nem felel meg az orosz *vrémja*-nak, hanem a bolgár *vremé*-nek,*)

*) V. ö. Hanusz megjegyzését az Archiv für slavische Philologie cz. folyóirat VII. köt. 228. l.

de már az egyes szám többi eseteiben találkozik a szerb nyelv az oroszszal, azért hadd szolgáljon itt kivételesen a genitivus az egyes szám képviselőjéül:

or. *vrémeni* : *vremená* = sz. *vrěmena* : *vreměna*.

Ugyanazt az összhangot találjuk az -s töknél is:

or. *čúdo* csoda : *čudesá* = sz. *čúdo* : *čuděsa*

or. *něbo* ég : *nebesá* = sz. *něbo* : *neběsa*.

Tudjuk már, hogy van olyan szerb nyelvjárás, a *ča*-nyelvjárás, melyben a hangsúly eredeti helyén megmaradt. Ebben a nyelvjárásban tehát annak egyenes bizonyítékait is kell találnunk, hogy a közönséges szerb hangsúlyozás, mely mai nap a legtöbb esetben már csak a hangsúly minőségében mutat föl különbséget, csak fölváltott egy régibb hangsúlyozást, melyben a köznemű szók csak úgy más helyen viselték a többes számban a hangsúlyt, mint az oroszban. Erre csakugyan találunk bizonyítékot, ha nem is valami nagy számban, mert a *ča*-*dialectus*, a mint Nemanics értekezéseiből ismerjük, hangsúly dolgában nagyon sokat veszített eredetiségéből. Megjegyzendő különben, hogy Nemanics ezt a nyelvjárást csak kis területen figyelte meg, és hogy más megbízható adataink a *ča*-*dialectus*ról eddig fájdalom egyáltalában nincsenek.

A *ča*-nyelvjárásból már idéztem egy idevágó esetet az orosz *polotnó* : *polótna* magyarázatához. Mondtam, hogy az orosz szó eredetileg csak kétagú volt és hogy a hangsúlycsere semmi föltűnőt sem mutat, mihelyt a szót visszavezetjük eredeti alakjára, mely a *ča*-nyelvjárásban található, a hol *plātnd* : *plátna* felel meg neki. Ha most már a *ča*-*dialectust* a köz szerbséghez mérjük, nem egy kérdésben igazolja föltevésünket. A szerb hangsúly egész természetéből folyik, hogy p. o. *sědlo* nyereg : *sědla*-val szemben az orosz *sědló* : *sědla*-ban kell az eredeti hangsúlyt keresnünk, és az utóbbi hangsúlyozást megtaláljuk tényleg a *ča* *sedl* : *sědla*-ban. Épp úgy találkozunk hangsúlyban az orosz *stegnó* csípő : *stěgna* és a *ča* *stegn* : *stěgna*, szemben a szerb *stěgna* : *stěgna*-val. De fontosabb, hogy a *ča*-nyelvjárás éppen olyan pontra vet világosságot, mely a szerbben leghomályosabb. A szerbben azt találtuk, hogy olyan szók mint *lice* arcz sohasem változtatják meg hangsúlyokat a többes számban. Ennek oka tisztán hangtani lehet, de mégis nagyon kíváncs, hogy

egyenes bizonyítékot is találunk arra, hogy a *lice* : *lica*-féle csoportban csak is a szerb nyelv területén mosódott el a hangsúlycsere nyoma. És erre a *ča*-nyelvjárás elég bizonyítékot szolgáltat. A szerb *krilo* szárnyat és ölt (*sinust*) jelent, többes száma, mint valamennyi hasonló szőé, az egyes szám hangsúlyát tünteti föl (*krila*). A *ča*-nyelvjárásban, Nemanics közlése szerint, e szőnak két különböző hangzású sző felel meg, a szárny jelentésben *krēlō*, az ől jelentésben *krīlō*, de mind a két sző a többes számban más helyen mutatja a hangsúlyt: *krēla*, *krīla*.*)

Nemanics az épen említett két példát és a már fönt idézett *platnō* : *plātna*-t kivéve, még a következő ide tartozó eseteket hozza föl :

dēblō fatörzs : *dēbla*
pīsmō levél : *pīsma*
plēnō őv : *plēna*
rākno tapéta : *rākna*
stāblō fatörzs, fa : *stābla*

Igy tehát a *ča*-nyelvjárás, a melyben különbözen Nemanics adatai szerint ítélve, sok régi különbözőség kiegyenledett már, éppen ott szolgál fölvilágosítással, a hol a szerb nyelv cserben hagy és csak kiegészíti még az általános képet, melyet már eddig is a szláv nyelvek eredeti hangsúlyozásáról nyertünk.

Mikor most már ilyen széles alapon állva azt állítjuk, hogy a szláv nyelvekben a köznemű főnevek eredetileg a többes számban más helyen viselték a hangsúlyt, mint az egyes számban, fokozott érdeklődéssel fordulunk a többi *indogermán* nyelvekhez, vajjon megtaláljuk-e ott is e hangsúlycsere nyomát.

Ha az indogermán nyelvek régi hangsúlyáról van sző, a szláv nyelveken kívül tekintetbe jön első sorban a szanszkrit nyelv, bizonyos megszorítással a görög és nem utolsó sorban a litván nyelv. Más indogermán nyelvek, így pl. a germán nyelvek, csak

*) Megjegyzem egyszer mindenkorra, hogy Nemanicsnál az *acutus* (') hosszú hangzóra eső hangsúlyt jelent; hogy ez a hangsúly mikor emelkedő és mikor ereszkedő, arra nem ad fölvilágosítást. A rövid hangzóra eső hangsúly mindig egyféle, ezt Mazsuranicscsal és Brandttal kettős gravissal (") jelölöm; e tekintetben tehát eltérek Nemanicstól, a ki egyszerű gravissal (') jelöli.

bizonyos esetekben vetnek világot e kérdésre. Abban az esetben, mely bennünket itt foglalkoztat, cserben hagy úgy látszik valamennyi nyelv, mely különben útmutatást adhat a régi hangsúlyra nézve. A litván nyelvben köznemű főnév nincs is, a görögben és szanszkritban van ugyan, sőt a többes szám nominativusában szakasztott ugyanazt a ragot is találjuk, mint a szláv nyelvekben*), de a hangsúly helyet nem cserél:

gör. μέτρον : μέτρα
ζυγόν : ζυγά
szkr. *vānam* fa: *vānā*
jugām iga: *jugā*.

A mi a szláv nyelvekben oly annyira nyilván való, annak, úgy látszik, nyomát sem találjuk a rokon nyelvekben, ámbár a képzés teljesen megfelel. Ha mégis sikerült a rejtett szálakat ki-nyomozni, az első sorban a szláv nyelveknek köszönhető, a melyekben még napvilágon fekszik az egész tűnemény. Johannes Schmidt legújabb nagy munkájában (Die Pluralbildungen der indogermanischen Neutra 1889) behatóan foglalkozik a mi kérdésünkkel is; az ő nyomán haladva meglepő eredményekhez jutunk.

Schmidt abból a tényből indul ki, hogy több nyelvben találunk látszólag köznemű többes számot hímnemű egyes szám mellett. Ismereteseek az ilyen esetek a görög és latin nyelvből:

ὁ σῖτος : τὰ σῖτα
ὁ σταθμός : τὰ σταθμῶν
locus : *loci*
jocus : *joca* stb.

Nagyon gyakran találjuk az ilyen alakokat a zend nyelvben. De különösen érdekesek ránk nézve a szláv nyelvekben található példák, mert az egész kérdésre, a melylyel itt foglalkozunk, világot vetnek. Minthogy ez a tűnemény egy szláv nyelvben sem fejlődött ki olyan nagy terjedelemben, mint az oroszban, a példákat ebből a nyelvből fogom meríteni.

*) A «szanszkrit» kifejezést mindig a tágabb értelemben használom, beleértve a védák nyelvét is. A köznemű szók többes nominativusa csak a védákban végződik *ā*-ra, a classicus szanszkritban az újabb kelti *āni* a rag.

A hímnemű főnevek többes számú nominativusa az oroszban rendszeren *-y*, illetőleg *-i*-re végződik, de van egész rakás hímnemű főnév, mely nemcsak ezt a rendes ragot veheti föl, hanem hangsúlyozott *á*-ra is végződhetik a többes szám nominativusában. Ilyenek p. o.:

béreg part: *béregi* és *beregá*
cvét: *cvétý* virágok, *cvetà* színek
dom ház: *dómy* és *domá*
óbráz: *óbrazy* alakok, képek, *obrazá* szentkép
pójas öv: *pójasy* és *pojasá*
rog szarv: *rógi* és *rogá*
vólos haj: *vólosy* és *volosá*.

Vannak olyan hímnemű főnevek is, melyek csak is *á*-ra végződhetnek a többes szám nominativusában. Ilyenek pl.:

bok oldal: *boká*
glaz szem: *glazá*
gólos hang: *golosá*
górod város: *gorodá*
lés erdő: *lésá*
lug rét: *lugá*
pógreb pincze: *pogrebá*.

Nagyon közel fekszik az a föltevés, hogy ez az *-a* rag ugyanaz, mely a köznemű főneveknél a többes szám nominativusának rendes ragja. De meg kell legalább egy pár szóval emlitenem, hogy egyes szókra nézve más magyarázat is kínálkozik. Az *-a* rag valaha a hímnemű főnevek *kettős* számú nominativusában hangzott és ennek a nyoma megmaradt az orosz nyelvben olyan fordulatokban, mint *dva dóma* két ház, *dva góroda* két város stb. A mai nyelvérvék a *dóma*, *góroda*-féle alakokban ilyenkor egyes számú genitívust lát, mert *dva* után mindig szakasztott ugyanazt az alakot ölti a főnév, mint a milyent az egyes szám genitívusa mutat, nemcsak ragra, hanem *hangsúlyra* nézve is. De abban kételkedni nem lehet, hogy valaha az *a*-ra végződő dualis alak az oroszban is csak úgy élt, mint az ószlovénben. Valamint az oroszban a régi dualis töredékei különben is élnek még egyes, most többes számnak érzett alakban (*óko* szem: *óci*, *úcho* fül: *úši*, *plécó*: */pléca* és */pléci*, *koléno* térd:

/koléna és /koléni), ép úgy kereshetjük a többes szám *a*-jában a régi dualis nyomát olyan szóknál, melyek gyakran párosan említetnek. *Béreg* part-nak az ószlovénban *brêgŭ* felel meg, ennek dualis nominativusa *brêga*. Az oroszban ma azt mondják: *dva bérega* két part, számnév nélkül a többes szám hol *béregi* hol *beregá*. Az a kérdés merül föl, nem a régi dualis hatása alatt végződik-e a többes szám nominativusa *a*-ra? Tisztán a szók jelentése, illetőleg használatuk után indulva, nagyon hajlandók lehetnénk a régi dualis nyomát keresni a következő szók többes nominativusában:

bok oldal: *boká*
glaz szem: *glazá*
rog szarv: *rogá*
rukáv ruhaűjj: *rukavá*
žérnov malomkő: *žernová*.

De aránylag mégis kevés ilyen szó van, sokkal több van olyan, melynek jelentése semmikép sem teszi valószínűvé, hogy a régi dualis alak benne megmaradhatott volna. *Górod* város többes számú nominativusa mindig *gorodá*, pedig ugyancsak ritkán nyilhatott alkalom dualisának használatára. *Vólos* hajból, melynek többes számú nominativusa hol *vólosy*, hol *volosá*, bizonyosan soha sem képződött dualis. Hasonló szempont alá esik az ide tartozó szók nagyobb része. De van más alapos okunk is az *á*-s alakokban nem a kettős számú nominativus egyenes örököseit keresnünk, s ez: a föltűnő hangsúly! Ha «két partról», «két városról» beszél az orosz, azt mondja, hogy *dva bérega*, *dva góroda*, ha «partokról», «városokról» beszél, azt mondja, hogy *beregá*, *gorodá*. Mi az ószlovén nyelv hangsúlyáról nem tudunk semmit, nem tudjuk tehát azt sem, hogy a dualis nominativusa melyik helyen viselte a hangsúlyt, de sem a szanszkrit, sem a görög nyelv nem őrizték meg a legkisebb nyomát sem annak, hogy a dualis nominativusa valaha ellentétben az egyes és többes szám nominativusával a ragon viselte volna a hangsúlyt. Mutatja ezt az egytagú főnevek ragozása: itt a dualis nominativus-accusativusa a tőn vi-
viseli a hangsúlyt, jöllehet a dualis többi eseteiben a hangsúly a ragra esik. A görög βός dualisa:

βός : βοοῖν
 (400)

a szanszkrit *bhūs* föld dualisa :

Nom. Acc. *bhūvāu* : Dat. Instr. Abl. *bhūbhyām*
Gen. Loc. *bhuvōs*.

A dualisban tehát szakasztott ugyanazt az ellentétet találjuk hangsúly dolgában a nominativus-accusativus és a többi esetek közt, mint a többes számban :

βόας : βρών, βοῦσι
N. A. *bhūvas* : Gen. *bhuvām*
Dat. Abl. *bhūbhyās*
Loc. *bhūśū*
Instr. *bhūbhīs*.

Ha tehát az oroszban a régi dualis alak megmaradt, azt alig lehet másban keresni, mint a *dva béréga* két part, *dva góroda* két város féle szólásokban, mert csakis ezt a hangsúlyozást szabad a dualis nominativusában föltennünk, *beregá* partok, *gorodá* városok már hangsúlyoknál fogva sem köszönhették tisztán a régi dualis-alaknak eredetöket. *) Ha tehát a régi dualisnak volt hatása abban, hogy rendszeren párosan meglevő tárgyakat jelentő szók többes számban az *-a* rag részben vagy egészen kiszorította a nominativusban a rendes *-y* (*-i*) ragot, a mai *á*-s alakok még sem köszönhették eredetöket csak is a dualis alak hatásának, sőt csak kisebb részben köszönhették annak ; bizonyítja ezt a legtöbb szó jelentése és valamennyi *á*-s alak hangsúlya.

Visszatérek e szükséges kitérés után az első föltevésre, hogy a hímnemű főnevek többes nominativusában a rendes *-y* (*-i*) rag helyén gyakran mutatkozó *-a* rag valószínűleg ugyanaz a rag, mely a köznemű főneveknél rendes ragúl szolgál e casus kifejezésére. Hogyan járulhat egyes esetekben a köznemű főnevek e ragja hímnemű főnevekhez ? E kérdésre talán világot vet egy ritkábban használt alak története, mely tekintet nélkül arra, hogy a főnév him- vagy köznemű, a többes szám nominativusában található — ez az

*) Hangsúlyra nézve is dualis alak lehet *rukard* ruhaűjjak, mert a *rukáv* szó valamennyi alakja a ragon viseli a hangsúlyt, a *dva rukard*-féle szólásban tehát a *rukard* szakasztott ugyanaz az alak lehet, mint a többes *rukard*.

řja-ra végződő alak. Ez alak mellett rendesen használatos a közön-
séges alak is, találjuk pedig p. o. a következő köznemű szóknál:

derevo fa (Baum): *derévřja* (és *derevá*)

kryló szárny: *kryľřja* (és *kryľa*)

peró toll: *pěrřja*

zvenó láncszám: *zvénřja*.

Ugyan azt az alakot találjuk a következő hímnemű szók töb-
bes számú nominativusában:

kámenj kő: *kaménřja* (és *kámni*)

kórenj gyökér: *korénřja* (és *kórni*)

list levél: *listřja* (és *listřj*)

zub fog: *zúbřja* (és *zúby*) stb.

Hogy itt nem egyszerű ragozásról, hanem új képzésről van szó, azt mutatja már az a körülmény is, hogy a különbség végig megy az egész többes számon, a mi az előbb tárgyalt hímnemű főneveknél talált á-s alakoknál nincs úgy. *Dom* ház többes nomi-
nativusa lehet *dómy* vagy *domá*, de genitivusa csak is *domóv* lehet, dativusa csak is *domám* stb. A *dom* szónak tehát csak is többes nominativusa kétféle, de már pl. *list* levél szónak egész többes száma kettős alakot mutat:

Nom. *listřj*: *listřja*

Gen. *listóv*: *listřjev*

Dat. *listám*: *listřjam* stb.

Nem nehéz bebizonyítani, hogy a řja-féle többes számú alakok egyes számú gyűjtőnevekből lettek, és azután könnyű megérteni, miért találjuk ezeket az alakokat épp úgy hímnemű, mint köznemű szók mellett. Nem is csodálkozhatunk azután azon sem, hogy elvétve nőnemű szók mellett is találjuk ezt a képzést:

dyrá lyuk: *dýřřja* (és *dýřřj*)

ščelj nyílás: *ščélřja* (és *ščéli*)

Az egyes számú alak a nép ajkán még mai nap is él és Schmidt (i. h. 28. l.) nem tünteti föl helyesen a tényállást, mikor azt mondja, hogy Buszlajev régibb orosz forrásokból sok ilyen többes számhoz kimutatta az egyes számú alakot és hogy más ide

tartozó többes számhoz megtaláljuk az eredeti egyes számú collectivum-képzést a többi szláv nyelvekben. Buszlajev az orosz nyelv történeti nyelvtana cz. művében*) korántsem idéz csak régi forrásokat, hanem idézi Krylovot is és az élő népnyelvet; nem csak a régi nyelvemlékekből mutatja ki, hogy *pěrĵja* tollak eredetileg egyes számú gyűjtő szó volt és *pěrĵje*-nek hangzott, tehát tulajdonkép annyi mint «tollazat», hanem idéz Krylov meséiből is két helyet, a melyben még az egyes számú alak van használva annak jeléül, hogy ez még ma is élő alak. Ugyancsak Krylov meséiből és csak is onnét idézi Buszlajev a *listĵje* alakot, melyet később a többes számú *listĵja* váltott föl. Hogy melyik alak itt a régi, azt már a jelentés is sejteti: *list* levél rendes többes száma *listĵ* egyes leveleket, papirlapokat stb. jelent, *listĵja* ellenben lombot jelent, tehát mintegy «levelezetet». Az orosz nép még több esetben használja az egyes számot, a hol Schmidt ezt csak is a rokon szláv nyelvekben véli föltalálhatni; a nép azt mondja: *kamēnĵje* kövek (= *kamēnĵja*), *kólĵje* rudak (= *kólĵja*, Schmidt hangsúlyozása hibás), *čerēpĵje* cserépek (= *čerēpĵja*), *úgolĵje* szén, v. ő ném. Kohlen, (= *úgolĵja*). Hogy a kétségnek még árnyéka se maradjon, mintha a nép ajkán használt egyes számú alak talán nem volna a régibb, utalok arra, hogy a régibb orosz forrásokban sokkal sűrűbben találni az egyes számot, hogy továbbá a rokon szláv nyelvekben is rendszeren az egyes számú alakot találjuk. Különösen gyakran találkozunk e collectivum-képzéssel a szerb nyelvben, a melylyel az összehasonlítás azért is igen tanulságos, mert a két nyelvben a hangsúly is teljesen ugyanaz e képzésben, természetesen mindig tekintetbe véve azt, hogy a szerb nyelvben a hangsúly, a hol csak lehet, egy szótaggal hátrább ment:

- or. *kámenj* kö: *kamēnĵja* = sz. *kàmēnje*
 or. *kólos* kalász: *kolósĵja* = sz. *klāsje*
 or. *kórenj* gyökér: *korēnĵja* = sz. *kòrēnje*
 or. *list* levél: *listĵja* = sz. *līsće*
 or. *peró* toll: *pěrĵja* = sz. *pěrje*
 or. *prut* vessző: *prútĵja* = sz. *prûće*.

*) *Istoričeskaja Grammatika russkago jazyka*. Schmidt a 3-ik kiadást idézi, a 4-ik kiadásban a főhely a 233. l. található.

Schmidtnél találhatók még adatok az ószlovénből, lengyelből, újszlovénből, kisoroszból, melyeket könnyű volna még meg is toldani. Mind ebből egészen világos, hogy az oroszban eredetileg a szóban levő alakok nem voltak többes számok, nem is *ija*-ra végződtek, hanem voltak *ije*-re végződő egyes számú köznemű főnevek, melyek csak jelentésöknél fogva álltak közel a többes számhoz. Mivel azonban idővel egyes főnevek elvesztették a rendes többes számot, vagy mivel a rendes többes számmal fölváltva használták az egyjelentésű gyűjtőnevet, a régi gyűjtőnéven alakilag is kifejezést nyert a többes szám és *ije* helyett kezdtek használni egy hozzá képzett többes számú *ija* alakot:

peró toll: $\left. \begin{array}{l} \textit{pérĭje} \text{ tollazat} \\ \textit{*péra} \text{ tollak} \end{array} \right\} \textit{pérĭja} \text{ tollak.}$

Nagy ritkán találni ilyesmit a szerb nyelvben is: *Spušti tvoja zlatna perja* (Živanović Srpska Sintaksa 12. l.).

Az épen említett *ija*-ra végződő többes nominativust nem szabad egy más eredetű *ija*-végű alakkal összetéveszteni, mely csak hímnemű főneveknél található és az egy *brátĭja* fivérek szót kivéve, más hangsúlylyal is jár. Ilyen többes számot találunk a következő szóknál:

brat fivér: *brátĭja*
drug barát; *druzĭjá*
knjazj herceg: *knjazĭjá*
muž férj: *mužĭjá*
zjatj vő: *zjatĭjá*.

Régi -*u* töknél vagy az -*u* tök hatása alatt néha még *ov*-ot találunk *ija* előtt, a képzés azonban egy és ugyan az:

syn fiú (filius): *synovĭjá*
kum koma: *kumovĭjá*.

A többi szláv nyelvekkel való összehasonlítás, de maga az orosz nyelv régibb emlékei, részben még a mai orosz népnyelv is arra tanítanak, hogy ezek az alakok egytől-egyig szintén eredetileg egyes számú gyűjtőnevek voltak, csak hogy nem köznemű, hanem nőnemű gyűjtőnevek, melyek már kezdettől fogva *ija*-ra végződtek. A régi gyűjtőnévnek egyes nominativusa tehát változatlanul meg-

maradt, csak hogy már többes számnak érzi az orosz, többes számba teszi mellé az állítmányt és a többi esetekben a többes szám ragjait adja neki. Legkönnyebben ki lehet ezt a *bratĭja* fivérék szón mutatni. Az ószlovén *bratrĭja* és *bratĭja* egyes számú nőnemű szó, mely a görög ἀδελφοί-t fordítja, tehát nyilván való gyűjtőnév, melynek a magyarban körülbelül «testvérség» felelne meg. Szakasztott olyan képzés, mint a *bratĭja*, p. o. a latin *custodia* a *custod-* többlől, a szláv szó eredetét és használatát tehát következő egyenlettel érzékíthetjük meg:

brat : bratĭja = custos : custodia.

Mindig csak egyes számú nőnemű szó a szerb *bracia*, ámbár jelentése nem különbözik az orosz többes számnak használt *bratĭja*-tól. A lengyel *bracia* részben megőrizte a régi ragozást, részben már többes számú alakokat öltött. Miklosich (Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen IV. 44) régi a XV. és XVI. századból származó nyelvemlékekből idéz *niektora bracia*-t és *niektorzy bracia*-t, amabban a *bracia* szó előtt álló melléknév nőnemű egyes számú alakot mutat, emebben már a főnév jelentéséhez simulva, a melléknév hímnemű többes számú. Hasonló módon, mint a lengyelben, változik egyes és többes számú alak a cseh *bratři*-nál is, mely hangtanilag szorosan megfelel az ószlovén *bratrĭja*-nak. De megtaláljuk a régi orosz nyelvemlékekben is annak nyomát, hogy *bratĭja* eredetileg egyesszámú nőnemű szó volt. Buszlajev történeti nyelvtanában (II.⁴ 183) egy 1584-ben kelt szerződésből egy fölötte érdekes helyet idéz:

s bratĭjeju i s djadĭjeju.

Ez érdekes azért, mert nem csak *bratĭja*-nak az instrumentalisa úgy van itt képezve, mint egy nőnemű egyesszámú szóból, hanem mert benne egy ma már ismeretlen *djadĭja* alakkal is találkozunk. Ez a *djadĭja* a mai *djad* nagybátya-hoz képzett nőnemű collectivum, csak úgy mint *bratĭja* *brat*-hoz és azt bizonyítja, hogy ez a képzés régebben jobban el volt terjedve, mint ma. Különben még mai nap is él Oroszországban a *bratĭja* (illetőleg *bratĭja*) szó, mint egyesszámú nőnemű szó és szerzetes rendet («testvérséget») jelent. Ha ebben a jelentésben valószínűleg csak az egyházi nyelv hatása alatt őrizte is meg a régi alakot és benne annak emlékét,

hogy *bratĭja* eredetileg nem volt többesszámú szó, mégis említést érdemel ez az adat is.

Ha a *bratĭja* szónál az eredeti alakot annyi helyen megtaláltuk, más példáknál már csak itt-ott leljük annak nyomát. És ez utóvégre nem csoda. Egy szó, mely annyit jelentett, hogy «fivérek», illetőleg «testvérség», a dolog természeténél fogva sűrű használata következtében könnyebben daczolhatott a nyelvekben folyton működő alakkiegyenlítéssel. De elég volna egy biztos példa is, hogy a gyér nyomok helyes világításban tűnjenek föl előttünk. Pedig van több biztos eset, a mely világosan bizonyítja, hogy ez alakok eredetileg egyes számú nőnemű szók voltak a többes szám jelentésével. A régi orosz emlékekben nem csak *bratĭja*-t találni az eredeti ragozással, hiszen már is találtunk még egy ilyen, de ma már nem használt képzést, a *djadĭja* alakot, mely jelentésre nézve a *djad* szó többes száma, de ragozásra nézve egyes számú nőnemű szó. Ugyancsak ilyen most már nem használt képzést találunk a *bogmol* zárandok szóhoz egy okiratban, mely a XVI. század végén kelt, t. i. a *bogmolĭja* alakot:

poščadi svoju Gospodarevu bogomolĭju (Buszlajev II. 183).

Bogomolĭja nőnemű egyes számú accusativus, de jelentése, minthogy a szó gyűjtőnév, többes számú. — A *knjazj* herczeg többes száma ma *knjazĭja*. Egy régi orosz krónikában (az első novgorodi krónikában) azt olvassuk, hogy *knjazĭja* (ž'-vel) ugyanabban a jelentésben, de még egyes számú nőnemű szónak használva:

vsja knja žĭja Rusjkaja 19,
pozvan Polotjskoju knja žĭeju 20.

A két alak közül csak is *knjažĭja* (ž-vel) felel meg a hangtani törvényeknek, a mai *knjazĭja* (z-vel) úgy keletkezett, hogy mikor a *knjažĭja* megszűnt az orosz ember nyelvérzéke szerint külön szónak lenni, mikor már csak a *knjazj* többes számának érezték és a szerint is ragozták, az egyes szám z-je bejutott a többes szám alakjaiba is. — Szakasztott ugyanazt a váltakozást találjuk egy régibb ž-s és egy későbbi z-s alak közt a *drug* barát többes számában, a mely még mai nap is nem csak *druzĭjá*, hanem legalább egyes nyelvjárásokban *družĭja*-nak is hangzik. Itt a z, az igaz, nem magyarázható úgy, mint a *knjazj* szónál, mert hiszen az egyes

számban nincs *z*, és azért talán arra gondolhatna valaki, hogy előbb *knjazŕja* keletkezett a már említett módon *knjazŕja*-ból és csak ennek mintájára alakult volna át a *družŕja* is *družŕja*-vá. De ilyen erőltetett magyarázatra nincs szükség. A régi oroszban a többes szám nominativusának a ragja *i* volt, ez előtt pedig a *g* mindig *z*-vé változott, a *drug* rendes képzésű többes nominativusa tehát nem hangzott *drug*-nak, mint mai nap, hanem *druzi*-nak, valamint a szerb nyelvben még mai nap a *drug* barát szó többes nominativusa *druzi*. Mikor a collectivum *družŕja* a rendes többes nominativus *druzi* helyét elfoglalta, már maga a *druzi*, mely mellett az egyes és többes szám locativusa is *z*-vel hangzott (*druzê*, *druzêch*), okot adhatott egy nem organicus *družŕja* alak keletkezésére. Tájszólásban a *družŕja* (*ž*-vel) még mai nap is használatos, még pedig vagy úgy, mint a *drug* többes száma, vagy mint egyes számú nőnemű szó, tehát az eredeti alakban.*) — A *zjatj* vő többes száma *zjatŕjâ*. Szobolevszkij (*Lekcii po istorii russkago jazyka* 152. l.) régi orosz nyelvemlékből idéz egy helyet, a melyen *zjatŕja* még egyes számú nőnemű szónak van ragozva:

kogo mi dastj Bog zja t ŕju, po čepi im zolotê.

Említek még egy érdekes esetet, mely a szótárakban nem található. Tolsztoj Alekszij Kanut című költeményében *svat* «kérő, rokon» szóhoz *svatŕjâ* többes számot találtam. Minthogy ezt az alakot sehol sem láttam följegyezve, sem szótárban, sem nyelvtanban, ide iktatom a helyet, a melyen előfordul:

*V ladŕjê ne vernulsja carevič domoj,
Naslêdnuju votčinu vskorê
S v a t ŕ j â razdêlŕli jegô mež sobôj
Oj, more, oj sinee more !*

Ennek a *svatŕjâ*-nak szorosan megfelel képzésre nézve a szerb *svača*, melyet Miklosich összehasonlító nyelvtanában (IV. 43) két népdalból idéz, csakhogy a szerb szó egyes számú és nőnemű maradt:

*) Lásd az adatokat: Dahl nagy szótárában, az orosz tájszótárban, Buszlajev történeti nyelvtanában (II⁴. 183) és Koloszov *Obzor zvukovyh i formalnyh osobennostej narodnago russkago jazyka* cz. művének 177. l.

kupi s v a ć u, hodi po devojku
és más dalból: *s v a ć u kupi od Slovinja bane*

A jelentéskülönbség ugyanaz, melyet az egyes számú *svat-*ban is megtalálunk a két nyelv közt: az orosz *svatĵja* rokonokat, illetőleg eredetileg «rokonságot» jelent, a szerb *svaća* annyi mint «násznépség». A szerb szótárak sem tesznek említést e szóról, mert *svàća*, melyet Karadzics és más szótárírók említenek, más szó, hangsúlyra nézve is teljesen megfelel az orosz *svátĵja*-nak, melyet a mi *svatĵja* (más hangsúlylyal) szavunkkal nem szabad összetéveszteni.

Foglaljuk röviden össze az eddig mondottakat!

Az orosz nyelvben vannak *ĵja*-ra végződő többes számú nominativusok, melyek eredetileg nem voltak többes számú alakok, hanem egyes számú szókból keletkeztek, melyeknek csak jelentésöknél fogva, mivel gyűjtőnevek voltak, volt közük a többes számhoz. Ezek az alakok régebben részben *ĵje*-re végződő köznemű szók voltak, az *ĵja* alak bennök csak úgy keletkezett, hogy a többes számú jelentés következtében a szó idővel többes számú alakot is öltött, részben azonban már kezdettől fogva *ĵja*-ra végződtek, csak hogy ez az *ĵja* nem volt többes nominativus, hanem nőnemű egyes nominativus. Az orosz nyelvben tehát lépésről lépésre lehet kísérni azt a fejlődést, mely által egy nőnemű szó egyes számú nominativusa, mert gyűjtőnév volt, tehát többséget jelentett, utoljára egy hímnemű szó többes számú nominativusává alakul át. Mi ezt eddig csak is az *ĵja* végű szónál láttuk, pedig sokkal inkább érdekel bennünket az *á*-ra végződő többes nominativus. Ennél is találunk nyomokat, melyek arra vezetnek, hogy az egyes hímnemű főnevek többes nominativusán mutatkozó *-á* rag eredetét régi nőnemű gyűjtőneveknek köszönheti. Legvilágosabban látni ezt a *gospodá* szón, mely a mai nyelvérték szerint *gospodin* úr többes nominativusa és mely többi eseteit tényleg úgy képezi ma már, mintha többes szám volna. De a régi orosz nyelvben a *gospodá* mai jelentésével még egyes számú nőnemű szó volt: Szobolevszkij a már idézett művében (152. l.) erre nézve a következő adatokat állítja össze:

cholop počnetĵ vaditi na gos pod u 1270-ből,
aže zakup bĵžitĵ ot gos pod y 1282-ből,

klanjaemsja vam gos pod ê svoej a novgorodi krónikából,
pri tomŭ byl archimandrit i inychŭ gos pod y našee starcev
mnogo 1446-ból,
prošu vas gos pod o moja Genesis 33.

Egyes számú nőnemű szó még mai nap a teljesen megfelelő szerb *gospòda* szó is, mely szintén «urakat» jelent. A mint a szerb *gospòda* alakra nézve egyes számú nőnemű szó, jelentésre nézve azonban a *gospodin* úr többes száma, épp úgy áll a szerb *vlastelin* nemes emberrel szemben egy «nemességet», illetőleg «nemesekeket» jelentő egyes számú nőnemű *vlastèla* szó. — Az orosz *stórož* ör többes száma *storožá*, ennek pedig tökéletesen megfelel a szerb egyes számú nőnemű *stráža* őrség (v. ö. or. *borodá*: sz. *bráda*). — Az orosz *chozjain* gazda többes nominativusát *chozjáeva*, nem lehet másképp magyarázni, mint ha fölteszszük, hogy ez eredetileg nem volt többes szám, hanem új képzés, egy nőnemű gyűjtőnév. — Leghívebben őrizte meg a régi nőnemű gyűjtőneveket a szerb nyelv. Hogy csak egy példát említsek még, a szerb, ha «gyermekéről» beszél, mindig csak az egyes számú nőnemű *děca* szót használja szemben a köznemű *děte* «gyermek»-kel.

Az eddig felsorolt tények alapján azonban korántsem szabad azt állítani, hogy mindig, ha valamely orosz hímnemű főnévnek többes nominativusa nem a rendes *-y* (*-i*) ragot mutatja, hanem *-á*-ra végződik, az *-á*-s alakban régi collectivumot kell keresnünk. Ezt már azért sem állíthatjuk, mert az *-á*-s alak napról napra nagyobb tért foglal el az orosz nyelvben és olyan esetekben is mutatkozik, a melyekben ilyen régi gyűjtőnév soha nem is létezhetett (*dóktor* : *doktorá*, *profésszor* : *professorá*). Bizonyos, hogy az *-á* a hímnemű főnevek többes nominativusában csak lassan terjedt tovább, kiindulva kevés szóból, melyben az *a* egy eredetileg nőnemű gyűjtőnévnek egyes nominativusához tartozott. Csak mikor a régi gyűjtőnevek a *gospodá*, *storožá*, *chozjáeva*-féle szók, mert jelentésök azonos volt a többes száméval, többes számú ragozást kaptak, keletkeztek új *-á*-s alakok is olyan hímnemű főnevekből, melyek mellett soha *-á*-ra végződő nőnemű gyűjtőnév nem létezett.

De ha ez mind bizonyos, ha abban kételkedni nem lehet, hogy nőnemű *-á*-ra végződő gyűjtőnevek szerepelni kezdtek mint hímnemű főnevek többes számú nominativusai, mi következik

mind ebből a *köznemű* szókra nézve, a hol az *a* a többes számú nominativus rendes ragja, a hol más rag alig is fordul elő a szláv nyelvekben? Abból az következik, hogy legalább az *a* lehetőség nincs kizárva, hogy a *köznemű* szók többes nominativusának *-a* ragja semmi egyéb, mint egy régi nőnemű gyűjtőnévnek egyes számú nominativusának a jele! Hogy ez tényleg így van-e, azt természetesen már nem leszünk képesek a szlávtság körében eldönteni*), mert hiszen *a*, illetőleg *ā* (a szláv *a* mindig hosszú *ā*-ból lett) a *köznemű* főnevek többes számú nominativusának a ragja épp úgy a latinban, a görögben, a védákban, mint más indogermán nyelvekben is. Abban tehát, hogy ez a rag mint a *köznemű* főnevek többes számú nominativusának ragja az indogermán nyelvek közös ősrégi tulajdonsága, kételkedni sem lehet. Hogy még is eredetileg nem casusrag volt ez az *ā*, hanem képző, nőnemű gyűjtőnevek képzője, arra éppen a szláv nyelvekben észlelhető sajátos hangsúlyváltozás vall. Johannes Schmidt azt hiszi, hogy ez a hangsúlyváltozás onnét ered, hogy a többes számú nominativus eredetileg nőnemű gyűjtőnév volt és a következő érdekes egyenleteket állítja föl (i. h. 41. l.):

or. *délo* : *dělá* = szkr. *svádanam* : *ἰδονή*

φῶλον : *φυλή*

νεῖρον : *νευρή*

or. *licé* : *lica* = *μηρός* : *μήρα*

szkr. *varshám* : *ээрση*

szkr. *bhrātrām* : *φράτρα*.

Az orosz hímnemű főnevek rendszeren ugyanazt a viszonyt tüntetik föl, mert hangsúlyozott *á*-ra a többes számú nominativus rendszerint csak akkor végződik, ha a főnév egyes száma a tőn viseli a hangsúlyt:

stórož, Gen. *stóroža*, Dat. *stórožu* stb. : *stóroží*

*) Ha p. o. a szerb egyes számú nőnemű *vójska* hadsereg hangsúlyra nézve is teljesen megfelel az orosz *köznemű* *vójsko* többes számának *vójská*, ez nem jogosít föl semmi következtetésre, mert a szó képzése világosan mutatja, hogy régi adjectivummal van dolgunk. V. ö. különben Schmidt Pluralbildung 33. k. l.

Ha pedig az *á*-s alak mellett a rendes *y*- (*i*-) végű is használatban van, a kettő rendszerint más-más helyen viseli a hangsúlyt:

béreg part: *béregi* és *beregá*
dom ház: *dómy* és *domá*
chléb kenyér, búza: *chlěby* és *chlěbá*
óbráz kép: *óbrazy* és *obrazá*.

Schmidt példáiból különösen érdekes

μηρός : *μηρα*.

Ez a két szó úgy viszonylik egymáshoz, mint *ὁ σίτος* : *τὰ σίτα*, a föltűnő csak az, hogy *μηρα* eltérő hangsúlyt mutat. Ezt az eltérést Schmidt (i. h. 6. l.) abból magyarázza, hogy *μηρα* eredetileg *μηρός*-ból képzettgyűjtőnév. Annak bizonyítására, hogy *μηρα* gyűjtőnév volt, Schmidt egy jellemező helyet idéz az Iliász első énekéből. Ott a 460. verssorban verssorban azt olvassuk:

μηρούς τ' ἐξέταμον κατὰ τε κνίστη ἐκάλυψαν

és nyomban a 464. verssorban:

αὐτὰρ ἐπεὶ κατὰ μῆρ' ἐκάη καὶ σπλάγχνα πάσαντο.

«Die Schenkel, jegyzi meg Schmidt, werden einzeln herausgeschnitten, aber zusammen als ganzes verbrannt.» Arra már Buttmann (Ausführliche Sprachlehre I² 211) utalt, hogy ha hímnemű (v. nőnemű : *ἡ κέλευθος* : *ὄγρᾱ κέλευθα*) szó többesszámú nominativusa *α*-ra végződik, ez az alak rendszeren nem egyes tárgyak többségét jelenti, hanem rendszeren olyan többséget, mely vagy összetartozó egészet jelöl, vagy olyasmit jelent, a mi nekünk egységnek tetszik (*ὄγρᾱ κέλευθα*.) Az orosz nyelv ehhez számos analógiát nyújt: *lēs* erdő többes száma *lēsá* mintegy «erdőség», *sněg* hó többes száma *sněgá* «hómezőt» jelent, *měch* «Fell» : *měchá* «Pelzwerk» stb.

E fejezet kicsikét hosszúra nyúlt, mert olyan kérdésről szól, mely Schmidt nagytudományú műve következtében actualis lett. Schmidt egész könyvében nincs részlet, mely annyira világos volna, mint éppen az, a melyet itt érintettem. És éppen könyvének e részletére vetnek legnagyobb világosságot a szláv nyelvek.

Bevezem ezt a fejezetet Schmidtnak azon szavaival, melyekkel a főt említett egyenletek fölállítására után a kérdés nagy fontosságára rámutat (a 41. l.) : «Da wir bei allen übrigen Pluralbildungen

der Neutra Spuren eines ähnlichen Accentwechsels im Verhältniss zum Singular begegnen werden, ist zu vermuthen, dass er mit der Collectivbildung zusammenhängt, also auch die n. pl. auf *-ā* in der Ursprache einst anders betont waren als die zugehörigen Singulare, und im Indischen und Griechischen erst durch Ausgleichung den Accent des Singulars erhalten haben.»

2. A vocativus.

A többesszámú vocativusról, mely egyetlen-egy indogermán nyelvben sem öltött a nominativustól eltérő külön alakot, e fejezet végén fogok egy pár szót szólni, addig csak is az egyes szám vocativusáról lesz szó, erről a valóságos vocativusról. Épen azért, mert csak is az egyes számban találunk külön vocativus-alakot az indogermán nyelvekben, tehát tulajdonképen csak is az egyes számban lehet vocativusról szó, a rövidség kedvéért a következő fejtegetésben az egyes-számú vocativust egyszerűen vocativusnak fogom nevezni.

Az orosz nyelvben a vocativus kihalt, csak az egyházi szláv nyelvből került át egy pár vocativus:

Bog isten : *bóže*

gospódj úr (isten) : *góspodi*

otéc atya : *ótée* a miatyánkban (*ótée-naš*)

Jisús Jézus : *Jisúse*

Christós Krisztus : *Christé*.

A két utolsó szó nem szláv, vocativusuk is minden ízében görög, a mint azt a hangsúly mutatja. Ha ezeket nem tekintjük, marad 3 szó. *Bog* : *bóže*-ban nem találunk semmi föltűnőt, *Gospódj* : *góspodi* és *otéc* : *ótée*-ban azonban szembeszökik a vocativus eltérő hangsúlyozása. Az ószlovén nyelv, mert hiszen ez képezi alapját az egyházi szláv nyelvnek, mondom az ószlovén nyelv hangsúlyozásáról semmit sem tudunk, az orosz *gospódj* : *góspodi* és *otéc* : *ótée* sem jogosítanak föl arra, hogy valami következtetést vonjunk az ószlovén vocativus hangsúlyozására. Ezek az alakok kétségkívül kisorosz közvetítés útján jutottak a nagyoroszokhoz, tehát hangsúlyozásuk is valószínűleg csakis a kisorosz kiejtést tükrözi vissza. Az oroszok térítése Kievből, egy kisorosz városból

indúlt ki; az első keresztény papok Kievben nevelkedtek. Így érthető az az érdekes tünemény is, hogy a nagyorosz ember istenét rendszeren kisoroszosan ejti, azaz a *g*-t hangzó előtt (pl. a genitivusban — *boga* — dativusban — *bógu* — stb.) nem ejti ki, mint más szavaiban tiszta *g*-nek, hanem spirans-nak, zöngés *ch*-nek. Ezt a kiejtést idegen, vagy legalább idegen iskolákban nevelt papjaitól tanulta el és ugyanaz a kiejtés általánosan el van terjedve a *gospódj* szóban is. A fönt említett vocativus-alakok hangsúlyozása is világos lesz előttünk, ha majd a kisorosz nyelvre térünk át.

Mint hogy az orosz nyelv a szóban levő kérdésnél cserben hagy, forduljunk ahhoz a nyelvhez, mely az orosz nyelv mellett legfontosabb, ha a szláv nyelvek eredeti hangsúlyozásáról van szó, a szerb nyelvhez. A mit az orosz nyelvben csak két kívülről a nyelvbe jött alakon észlelhettünk, az a szerb nyelvben száz meg száz példán látható, hogy t. i. a vocativus a hangsúlyt a szó első tagjára vonja vissza. Olyan esetekben, mint:

pòp pap, Gen. *pòpa* : Voc. *pòpe*
stríc nagybátya, G. *stríca* : V. *stríče*
svèkar após, G. *svèkra* : V. *svèkre* stb.,

a melyekben a vocativus hangsúlyban egyezik a nominativussal de eltér a többi esetektől, még arra lehetne gondolni, hogy a vocativus a nominativus hatása alatt vette föl az eltérő hangsúlyt, ámbár nehéz volna átlátni, hogy mikép hathatott volna a nominativus a töle alakra és functióra nézve élesen elválasztott vocativusra. De eloszlik minden kétség, ha más példákat vizsgálunk:

èdrek ember, Gen. *èdveka* : Voc. *èdreće*
òtac atya, G. *òtea* : V. *òtće*
sòkò sólyom, G. *sokòta* : V. *sòkole*
mòmak legény, G. *mòmka* : V. *mòmće*
òrao sas, G. *òrla* : V. *òrle*
jùnāk hős, G. *junáka* : V. *jūnāće*.

Mindezekben az esetekben és még számos hasonlóban — én minden csoportból csak egy-egy szót idéztem — a vocativus hang-

*) Az olvasó emlékezetébe hívom vissza, hogy ' és ' (" és ^-vel szemben) olyan hangsúlyt jelöl, mely eredetileg egy szótaggal odább állt:
 sz. *pòpa* = or. *popá*.

súlya különbözik nem csak a nominativusnak, hanem az egyes szám többi eseteinek a hangsúlyától is. Hogy ez a viszony tisztán kidomborodjék, szembeállítom egymással a szerb *òtac* atya és a neki teljesen megfelelő orosz *otéc* ragozását:

	szerb	orosz
Nom.	<i>òtac</i>	<i>otéc</i>
Gen. Acc.	<i>òtca</i>	<i>otcá</i>
Dat.	<i>òtcu</i>	: Voc. <i>òtce</i> = <i>otcu</i> : Voc. <i>ótce</i> .
Instr.	<i>òtcom</i>	<i>otcóm</i>
Loc.	<i>òtcu</i>	<i>otcé</i>

A szerb *ča*-dialectusban tudvalevőleg, ha az analogia hatása meg nem másította az eredeti viszonyokat, a hangsúly ugyanazon a helyen áll, mint az orosz nyelvben, a mi szavunkban a *ča*-dialectusban valóban ugyanazon a helyeken találjuk a hangsúlyt, mint az oroszban:

N. <i>otác</i>	
G. <i>ocà</i>	
D. <i>ocù</i>	: V. <i>òce</i> .
I. <i>océn</i> *)	
L. <i>ocè</i>	

De van magában a köz szerb nyelvben is elég eset, melynél nem is szorúlunk a rokon nyelvekre, vagy a *ča*-dialectusra való hivatkozásra, illetőleg arra, hogy szem előtt tartsuk mindig a különbséget emelkedő (‘ és ’) és ereszkedő (¨ és ˘) hangsúly között. Ilyenek pl. a következők:

Sinòvac a fivér fia, G. *sinóvca* : V. *šìnòvce*
pomòcènik segéd, G. *pomoćníka* : V. *pòmòcèniče*
gospòdār úr, G. *gospodára* ; V. *gòspodāru*
kapètān kapitány, G. *kapetána* : V. *kàpetane*
Dalmatínac dalmát ember, G. *Dalmatínca* : V. *Dàlmatìnče*.

Olyan szó, mint *pomòcènik* (vò —) nagyon sok van, a vocativus valamennyinél ereszkedő (¨) hangsúlyt mutat az első szó-

*) Az acutus (’), a mint már egy ízben említettem, Nemanicsnál csak annyit jelent, hogy a hangzó, a melyen a hangsúly áll, hosszú.

tagon; én e nagy csoportból kivételesen még két szót hoztam föl (*gospòdār* és *kapètān*), de ismétlem, hegy rendesen a rövidség kedvéért minden csoportnak csak egy-egy képviselőjét idézem.

Az említett eseteken kívül vannak, az igaz, olyanok is, a melyekben megmerevedett a mozgás, olyan szók ezek, melyekben különben sincs hangsúlyváltozás. Így pl. a *králjević* királyfi, *ùčitelj* tanító és hasonló szókban az egész ragozáson végig megmarad mindig ugyanaz a hangsúly. De nagyon könnyű megérteni, miért nem találni már ezekben a szókban eltérő hangsúlyt a vocativusban: a többi esetek nagy mennyisége magával ragadta a különben is sok szónál csak ritkán használt vocativust. Ellenben azokat az eseteket, melyekben tényleg eltér a vocativus hangsúlya valamennyi más eset hangsúlyától, nehéz volna másból kimagyarázni, mint a nyelvnek egy régi sajátosságából.

Hogy itt valóban egy régiebb, az egész szerb nyelven végig húzódó tűneménynyel van dolgunk, azt mutatják a nőnemű szók is. Ezeknél is csak bizonyos esetekben merevedett meg a szó, de minél rövidebb a szó, minél gyakrabban használják, annál hívebben őrizte meg a vocativus sajátosságos hangsúlyozását.

Minden kétagú szó, mely a nominativusban eredetileg a ragon viselte a hangsúlyt, a szerb nyelvben tehát az első szótagon emelkedő hangsúlyt visel, a vocativusban ereszkedő hangsúlylyal hangzik, a mi azt bizonyítja, hogy a hangsúly a vocativusban a szó elejére ment vissza. Mivel a *ča*-dialectus az eredeti hangsúlyt számos esetben megőrizte, az ő segítségével könnyen fölfedhetjük ezt a tűneményt eredeti tisztaságában:

ča.	szerb.
<i>decà</i> gyermekek (!): <i>děco</i> = <i>děca</i> : <i>děco</i>	
<i>sestrà</i> nővér: <i>sěstro</i> = <i>sěstra</i> : <i>sěstro</i>	
<i>ženà</i> asszony: <i>žěno</i> = <i>žěna</i> : <i>žěno</i>	
<i>zorà</i> hajnal: <i>zōro</i> = <i>zōra</i> : <i>zōro</i>	
<i>glāvà</i> fej; <i>glávo</i> *) = <i>gláva</i> : <i>glávo</i>	
<i>vōjskà</i> sereg: <i>vōjsko</i> = <i>vōjska</i> : <i>vōjsko</i>	
<i>zīmà</i> tél: <i>zīmo</i> = <i>zīma</i> : <i>zīmo</i>	
<i>dūšà</i> lélek: <i>dúšo</i> = <i>dúša</i> : <i>dúšo</i>	

*) Nemanicsnál az acutus (') hosszú szótagra eső hangsúlyt jelent, tekintet nélkül minőségére.

svīnjà disznó: *svīnjo* = *svīnja* : *svīnjo*
slūgà szolga: *slūgo* = *slūga* : *slūgo*
vīlā tündér: *vīlo* = *vīla* : *vīlo*.

Könnyű volna e példák számát még szaporítani, de át akarok térni az olyan esetekre, a melyekben a hangsúlyváltozás már a szerbben is nyomban szembeszökik, ilyenek pl.:

aždàha sárkány: *àždaho*
budàla bolond: *būdalo*
dobròta jószág: *dōbroto*
gospòda urak (!): *gōspodo*
grdòba csúnyaság: *grđobo*
krasòta | szépség: *křasoto*
lepòta | *lěpoto*
rod̀bina rokonság: *rōdbino*
rugòba csúnyaság: *rūgobo*
sotòna sátán: *sōtono*
star̀ina öreg ember: *stārino*
taz̀bina «die Schwiegereltern»: *tāzbino*
odíva: *) *ōdīvo*
tetíva húr (az íjon): *tētīvo*.

Látni való, hogy a szerb nyelvből vett adatok újra meg újra azt a tüneményt mutatják, a mely az orosz nyelvben is föltűnt nekünk a *gospódj*: *gōspodi* és *otéc*: *ótēc* alakpárookban. Ha megfontoljuk, hogy az oroszban mindössze csak 5 szóban használatos a vocativus **), 2 azonban (Jisús és Christós) görög eredetű és *bog*: *bóže*-ben nem volt alkalom arra, hogy a vocativus sajátos hangsúlya föltűnjék, mert *bog* többi alakjai is az egyes számban a tön viselik a hangsúlyt (G. A. *bóga*, D. *bógu*, I. *bógom*, L. *bógē*), fölötte tanulságosnak kell tartanunk a *gospódj*: *gōspodi* és *otéc*: *ótēc*-féle hangsúlycserét. Említettem már, hogy ezek az alakok idegen földről

*) *Odíva*-nak nevezik Montenegróban a házbeliék azt a leányt, ki az ő házukból ment férjhez.

**) A *sínu* alakot nem vettem tekintetbe, mert nem közkeletű, csak népdalban találni, különben is a *syn* filius szó az egész egyes számban a tön viseli a hangsúlyt G. A. *síma*, D. *sínu*, I. *sínom*, L. *sínné*.

kerültek az orosz nyelvbe, hogy hangsúlyozásuk valószínűleg kisorosz befolyásból magyarázható. Minthogy a kisorosz nyelv olyanira közel áll a nagyoroszhoz, hangsúly tekintetében is számtalanszor összevág vele, e helyen, hol a nagyorosz bennünket cserbenhagy, az orosz helyébe tehetjük és ő hozzá mérhetjük e kérdésben a szerb nyelvet.

Eddig említést sem tettem a *kisorosz* nyelvről, illetőleg hangsúlyozásáról, de nem azért, mintha egyet értenék Brandttal, a ki Accentológiájában a kisorosz hangsúlyozást csak alkalmilag érinti, mert az eltérések, úgy mondja, csekély számúak a két nyelv közt. Az eltérések minden esetre olyan számosak és olyan sokfélék, hogy Brandtnak a kisorosz nyelvet okvetetlenül külön fejezetben kellett volna tárgyalnia. De nekem nem lehet szándékom itt a különböző vidékek szerint olykor igen tarka kisorosz hangsúlyozást behatóbban tárgyalni, arra helyem nincs. Egyébiránt igen tanulságos lesz arra nézve, a ki közelebbről kíván foglalkozni e kérdéssel, ha összeveti az Archiv für slavische Philologie című folyóiratban megjelent, a kisorosz hangsúlyról szóló értekezéseket *) és megfigyeli, mennyire ellentmondanak egymásnak a különböző írók állításai. De térjünk rá a vocativusra.

A kisoroszban még sok nyomát találjuk annak, hogy a hangsúly a vocativusban régebben a szó első helyére ment vissza. A hímnemű szók, melyek vocativusa kéttagú, kivétel nélkül az első szótagon viselik a hangsúlyt a vocativusban, ha a többi esetekben a'ragra esik is a hangsúly. Például álljon itt a *pôp* pap ragozása :

*) Leggyengébbek Hankiewicz czikkei (II. köt. 110—115. 1. Ein Beitrag zur Lehre vom kleinrussischen Accent és 289—296. 1. Über den Accent der Verba im Kleinrussischen). Verchratskij rá is mutatott a sok téves állításra, mely az említett czikkeken található (III. köt. 381—413. 1. Ein weiterer Beitrag zur Betonung im Kleinrussischen). Legteljesebb és legtudományosabb a fájdalom olyan korán elhunyt Hanusz értekezése a VII. kötetben (222—255. és 325—385. 1. Über die Betonung der Substantiva im Kleinrussischen). Hanusz értekezése előtt jelent meg Ogonowski könyve (Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache 1880), melynek függeléke (219—234. 1.) kizárólag a hangsúlylyal foglalkozik. Ogonowski (a 219. l.) azt a merész tételt állítja föl, hogy a kisorosz hangsúly régebbi időben kétségkívül teljesen más volt, mint a nagyorosz.

Nom. *pôp*, Gen. Acc. *popá*
 Dat. *popú*
 Instr. *popóm* : Voc. *pópe*
 Loc. *popí*

Látjuk tehát, hogy a vocativus itt egészen ugyanabban a viszonyban áll a többi esetekhez, mint a szerb nyelvben :

k. or. *popá* : *pópe* = sz. *pòpa* : *pðpe*

Hogy nem a nominativus hatását kell a vocativus eltérő hangsúlyozásában látni, azt valószínűvé teszi már a nominativus teljesen eltérő hangzása is (az *ô* *i*-nek hangzik), de ha erre nem fektetünk is súlyt, mert az *i* hang csak később fejlődött a régi *o* hangból, van elég bizonyíték arra, hogy a nominativus a him-nemű szóknál nem hatott a vocativusra.

Ilyen esetek pl. :

otéc atya : *ótče*
slipéc vak ember : *slipče*
striléc lövész : *strilče*

Ha most már tekintetbe vesszük, hogy éppen a leggyakrabban használt vocativusok kéttagúak — a kisorosz ha apját-anyját, fiát-leányát, testvérét, feleségét szólítja, ha istenéhez fohászkodik, mindig kéttagú vocativussal él : *táto*, *mámo* ; *sýne* v. *sýnu*, *dóčko*, *dóčju*, *dónju* ; *bráte*, *séstro* ; *žéno* ; *bóže*) — érteni fogjuk, hogy mikép kerülhetett idővel a vocativusban a hangsúly sok többtagú himnemű szónál, mely a többi casusokban a ragon viseli a hangsúlyt, az *utolsóelőtti* szótagra. Az igaz, hogy olyan esetekben, mint N. *kozák* : V. *kozáče*, szemben a ragon hangsúlyozott többi casusokkal : G. A. *kozaká*, D. *kozakú* stb. arra is lehetne gondolni, hogy a vocativusban a hangsúly a nominativus hatása következtében került az *utolsóelőtti* szótagra, de hogy a vocativus a nominativustól teljesen függetlenül viseli az *utolsóelőtti* helyen a hangsúlyt, azt bizonyítják az olyan esetek, mint :

molodéc ifjú, Gen. Acc. *molodcá*
 Dat. *molodcú*
 Instr. *molodcém* : Voc. *molódce*
 Loc. *molodcí*

Világos, hogy a vocativus olyatén hangsúlyozása, mint *kozáce*, *molódče*, csak a kéttagú vocativusok hatásának tulajdonítandó:

N. *kozák*, G. *kozaká*: V. *kozáce* = *djak*, *djaká*: *djáče*
molodéc, *molodcá*: *molódče* = *otéc*, *otcá*: *ótče*

Nagyon tanulságos e tekintetben az eltérés, melyet egy pár *an*-ra végződő főnév hangsúlyozásában találunk, a szerint, hogy keresztnévek-e vagy appellatívák. *Iván*, *Stefán*, *Demján* vocativusa *Iváne*, *Stefáne*, *Demjáne*, de a *tumán*, *bólván*, *gluchmán* vocativusa: *túmane* *bólvane*, *glúchmane* (l. Archiv für slav. Philologie VII. 339 l.), pedig különben e két szócsoporthoz semmi eltérést sem mutat hangsúly dolgában, mind a két csoportban a hangsúly állandóan az *á*-n marad: *Iván*, *Ivána*, *Ivánu* stb. = *tumán*, *tumána*, *tumánu* stb. Nyilván való, hogy a keresztnévek közelebb állanak a leggyakrabban használt vocativusokhoz, mint az appellatívák, könnyebben kerültek tehát hatásuk körébe. Másrészt *túmane*, *bólvane*, *glúchmane* becses adatok, melyek arra vallanak, hogy a kisoroszban is volt idő, mikor a hangsúly a vocativusban rendesen az első szótagon állt. Hogy ilyen idő volt, azt a nőnemű szók is bizonyítják, mert ezeknél is a hangsúly a vocativusban a ragról a szó első tagjára megy át:

dočká filia: *dóčko*
kumá koma asszony: *kúmo*
krasá szépség: *kráso*
sestrá nővér: *séstro*
žená feleség: *žéno*.

A vocativusnak ez a hangsúlyozása, úgy látszik, Déloroszországban az általános, talán egyedül használt, legalább Brandt (Akcentologija 30. l. és k.) azt állítja, hogy a vocativus soha sem viselheti a ragon a hangsúlyt, a jegyzetben pedig ezeket mondja: «Van-e egyáltalában kivétel e szabályzattól? Én találtam a *satanó* vocativust, *trubó*-t is Wagil.-nél; de úgy látszik, ezek az alakok tisztán a könyvnyelvhez tartozó, helytelenül hangsúlyozott alakok.» Erre Hanusz, a kinek értekezéséből sok újat tudtunk meg a kisorosz hangsúlyról, azt jegyzi meg (a 363. l.), hogy *kúmo*, *séstro*, *dóčko* stb. mellett nagyon gyakran hallani *kumó*, *sestró*, *dočkó* hangsúlyozást és így folytatja: «Die Betonung also: *trubó*, *satanó* ist

nicht von Wagilewicz falsch angegeben worden, sondern sie ist beim klruss. Volke in Galizien fast allgemein.» Itt tehát dialecticus eltéréssel állunk szemben, a melyet nagyon sokat találunk, ha a gácsországi és déloroszországi kisorosz nyelvet összevetjük egymással. Minthogy azonban a gácsországi oroszországban is a közönséges beszédben a *hímnemű* főnevek a vocativusban az utolsó szótagon nem viselhetik a hangsúlyt, ha mindjárt valamennyi többi casusban ott áll is a hangsúly, minthogy továbbá a *nőnemű* szónál Gácsországban is hallani a hímnemű főnevek hangsúlyozásával összevágó *kúmo, séstro, dócko*-féle hangsúlyozást: kétség sem fér hozzá, hogy a *kumó, sestró, dockó*-féle hangsúlyozást később, nyilván a nominativus — és a többi esetek — hatása alatt keletkezettnek kell tartanunk. Csak megerősít bennünket ebben a meggyőződésben az, hogy olykor még háromtagú nőnemű szóban is a hangsúly a szó végéről a vocativusban a szó elejére ugrik:

holová fej : *hólovo*

Ha mindezekhez hozzá vesszük azt, hogy a kisorosz nyelv adatai, melyek arra mutatnak, hogy a vocativus eredetileg mindig az első szótagon viselte a hangsúlyt, a legszebb összhangban állanak a szerb nyelvben észlelt tüneményekkel, mindinkább erősödik az a hitünk, hogy itt a szláv nyelvek ősrégi sajátosságával van dolgunk.

Mielőtt a kisorosz nyelvet elhagyjuk, röviden meg akarom említeni, hogy a mint az orosz *otéc : ótée*-nak a kisorosz ban is *otéc : ótée* felel meg, úgy megtaláljuk a *gospódj : góspodi*-nak megfelelő párját is a kisorosz *hospódj : hóspodi*-ban*). Azt a feltevésemet tehát, hogy az orosz a hangsúlyt is, csakúgy mint a *gospódj* szóban a *g* sajátosságos kiejtését a kisoroszból vette át, a kisorosz hangsúlyozás igazolja.

Áttérek most a *bolgár* nyelvre, melyben szintén nyoma maradt a vocativus régi hangsúlyozásának. A mennyire a rendelkezésemre álló *megbízható* adatokból látom, kétség nem fér hozzá, hogy egy pár nőnemű szónál megmaradt a régi változatosság:

*) A nominativus Brandt szerint (Sravnitel'naja Morfologija Slavjanskich jazykov 356. l.) a hangsúlyt az első szótagon is viselheti.

rodá víz: vódo
gorá erdő: góro
kosá kasza: kóso
sestrá nővér: séstro

Hímnemű szót csak egyet találtam Cankovnál, mely itt említést érdemel:

petél kakas: pétljo.

Brandt, a ki előtt kétségkívül sokkal több anyag feküdt, mint én előttem — én nagyobbára Cankov nyelvtanára voltam utalva — azt állítja (Akcentologija 119. l.), hogy a hangsúly a vocativusban soha sem eshetik a ragra. De már az a kevés példa is, melyet én ismerek, nagyon jellemző; jellemző azért, mert olyan szókban, mint *rodá*, *gorá*, *kosá*, *sestrá* a bolgár nyelvben a hangsúly különben helyét nem változtatja. A következő fejezetben azt fogjuk látni, hogy más szláv nyelvekben sok ilyen nőnemű szó az egyes szám accusativusában és a többes szám nominativus-accusativusában is visszavonja a hangsúlyt, hogy pl. az orosz *rodá* accusativusa *vódu*, többes nominativus-accusativusa *vódy*, hogy a szerb *vòda* accusativusát és többes nominativus-accusativusát más hangsúlylyal ejti (*vòdu*, *vòde*) csakúgy mint a vocativust (*vòdo*). A bolgár nyelvben eltűnt már ez a hangsúlycsere, a fõnt említett szók a többes szám nominativusában is a ragon viselik a hangsúlyt:

rodí, gorí, kosí, sestrí,

más alak pedig egyáltalában nincs már használatban (a mint már említettem, a főnévi ragozásnak csak töredékei maradtak meg a bolgár nyelvben). Annál föltűnőbb tehát, hogy a vocativus hangsúlyozása eltér a nominativusétól, eltér pedig egészen úgy, mint a szerbben és a kisoroszbán.

Mi eddig több szláv nyelvben láttuk, hogy a vocativus bizonyos előszeretettel viseli a hangsúlyt az első szótagon. E hangsúlyozása által gyakran föltűnő módon eltér a többi casusoktól, és mi kénytelenek voltunk ezt a tüneményt réGINEK tartani azért, mert ellenkezett minden analogiával, de meg azért is, mert többé-kevésbé világos nyomára akadtunk több egymástól hosszú idő óta teljesen önállóan fejlődő nyelvben.

Áttérünk most már a többi indogermán nyelvekre, hát ha ott is megtaláljuk ugyan azt a tüneményt.

Első pillanatra a dolog igen egyszerűnek látszik, hiszen a *szanszkrit*ban megtaláljuk a tüneményt teljes tisztaságában: már Panini, a híres ind grammaticus, azt tanítja (VI, 1, 198), hogy a vocativusban a hangsúly mindig az első szótagon van, és a Paninál is sokkal régiebb védákban a vocativus tényleg a hangsúlyt mindig az első szótagon viseli, ha egyáltalában hangsúlyos, mert más helyen, mint a mondat, illetőleg a versrészek kezdetén, a vocativusok hangsúlytalanok. A vocativus ilyenén hangsúlyozása annál föltűnőbb, mert a szanszkrit főnevekben, az egytagúakat kivéve, nem változik a hangsúly helye, ha csak egyáltalában lehetséges, megmarad a hangsúly azon a szótagon, a melyen a nominativusban áll. A vocativus hangsúlyozása ennél fogva nem egyszer szemben áll valamennyi más casus hangsúlyozásával. Például szolgálhat a *devás* isten szó ragozása:

Nom.	<i>devás</i>	
Gen.	<i>devásja</i>	
Dat.	<i>devájá</i>	
Acc.	<i>devám</i>	: Voc. <i>déva</i> .
Instr.	<i>devéna</i>	
Loc.	<i>devé</i>	
Abl.	<i>devát</i>	.

A görög nyelvben az eredeti hangsúlyozás csak bizonyos esetekben maradt meg. Eltekintve az általános nagy változáson, melyen a görög nyelv hangsúly dolgában keresztül ment, hozzá jön még, hogy a nominativus nagyban befolyásolja a többi esetek hangsúlyozását. Mégis találunk a görög nyelvben is több vocativust, mely a mellett szól, hogy a hangsúly visszavonása ebben az esetben már közös indogermán tulajdonság. Elég az olyan általánosan ismert alakpárookra rámutatni, mint:

$\pi α τή ρ$: $\pi ά τ ε ρ$ (szkr. <i>pítá</i> : <i>pítar</i>)
$\theta υ γ ά τ η ρ$: $\theta ύ γ α τ ε ρ$ (szkr. <i>duhitá</i> : <i>dúhitar</i>)
$\alpha \delta \epsilon \lambda \phi \acute{o} \varsigma$: $\alpha \delta \epsilon \lambda \phi \epsilon$
$\gamma υ νή$ ($\gamma υ ν α ι κ \acute{o} \varsigma$)	: $\gamma \acute{u} ν α ι$
$\alpha νή ρ$ ($\alpha ν δ ρ \acute{o} \varsigma$)	: $\alpha ν ε ρ$
$\Delta η μ ή τ η ρ$: $\Delta ή μ η τ ε ρ$

Ἀπόλλων : Ἄπολλον

Σωκράτης : Σώκρατες.

Senki sem tagadhatja, hogy Ἄπολλον, Σώκρατες hangsúlyozása szemben a nominativus kiegyenlítő erejével legalább is föltűnő és hogy alig magyarázható úgy, hogy az ismert görög hangsúlytörvény szerint épen csak a vocativusban van meg a lehetőség, hogy a hangsúly az első szótagra kerüljön. De ha valaki az ilyen eseteket valóban így akarná is magyarázni, a tünemény valódi természete más esetekben, mint pl. πατήρ, : πᾶτερ, ἀδελφός : ἀδελφε, olyan tisztán áll előttünk, hogy lehetetlen félreismerni.

Mondtam már, hogy a dolog első pillanatra igen egyszerűnek látszik. Láttuk már, milyen következetesen viseli a szanszkritban a vocativus a hangsúlyt az első szótagon. Valóban annak fényesebb igazolását nem is kívánhattuk volna, hogy az a föltevésünk helyes volt, hogy a hangsúly a vocativusban tényleg ős időtől fogva a szó első tagjára esett. Megerősítenek bennünket ebben a föltevésben minden esetre az érdekes görög példák is. De tagadhatatlan az is, hogy nyomban sok nehéz kérdés is merül föl, mihelyt a rokon nyelveket e tekintetben megvizsgáljuk, sok olyan kérdés, mely az indogermán nyelvészet legbonyolultabb problémáit érinti. E problémák, az igaz, szorosan összefüggnek az indogermán hangsúly kérdésével, mert a *hangsúly hatása alatt* módosuló hangzók fejlődéséről szólnak, és a ki majdan nagyobb körben akarja kutatni az indogermán hangsúlyozás mivoltát, kénytelen lesz e problémákkal nagyon behatóan foglalkozni: de az én célom csak rámutatni arra a szerepre, mely e kérdés megoldásánál a szláv nyelveknek juthat, azért éppen csak érinthetem e problémákat.

A mióta több jeles nyelvész — csak Fick, Möller, Collitz nevét említem*) — megkísérelte annak bebizonyítását, hogy az *e* hang az indogermán nyelvben eredetileg mindig magán viselte a főhangsúlyt, a himnemű *o* tök vocativusa, mely tudvalevőleg ugyancsak *e*-re végződik (*lupe*, λύπε, ószlovén *vlūče*, litván *vilkę*), nem egyszer foglalkoztatta a tudósokat. Fick (GGA. 1881, 1450. l.) a vocativus

*) Göttinger gelehrte Anzeigen 1881., Paul-Braune: Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache u. Literatur VII.; Bezzenberger: Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen X.

ragjában mutatkozó *e*-t hangsúlytalannak mondja, ez az *e*, azt mondja, másképp hangzott, mint a hangsúlyos. Möller (P. Br. Beiträge VII. 496. l.) ezt az esetet mint magában állót («als *singulärer Fall*») tekintet nélkül hagyja. Collitz (B. B. X. 39. l.) igen szellemesen magyarázza a látszólagos ellentétet, mely itt hangsúlyozás és hangzószínezet közt érzékelhető. Kiindul a szanszkrit nyelvből, a melyben a védák tanúbizonysága szerint a vocativus *hangsúlytalan* volt. Csak ha a vocativus a mondat (illetőleg egy versrész) kezdetén áll, kap önálló hangsúlyt a szó első tagján, de ez a hangsúlyozás Collitz véleménye szerint nem eredeti, ez csak másodlagos, mely szorosan összefügg azzal a körülménnyel, hogy a vocativus hangsúlytalan lett*). A vocativus ragjának a színezete Collitz szerint régiebb koról való, mint a vocativus hangsúlytalan volta. A görög nyelvben, azt mondja, elveszett a vocativus enklitikus használata, de annak emlékéül megmaradt még egyes példákban a hangsúly a szó első tagján. Egy lépéssel tovább ment Bezenberger (Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen XV. 296—299. l.). Bezenberger kétféle vocativus-alakot állít föl; egyet, mely a hangsúlyt a tőn viseli, és egyet, mely a ragon viseli a hangsúlyt és ennél fogva *e* hangzót mutat a ragban. Azokat a vocativus-alakokat, melyekben a hangsúly a tőre esik, mindamellett, hogy *e* hangzó van a ragban, a két alak kiegyenlítésének, tehát nem eredetinek tartja. Bezenbergert e föltevéshez a litván és lett nyelv alakjai vezették. A litván nyelvben, a mint már a főt említett *vilks* is sejteti, találhatók t. i. *hangsúlyozott e*-re végződő vocativusok is, még pedig fölös számmal, de meg olyan csoportokban is, a hol a vocativus ragjában nincs *e* hang, sok a szó, melynek vocativusa a ragon viseli a hangsúlyt, ha mindjárt több más casusban a tőn van is a hangsúly. Én a litván nyelvvel nem foglalkoztam behatóbban, de Kurschat kitűnő nyelvtanában egyetlen egy esetet sem találtam, a melyben annak nyoma maradt volna, hogy a vocativus valaha az első helyen viselte volna a hangsúlyt akkor, ha más casusokban a ragra esett a hangsúly. Ellenkezőleg minden

*) Ezzel összehasonlítható az, a mit a mai cseh, tót, szorb hangsúlyozás keletkezéséről a 6. l. mondtam. A hangsúly gyengése épp úgy, mint a szó teljes hangsúlytalansága, bizonyos körülmények között ugyanoda vezethet: az első szótag hangsúlyozására.

arra látszik vallani, hogy a vocativus oxytonálása a litván nyelv egyik jellemző vonása, úgy annyira, hogy csaknem általános szabályul lehet fölállítani: ha a főnévben a hangsúly helye változik, a vocativus a ragon viseli a hangsúlyt, ha pedig valamely főnév vocativusában a hangsúlyt nem a ragon találjuk, nagyon is valószínű, hogy a főnévben a hangsúly valamennyi esetben megmarad egy és ugyanazon a helyen.*) — Ismétlem, hogy, a mint már e fejezet elején kijelentettem, a vocativus szó alatt mindig, tehát itt is, csak a valószínű vocativust értem, tehát mindig csakis az *egyes* számú vocativusról szólok, arról is csak, a mennyiben a nominativustól eltérő külön alakot öltött.

A mi most már a litván nyelvben egészen rendes tünemény, azt más nyelvekben kivételkép találjuk és Hanusz (Archiv f. slav. Phil. VII. 327. l.) rámutatott már arra, hogy ezen az úton rá lehet talán jönni a litván hangsúlyozás nyitjára. Maga Bezzenberger csak a szanszkrit nyelvből hoz föl ilyen kivételes hangsúlyozást, de megfigyelték ezt a kisorosz nyelvben is. Kezdjük a szanszkrit példákön, mert Bezzenberger egész theoriát épít rájuk. Panini, az a híres ind grammatikus, a ki azt tanítja, hogy a vocativus hangsúlyát mindig az első szótagon viseli, más helyen (VIII, 2, 1) azt mondja, hogy a mondat végén álló vocativus ragját nyújtva és hangúslyozva ejtik, ha üdvözetet viszonzoznak. Ugyan csak Panini állítása szerint, nagyon hosszúra nyújtják a vocativus ragját, ha fenyegetésnél ismétlik a vocativust, hasonló módon ejtik a mondat elején egy kétszer egymásután ejtett vocativusnak az elsejében a ragot, ha irigységet, dicséretet, haragot vagy szemrehányást akarnak kifejezni. Bezzenberger most már azt mondja, hogy a védákban csakugyan találunk hosszú *ā*-ra végződő vocativusokat a rendes *ā*-végűek mellett és mert a rövid *ā* nyilván megfelel a rokon nyelvekben található *e* ragnak, a hosszú *ā* pedig megfelelhet a rokon nyelvekben *ō*-nak (a szanszkritban az eredeti *e* és *o* hangok összefolytak *a*-ba, a mi tudvalevőleg régebben arra a téves fölfogásra adott okot, hogy az európai nyelvekben található *e* *o* hangok régi *a*-ból lettek volna), két alapalakot construál, a mely a legsebben beleillik abba a theoriába, mely szerint az *e* hang mindig

*) E szabály a Kurschat által fölállított 23 csoport közül csak 3-ra nem illik: a *žodis* (160. l.), *žvákė* (184. l.) és *váisisius* (201. l.) csoportra.

a főhangsúlyt viselte, az *o* hang pedig a mellékhangsúly hatása alatt keletkezett. Ha a szó tövét vízszintes vonással helyettesítjük, ez a két alak egy kéttagú vocativusnál következő módon jelölhető :

└ *o* és — *é*.

Bezenberger állításának támogatására egy pár alakot hoz föl a lett nyelvből, a melynek taglalásába nem bocsátkozhatom ; okoskodásai ellenében csak arra akarom a kutatók figyelmét fölhívni, milyen könnyen keletkezhettek eredetileg rövid hangzóra végződő vocativusból hosszú raggal ejtett alak. Tudva levő dolog, hogy minden affectus mennyire megmásíthatja a hanghordozást, de megmásíthatja azt sok más körülmény is. A legképtelenebb állításokra vezetne, ha valaki az ilyen hanghordozást a közönséges nyugodt beszédnél élesen meg nem különböztetné. A fönt említett szanszkrit esetek alig jelentenek többet, mint az a hangsúlyozás, melyet Verchratskij (Archiv f. slav. Philol. III. 386. és k. l.) a kisorosz nyelvből említ föl. «Bei Gelegenheit, mondja Verchratskij, muss ich hier eine merkwürdige Wandlung des Accents in manchen Formen erwähnen. Die Wörter: *máti*, *máma*, *táto*, *Paráska*, haben im Vocativ: *máti!* *máma!* *táto!* *Parásko!* Nun wird zuweilen beim Rufen der Accent in der Weise verändert, dass die eigentlich betonte Silbe beinahe gar keinen Ton bekommt, während die letzte Silbe einen gedehnten, das heisst sich erhebenden und dann senkenden Ton erhält, so gleichsam, dass die Vocative etwa perispomenirt werden: *matí!* *mamč!* *tató!* *Paraskō!* Der Vereinfachung wegen bezeichnet man den Accent in solchen und ähnlichen Fällen auch mit einem Acut, also: *matí!* *mamó!* *tató!* *Paraskó!* (Aehnlich von *písarj* der Schreiber Vocat. *písarju*, doch stark rufend *písarjú!*)» Kicsikét másképp írja le a tüneményt Hanusz a már fönt idézett helyen: «Beim lauten Nachrufen, mondja Hanusz, wird gewöhnlich die letzte Silbe gedehnt, so dass sie betont zu sein scheint, z. B. *paničü*.» És hozzá teszi: «So lässt sich auch wahrscheinlich die lit. Betonung: *ponè*, *děvè*, *akě*, *sunáu* u. dergl. erklären.» Az a kérdés, hangsúlyos-e ilyenkor a kisoroszban a végső hangzó, a mint Verchratskij állítja, vagy csak annak látszik, mert meg van nyújtva, a mint Hanusz állítja, alig dönthető el határozottan, mert az, hogy a főhangsúly ilyenkor hová esik, tisztán attól függ, mennyi súlyt fektet a kiáltó az utolsó szótagra és azonkívül a variációk egész

sora képzelhető. De annyi bizonyos, hogy senki sem fogja azért állítani, hogy a kisorosz nyelv még annak az emlékét őrizte volna meg, hogy a vocativusban a hangsúly valaha a ragon is állhatott. Ez ellen mind az szól, a mit fönt a vocativus hangsúlyáról a szláv nyelvek köréből fölhoztam. Sőt bátran lehet állítani, hogy az egész tűnemény nem is a kisorosz nyelv sajátsága, hanem egészen általános sajátsága a *kiáltásnak*, így kiált a magyar is, a német is, meg akármilyen más nemzetbeli is. Ha szolgálmat hívom, kiáltok neki p. o. *Pista*, ha nem jön, ismétlem talán emígy: *Pistaa*, megnyújtva kicsit az utolsó hangzót, ha ezt sem hallja, harmadszor, meglehet, hangom egész erejét a hosszúra nyújtott *a*-ra vetem: *Pistaaa* — és senki abból nem fogja józan észszel következtetni, hogy a magyarban ilyen meg amolyan különös hangsúlyozás dívik.

Egészen más kérdés, lehet-e ilyen módon sok litván vocativusnak a ragon való hangsúlyozását kimagyarázni, a mint ezt Hanusz valószínűnek tartja. Én e kérdésbe itt nem bocsátkozom, de elég érdekesnek tartom egy több mint 200 évvel ezelőtt írt litván nyelvtannak egy helyét, hogy ide iktassam. Klein 1653-ban írt litván nyelvtanának 39. lapján ezt mondja: «*Localis in e, qui in Nominibus Substantivis as finientibus Vocativo similis est, distinguitur tamen ab illo Accentu: Vocativus enim accentum habet in paenultima, Ablativus in ultima, qui inde quoque puncto supra e fianali differentiae causa insignari potest, ut Vocativus sit Póne, Abl. Poné.*» Bezzenberger 1877-ben, mikor ezt a helyet alkalom adtával idézte (I. Beiträge zur Geschichte der Litauischen Sprache 123. l.) még azt tartotta, hogy ámbár ma *ponè* a hangsúlyozás a vocativusban is, *póne* kétségtől a régibb hangsúlyozás. A kérdés végleges eldöntését azokra bízva, kik speciálisan foglalkoznak a litván nyelvvel, még csak Schleicher litván nyelvtanának egy helyére (203. l. §. 93. Anm.) akarok utalni. «*Milcke, mondja Schleicher, führt den Vocativ Dual gėru pónu, also mit zurückgezogenem Tone an. Ich habe zwar dergleichen nicht beim Volke vernommen, möglich ist aber die Sache, da Zurückziehen des Tons im Vocativ vorkommt, wie bisher mehrfach angeführt ward.*» Ez a hely két tekintetben érdekes, érdekes egyszer, mert Schleicher egy régibb forrásból (Milcke nyelvtana 1800-ban jelent meg) idéz egy kettős számú vocativust a mai hangsúlyozástól eltérő hangsúlylyal, de érdekes azért is, mert Schleicher benne azt állítja, hogy a mai

litván nyelvben előfordúl a hangsúly visszavonása a vocativusban. Schleicher nagy szolgálatot tett a nyelvtudománynak litván nyelv-tanával, de maga is Kurschatot ismeri el első tekintélynek a litván nyelv hangsúlyozását illetőleg, Kurschatnál azonban nem találtam semmi adatot sem, a mely Schleicher állítását igazolná.

A litván nyelvet egyelőre mellőzve, ahhoz a végeredményhez jutunk, hogy a szláv nyelvekben talált adatok új világosságot derítenek arra a kérdésre, vajjon a vocativus az indogermán nyelvekben eredetileg, vagy legalább már az egyes nyelvek szétágazása előtt, az első szótagon viselte-e a hangsúlyt, és ha nem adnak is feleletet minden kérdésre, minden esetre nagyon valószínűvé tesz az azt a föltevést, hogy a vocativusnak olyan hangsúlyozása, a milyent Panini a szanszkrit nyelvre nézve rendesnek mond, ősrégi közös sajáttsága az indogermán nyelveknek.

*

Eddig mindig csak az egyes számú vocativusról volt szó. Hadd álljon itt egy pár szó a többes számú vocativusról is. A többes számban (csak úgy mint az itt mellőzhető kettős számban) külön vocativus-alakot egy indogermán nyelv sem fejlesztett, a nominativus és a vocativus a többes számban teljesen egyenlők, csak a hangsúly választja el őket némely nyelvben. A szanszkritban pl. a többes szám vocativusa is mindig az első szótagon viseli a hangsúlyt, akárhol legyen is az a nominativusban.

Benfey abban a nagy értekezésben, melyet az indogermán vocativus keletkezéséről írt, nagyon is szűk körre szorította kutatásait; így érthető egyéb állításai közt az is, ha arról a különbségről, melyet éppen a szanszkrit nyelvben a többes számú nominativus és vocativus közt hangsúly tekintetében találunk, azt mondja: «In den verwandten Sprachen lassen sich in Bezug auf diese Unterscheidung im Dual und Plural nicht die geringsten Spuren nachweisen.»*) A szerb nyelvben gyakran különbözik a többes szám vocativusa hangsúlya által a ragra nézve vele egyenlő többes nominativustól. De ez az eltérés aligha eredeti, a többi szláv nyelvekben semmi nyomát sem találtam, sőt Nemanics adatai szerint még a szerb *ča*-nyelvjárás sem ismeri. A szerb *òtac* atya vocati-

*) Benfey: Über die Entstehung des indogermanischen Vocativs 35. l.

vusa *ðce*, a *ča*-nyelvjárásban ezeknek teljesen megfelelnek az eredeti hangsúlyozást föltüntető *otȃc* : *ðce*, de már a többes számban csak a köz szerbség különbözteti meg a hangsúly által a nominativust és vocativust (*ðci* : *ðci*), a *ča*-nyelvjárásban nincs a kettő közt különbség, nominativus és vocativus egyaránt *ocì*. Mindamellett nincs teljesen kizárva az a lehetőség sem, hogy a szerb nyelv még sem fejlesztette maga a többes vocativus ilyen hangsúlyozását az egyes vocativus hatása alatt, hanem csak hívebben őrizte meg a régi állapotot. Nem hallgathatom el, hogy Schleicher hasonló különbséget vélt hallani a litván nyelvben is a többes szám nominativusa és vocativusa közt. Az, hogy Kurschat nem tesz erről említést (én legalább nem találtam Kurschatnál erre vonatkozó nyilatkozatot, — talán mert nem forgattam elég figyelmesen a nyelvтанát?), nagyon gyanússá teszi Schleicher állítását, másrészt nem tagadhatom, hogy Schleicher éppen azt a szót, melyről határozottan azt állítja, hogy mindig csak eltérő hangsúlyozással hallotta a vocativusban [*vaikai*, de többes nominativus *vaikai**)], ugyancsak gyakran hallhatta a többes szám vocativusában, hiszen az a szó annyit jelent, hogy *•fiúk•*!

3. A nőnemű *-a* tök.

A hely szűke miatt nem sorolhatom föl mind azokat a részleteket, a melyekben még ezenkívül a szláv nyelvek hangsúlyozása a rokon nyelvekben található hasonló esetek világán réginek bizonyul. Áttérek inkább azokra a sajáttságos tűneményekre, melyek a nőnemű *-a* tökön észlelhetők, mert alig van a szláv nyelvekben szócsoporthoz, a melyen annyi érdekes dolgot észlelhetünk hangsúly tekintetében, mint éppen ezeken a tökön. E csoporton belül lesz egyúttal alkalmunk látni, mikép fejlődhetik a kétségkívül ősrégi hangsúlycsere mellett gyakran egészen új is.

Először azonban hadd lássuk a régi tűneményeket.

a) Régi tűnemények.

Minthogy a hangsúly helye a nőnemű *-a* töknél eredetileg csak akkor változott, ha a hangsúly az egyes szám nominativusá-

*) Schleicher: Litauisches Lesebuch und Glossar 347. l., pótlás a nyelvтанának 176. lapjához.

ban a ragra esett, egyelőre csakis az ilyen szókkal fogok foglalkozni.

Ha végig nézünk az orosz nyelven, azt tapasztaljuk, hogy sok nőnemű főnév, mely az egyes nominativusban a ragon viseli a hangsúlyt, az egyes accusativusban és a többes nominativus (-accusativus)-ban a töre veti a hangsúlyt. Például szolgáljon a *zimá* tél szó, melynek egész ragozását ide írom, hogy a tüneményt könnyen át lehessen tekinteni :

Egyes szám.	
Nom.	<i>zimá</i>
Gen.	<i>zimáj</i>
Dat.	<i>zimé</i>
Acc.	<i>zímu</i>
Instr.	<i>zimóju</i>
Loc.	<i>zimé</i>
Többes szám.	
Nom.	<i>zímy</i>
Dat.	<i>zimám</i>
Acc.	<i>zímy</i>
Instr.	<i>zimámi</i>
Loc.	<i>zimách</i>

A többes szám genitivusa (*zim*) itt nem jöhet tekintetbe, mert — mint kéttagú nominativusnál rendszeren — egytagú, a hangsúly tehát kénytelen a töre esni: a régi rag (természetesen előbb csak olyan szóknál, melyekben a hangsúly nem a ragon volt) teljesen eltűnt.

Van azonban az oroszban sok olyan nőnemű főnév is, melyben a hangsúly a ragon marad az egyes accusativusban is és csak a többes nominativus-accusativusban esik a töre. Ilyen főnév pl. a *slugá* szolgáló szó :

Egyes szám.	
Nom.	<i>slugá</i>
Gen.	<i>slugi</i>
Dat.	<i>slugé</i>
Acc.	<i>slugú</i>
Instr.	<i>slugóju</i>
Loc.	<i>slugé</i>

Többes szám.

Nom.	<i>slúgi</i>
Dat.	<i>slugám</i>
Instr.	<i>slugámi</i>
Loc.	<i>slugách</i>

A többes genitivus (*slug*) a fönt kifejtett okoknál fogva nem jön tekintetbe, a többes számú accusativus pedig az élő lényeket jelentő szóknál egyenlő lévén a genitivussal és nem a nominativussal, itt szintén közömbös ránk nézve.

Minthogy az *első* csoport szavai jellemzésére teljesen elegendő az egyes számú accusativus, (mert minden főnév, mely ebben az esetben a tőn viseli a hangsúlyt, a többes nominativus (-accusativus)-ban is azon viseli), az első csoport szavait csakis az egyes nominativusban és accusativusban sorolom föl. Ehhez a csoporthoz tartoznak egyébek közt a következő szók:

cěná ár (Preis): cěnu
doská deszka: dōsku
dušá lélek: dúšu
gorá hegy: góru
grjadá virágágy: grjúdu
izbá parasztház: ízbu
kosá kasza, hajfonat: kósu
kozá kecske: kózu
krochá kenyérmorzsa: króchu
lozá vessző, hajtás: lózu
nogá láb: nógu
ovcá juh: óvcu (de ovcú is)
polá öl (Schoss): pólu
porá idő: póru
rěká folyó: rěku (és rěkú)
rosá harmat: rósu (és rosú)
ruká kéz: rúku
semťjá család: sémťju
skalá szikla: skálu
smolá gyanta: smólu
sochá eke: sóchu
stěná fal: stěnu

vodá víz: vódu
zemljá föld: zémlju
zimá tél: zímu
zolá hamú: zólu.

Idáig csak kéttagú szóval találkoztunk, de van háromtagú szó is, mely így változtatja a hangsúlyt:

borodá szakál: bórodu
boroná borona: bóronu
borozdá barázda: bórozdu
golová fej: gólovu
seredá szerda: séredu
storoná oldal, vidék: stóronu

de ezek eredetileg kéttagúak voltak csak, az orosz *oro*, *olo*, *ere* megfelelnek t. i. az eredeti *ra*, *la*, *rê* csoportoknak: orosz *borodá*: szerb *bráda*, o. *golová*: sz. *gláva*, o. *seredá*: sz. *sréda*. *Seredá* mellett használatos az orosz nyelvben az egyházi szláv nyelv hatása alatt meghonosodott kéttagú *sredá* (acc. *srédu*) is. A hangsúly tehát eredetileg ezekben is csak egy helylyel ment a szó eleje felé, nem ugrott át egy szótagon sem és szakasztott így változik a hangsúly helye a többtagú *sirotá* árva szóban is, a melynek accusativusa nemcsak *sirotú*-nak hangzik, hanem *sirótu*-nak is és melynek többes nominativusa még gyakrabban hallható ilyen hangsúlyozással: *siróty*. Egy pár szó, a melyben tényleg a hangsúly egy vagy több szótagon átugrott, talán csak az analogia hatása alatt nyerte mai hangsúlyozását, így pl. a *slobodá* külváros szó, melynek accusativusa *slóbodu* vagy a *skovorodá* serpenyő szó, melynek accusativusa *skóvorodu*. Ide tartozik a *póchorony* temetés szó is. Ez ugyan csak a többes számban használatos, de szemben a ragon hangsúlyozott többi eseteivel (*pochorón*, *pochoronám*, *pochoronámi*, *pochoronách*) egész biztossággal következtethetünk arra, hogy az egyes számú nominativus **pochoroná* volna. De hogy ok nélkül meg ne nehezítsem az áttekintést, ezt a még nem eléggé tisztázott kérdést teljesen mellőzöm és csak azokkal a szókkal foglalkozom, melyek eredetileg kéttagúak voltak.

Áttérek a *második* csoportra, melyben az egyes számban a hangsúly megmarad minden esetben (tehát az accusativusban is)

a ragon, a többes számú nominativus(-accusativus)-ban azonban a töre esik. Hogy az első csoporttól való különbség szembe szökjék, minden szónál a többes számú nominativus(-accusativus) elé az egyes számú accusativust is beigtatom. Ide tartoznak egyebek között:

dirá lyuk, dirú : díry
dugá ív, dugú : dúgi
iglá tű, iglú : igly
igrá játék, igrú : igry
ikrá láb- v. halikra, ikrú : íkry
nozdrjá orrluk, nozdrjú : nózdri
pčelá méh, pčelú : pčély
pilá fűrész, pilú : pily
sestrá nővér, sestrú : séstry
skulá pofacsont, skulú : skuly
slezá könny, slezú : slézy
slugá szolga, slugú : slúgi
sová bagoly, sovú : sóvy
strêlá nyíl, sugár, strêlú : strêly
struná húr, strunú : strúny
svinĵá disznó, svinĵú (ritkán svínĵu) : svínĵi
travá fű, travú : trávy
trubá cső, trombita, trubú : trúby
uzdá gyeplő, uzdú : úzdy
vdová özvegyasszony, vdovú : vdóvy
volná hullám, volnú : vólny
vožžú gyeplő, vožžú : vóžžy
žená feleség, ženú : žény
zvêzdá csillag, zvêzdú : zvêzdy.

Lássuk most már, mennyiben igazolják a szerb nyelv adatai azt a föltevésünket, hogy az orosz nyelv éppen említett hangsúly-cseréje réges régi. Mielőtt az egyes szók összevetésére áttérünk, föl kell említenem, hogy nagyjában megtaláljuk egészen ugyanazt a tűneményt a szerb nyelvben is, melyet az oroszban találtunk. Tudjuk, hogy a szerb nyelvben a hangsúly egy szótaggal hátrább ment, hogy tehát az orosz *zimá* : *zímu*-féle alakpárokkal szemben a szerbben a kéttagú szóknál csak olyan párokat várhatunk, melyeknél a hangsúly mind a két alakban egy és ugyanazon a helyen, t. i. az első

szótagon, áll, csakhogy emelkedő lesz a hangsúly (´, ´), ha eredetileg a ragon állt, ereszkedő (˘, ˘), ha már régebben is ugyanazon a helyen volt. Ennélfogva a szerb *zíma* : *zímu* szakasztott olyan viszonyt mutat, mint az orosz *zimá* ; *zímu*. Az eredeti hangsúlyozást megtaláljuk még a ča-dialectusban : *zimā* : *zímu*. Hogy e föltűnő találkozás az orosz és a szerb nyelv közt még jobban szembe szökjék, ide iktatom a szerb *zíma* szó teljes ragozását :

Egyes szám.

Nom.	<i>zíma</i>	
Gen.	<i>zímē</i>	
Dat.	<i>zími</i>	
Acc.		<i>zímu</i>
Instr.	<i>zímom</i>	
Loc.	<i>zími</i>	

Többes szám.

Nom.		<i>zíme</i>
Gen.	<i>zímā</i>	
Dat.	<i>zímama</i>	
Acc.		<i>zíme</i>
Instr.	<i>zímama</i>	
Loc.	<i>zímama</i>	

A szerb nyelvben van azonkívül még vocativus is, de azzal már behatóan foglalkoztunk az előbbi fejezetben ; tudjuk már, hogy az szintén az első szótagon viseli a hangsúlyt (az egyes számban *zimo*, a többes számban *zíme*, mint a nom. acc.), erről tehát ezen-től már említést sem fogok tenni.

De vannak a szerb nyelvben olyan nőnemű szók is, melyek azt a hangsúlycserét tükrözik vissza, melyet az orosz *slugá*, *slugú* : *slúgi*-féle csoportban találtunk. Ennek mintájául szolgáljon a szerb *slúga*, melynek ragozásában ugyanarra a hangsúlyozásra következtethetünk, melyet az orosz nyelv még teljes tisztaságában megőrizett :

Egyes szám.

Nom.	<i>slúga</i>
Gen.	<i>slúgē</i>
Dat.	<i>slúzi</i>
Acc.	<i>slúgu</i>

Instr. *slúgom*Loc. *slúzi*

Többes szám.

Nom. *slûge*Gen. *slúgā*Dat. *slúgama*Acc. *slûge*Instr. *slúgama*Loc. *slúgama.*

Tehát nagyjában megvan az a sajátságos hangsúlycsere a szerb nyelvben is és ez már magában véve is azt bizonyítja, hogy ősrégi tüneménynyel állunk szemben, mert teljes lehetetlenség azt hinnünk, hogy ilyen különös változás két, egymástól messze eső nép nyelvében önállóan fejlődött volna ki oly annyira összevágó módon. Ha a részleteket, a két csoport egyes szavait vizsgáljuk, találunk, az igaz, eltéréseket is, de ezek könnyen kimagyarázhatók az analogia hatása által. Hiszen abban nincs semmi bámulatos, hogy egy-egy szónál az egyik vagy a másik nyelvben ez a sajátságos hangsúlycsere kiveszett idővel és a szó hangsúlyozása egyszerűbb lett, vagy hogy ellenkezőleg egy-két szónál az analogia hatása alatt e tünemény kiterjedt olyan szóra is, melynek hangsúlya eredetileg talán változatlan volt, de igenis bámulatos és sokat mondó az a föltűnő találkozás a két nyelv közt, mely sok szón észlelhető.

Ha sorban végig megyünk a fönt az *első* csoportban említett orosz szókon, hát a következőkben megfelelő hangsúlycserét találunk a szerb nyelvben is:

- o. *doska* : *dósku, dósiki* = sz. *dùska* : *dùsku, dàske*
 o. *dušá* : *dúšu, dúši* = sz. *dúša* : *dûšu, dûše*
 o. *gorá* : *góru, góry* = sz. *gòra* : *gòru, gòre*
 o. *grjadá* : *grjádu, grjádý* = sz. *grêda* : *grêdu, grêde*
 o. *kosá* : *kósu, kósy* = sz. *kòsa* ; *kòsu, kòse*
 o. *lozá* : *lózu, lózy* = sz. *lòza* : *lòzu, lòze*
 o. *nogá* : *nógu, nógi* = sz. *nòga* : *nògu, nòge*
 o. *rosá* : *rósu, rósy* = sz. *ròsa* : *ròsu, ròse*
 o. *ruká* : *rúku, rú'i* = sz. *rúka* : *rûku, rûke*

- o. *smolá* : *smólu*, *smóly* = sz. *smòla* : *smòlu*, *smòle* *)
 o. *sochá* : *sóchu*, *sóchi* = sz. *sòcha* : *sòchu*, *sòche*
 o. *sténá* : *sténu*, *stény* = sz. *sténa* : *sténu*, *sténe*
 o. *vodá* : *vódu*, *vódy* = sz. *vòda* : *vòdu*, *vòde*
 o. *zemljá* : *zémlju*, *zémlì* = sz. *zèmlja* : *zèmlju*, *zèmlje*
 o. *zimá* : *zímu*, *zímy* = sz. *zíma* : *zímu*, *zíme*.

Láttuk fönt, hogy több háromtagú orosz szó eredetileg kéttagú volt. A szerbben az olyan szóknak kéttagú szók felelnek meg, de a hangsúly rendesen megfelel ilyenkor is :

- o. *borodá* : *bórodu* = sz. *bráda* : *brádu* (és *brádu*)
 o. *golová* : *gólovu* = sz. *gláva* : *glávu*
 o. *seredá* : *séredu* = sz. *sréda* : *srédu*
 o. *storoná* : *stóronu* = sz. *strána* : *stránu*.

Ha első sorban azokat a szókat vesszük szemügyre, melyek fönt az orosz első csoportban ugyan megvannak, de itt hiányoznak, a melyeknél tehát a szerb nyelv eltér az oroszától, nem kevésbé érdekes eredményhez jutunk, mint ha azokat vizsgáljuk, melyekben a találkozás a két nyelvben teljes.

Részben talán ismereteink hiányosságának tulajdonítható, hogy nem látjuk mindenütt az egyezést, ott sem, a hol megvan. Az orosz *céná* : *cénu*, *cény*-vel szemben a szerbben változatlan *céna*, *cénu céne*-t találunk, legalább főforrásaink szerint. De Brandt (255 l.) Mazsuranicsból idéz *cénu* és *céne* alakokat is, melyek hangsúlyozásra nézve teljesen megfelelnek az orosz alakoknak. Mazsuranics azonban nem megbízható forrás.***) De már Budmani első rendű tekintély ezekben a kérdésekben; Masing, a ki korszakalkotó munkát írt a szerb hangsúlyról,³⁾ Budmani nyelvtanát (Grammatica della lingua serbo-croata Vienna 1867) a legjobb szerb nyelvtannak nevezi. Ez a Budmani pedig a *kòza* accusativusát *kòzu*, többes nominativus-accusativusát *kòze*-nek írja.

*) Brandt Akcentologija 252. l. a szerb *smola* szóról azt jegyzi meg, hogy hangsúlya változatlan és csak jegyzetbe veti, hogy Budmaninál *smòlu*-t talált, de találhatta volna ezt Danicsicsnál és Pavicsnál is.

**) Újvidéki barátaim azt mondják, hogy *néha* *čenu*-t is hallani.

***) Die Hauptformen des serbisch-chorwatischen Accents. St.-Petersburg 1876.

Danicsics és Pavics nem említik e szót azok között, melyeknek hangsúlya változik, a mi legalább negatív bizonyíték. Karadzsics szótárában szintén nem jegyez föl más hangsúlylyal ejtett alakokat.*) Ez utóbbi is csak negatív bizonyíték, de elég nyomós, ámbár döntőnek még sem mondható, jegyzékünkbe is jutott egy szó (a *smòla* szó), melyről Karadzsics hangsúlyváltozást nem jegyez föl, de a mely a többi források összhangzó adatai szerint a hangsúlyt változtatja.

Más szóknál tekintetbe veendő az a körülmény, hogy az oroszban ingadozást találunk. Az oroszban *ovcá* accusativusa *óvcu*-nak, de *ovcú*-nak is hangzik, a *réká*-é *réku*-nak, de *rékú*-nak is. Ez az ingadozás arra vall, hogy az oroszban az analogia hatása alatt új hangsúlyozás keletkezett a régi mellett. Hát ha az *óvcu*, *réku* hangsúlyozás csak más, gyakran használt szók kaptafájára keletkezett. A *kozá* kecske accusativusa *kózu*, többes nominativusa *kózy*. A jelentésénél fogva olyan közel álló *ovcá* juh a többes nominativusában mindig *óvcy*-nek hangzik, de egyes számú accusativusában mai nap ingadozik a hangsúly, de eredetileg talán a ragon viselte a hangsúlyt (*ovcú*) és az *óvcu*-féle hangsúlyozás talán csak később keletkezett a *kozá*: *kózu* hatása alatt. Ha ez tényleg így volt, akkor az orosz és szerb nyelv egyeztek e szónál is hangsúly tekintetében:

o. *ovcá*, *ovcú* : *óvcy* = sz. *óvca*, *óvcu* : *óvce*.

Bizonyos valószínűséget ad e föltevésnek az a körülmény, hogy a kisorosz nyelvben is e szónál csak a többes nominativus (accusativus)-ban**) esik a hangsúly a töre, az egyes accusativusban azonban megmarad a ragon (Archiv f. slav. Phil. II. 122. és VII. 369. l.). Ez a fejlődés annál könnyebben volna érthető, mivel a juhokat és kecskéket gyakran együttesen említik (*óvcy i kózy*) és talán azt is szabad állítani, hogy e szókat sokkal gyakrabban hallani többes számban, mint egyes számban. Így a többes szám hangsúlyozása is hathatott a ritkábban használt egyes szám hangsúlyo-

*) Újvidéki barátaim szintén csak a *kózu*, *koze*-féle hangsúlyozást ismerik.

**) A kisoroszban az állatokat jelentő szók többes accusativusa egyenlő a nominativussal, míg az oroszban ezeknél is, csak úgy, mint a személyeket jelentő szóknál, a többes nominativus egyenlő a genitívussal.

zására. Hasonló módon magyarázható az ingadozás a *réká* folyó szó egyes accusativusában. Szók, melyek vele eszmetársításba juthattak (pl. *vodá* víz, vagy *zemljá* föld, — «vizen (= folyón) és (száraz) földön —) az egyes számú accusativusban is a töre vetik a hangsúlyt, így a valószínűleg régibb *rékú* mellett fejlődhetett *vódu*, *zémlju* és hasonlók hatása alatt egy újabb *réku*. Ha ez így volt, a két nyelv közt megint kész az összhang:

o. *réká*, *rékú* : *réki* = sz. *réka*, *réku* : *rêke*

És hogy ez tényleg így volt, azt megint a kisorosz nyelv látszik bizonyítani, a mely itt is az egyes számú accusativusban a hangsúlyt a ragon viseli és csak a többes nominativus-accusativusban vonja vissza.

Látni való, hogy itt egy egész sereg kérdés vár még megoldásra, a melyre e helyt épen csak rámutathatok.

Más esetekben megint azért nem találkozunk az egyik vagy a másik szóval a szerb-orosz csoportban, mert a szó elő sem fordul a szerb nyelvben. Így az orosz *krochá*, *porá*, *semjá* szónak párját nem találni a szerb nyelvben, a *skalá*-nak is csak a monte-negroi *skála* felel meg, az *izbá*-nak megfelelő *izba* is csaki kis területen használatos.

Ez természetesen épp úgy áll viszont az orosz nyelvről is; hiányzik ott is több szó, mely megint a szerb nyelvben tünteti fel a régi hangsúlycserét: így a szerb hangsúlyváltoztató *děca* gyermekek, *glána* dér, *snága* erő, *žělja* kívánság az orosz nyelvben ismeretlenek.

Ezek után a két nyelvben összevágó esetek még nagyobb jelentőséget nyernek és szinte rá kényszerítenek bennünket arra a föltevésre, hogy a tünemény nagyjában ősrégi, hogy az eltérések a részletekben későbbi fejlődésnek a műve. Ez a föltevésünk erős meggyőződéssé válik, ha más körülményre is kiterjed figyelmünk az összehasonlításnál, t. i. a szók *jelentésére*. Föltűnő, hány minden nap használt és épen azért a beszélő által mindig a legnagyobb biztossággal ugyanabban az alakban ismételt szó telálható e kis jegyzékben: kéz, láb, fej, haj, szakál, víz, föld, hegy, vidék, tél, harmat, vessző (hajtás), eke, gyanta, lélek.*)

*) *Ruká-rúka*, *nogá-nòga*, *golová-gláva*, *kosá-kòsa*, *borodá-bráda*, *vodá-vóda*, *zemljá-zèmlja*, *gorá-góra*, *storoná-strána*, *zimá-zíma*, *rosá-ròsa*, *ložá-lóza*, *sochá-sócha*, *smolá-smòla*, *dušá-dúša*.

Áttérünk most a *második* csoportra, melyben az egyes accusativusban a hangsúly megmarad a ragon, de a többes nominativus (-accusativus)-ban a töre esik. Egyelőre még teljes homály fedi azt a kérdést, hogy mikép viszonylik ez a csoport az első csoporthoz, volt-e egyáltalában kezdettől fogva két ilyen csoport vagy talán csak idővel fejlődött ki az előbbi az első csoportból az által, hogy az egyes számban, különösen olyan szóknál, melyek az egyes számban ritkábban voltak használatban, kiegyenledett az accusativus hangsúlya a többi esetekével. Fönt, az igaz, látszólag éppen az ellenkező fejlődésre vezetnek az adatok az orosz *rěká* folyó, *ovcá* juh szóknál, de meg kell vallanunk, hogy biztosat most még egyáltalában nem mondhatunk, mind csak merő föltevésen alapul. Különben ezt a kérdést csak éppen érinteni akartam, mint olyant, mely még megoldásra vár, most pedig összeállítva azokat az eseteket, a hol a szerb és az orosz nyelv egyeznek és mintegy arra vallanak, hogy már a legrégebb időben voltak oly nőnemű főnevek is, melyek csak a többes nominativus-accusativusban viselték a tön a hangsúlyt, különben pedig mindig a ragon. Ilyen esetek a következők:

- o. *pčelá*, *pčelú* : *pčěly* = sz. *pčela*, *pčělu* : *pčěle*
- o. *slezá*, *slezú* : *slězy* = sz. *súza*, *súzu* : *súze*
- o. *slugá*, *slugú* : *slúgi* = sz. *slúga*, *slúgu* : *slúge*
- o. *strělá*, *strélú* : *strěly* = sz. *stréla*, *strélu* : *strěle*
- o. *svinǎjá*, *svinǎjú* : *svinǎji* = sz. *svínja*, *svínju* : *svínje*
- o. *travá*, *travú* : *trávý* = sz. *tráva*, *trávu* : *tráve*.

Látni való, hogy itt sokkal ritkább a találkozás a két nyelv között. Az igaz, hogy ismereteink még itt is hiányosak, úgy hogy egy-két eset azért is kikerülheti figyelmünket. A nagyorosz nyelv és a szerb *što-dialectus* hangsúlyát jobban ismerjük, mint bármely más szláv nyelv hangsúlyát, és mégis akár hányszor ellentmondók adataink. Például szolgáljon az orosz *snochá* szerb *snàha* meny szó. Brandt Accentológiájában (252. l) az orosz *snochá* szó mellé *snóchi* alakot ír többes nominativusa gyanánt, a szerb *snàha* ellenben úgy van ott föltüntetve, mintha hangsúlyát soha sem változtatná; más források pedig éppen ellenkező eredményre vezetnek; — szerintők (Vosztokov, Kayssler) az orosz *snochá* szóban nem változik a hangsúly, a szerb *snàha*-nak pedig többes nominativus-accusativusa

snàhe (Danicsics, Pavics). Ha tehát Brandtnak, mint orosznanak, hitelt adunk az orosz hangsúlyra nézve, bátran azt állíthatjuk, hogy ebben a szóban is teljesen egyezik a két nyelv hangsúlyozása :

o. *snochá, snochú* : *snóchi* = sz. *snàha, snàhu* : *snàhe*

mert a mi a szerb nyelvet illeti, biztosnak vehetjük, hogy Brandt csak negatív bizonyíték után indult (Karadzsics szótárában a *snàha* szó alatt nem találta följegyezve a máskép hangsúlyozott többes nominativus-accusativust, pedig Karadzsics rendesen oda írja az ilyen alakokat), és teljesen megnyugodhatunk Danicsics tekintélyében. Hasonló egyezést találunk, ha Brandtnak (i. h. 250. l.) hiszünk, a bolhát jelentő szónál is:

o. *blohá, blochú* : *blóchi* = sz. *bùha, bùhu* : *bùhe*,

de Vosztokov azt mondja, hogy az oroszban az egyes accusativus is a tőn viseli a hangsúlyt: *blóchu*. Az adatok ingadozása talán abban leli magyarázatát, hogy a szó egyáltalában ritkábban fordul elő egyes számban, hogy tehát a nyelvérzék az egyes számú accusativusra nézve nem elég biztos, míg a többes nominativus használatára fájdalom annyiszor van alkalom, hogy a hangsúlya iránt sem foroghat fönn kétség. A kisoroszban ugyanazt a hangsúlyt találjuk, melyet Brandt a nagyorosz szónak is tulajdonít (l. Archiv f. slav. Phil. II. 122. és VII. 369.).

Határozottan a többes szám sürűbb használatának tulajdonítandó az a körülmény, hogy az orosz nyelvben teljesen elveszett a rag hangsúlyozása a legyet jelentő *múcha* szóban. A szerb *mùha* (emelkedő hangsúlylyal) és a bolgár *muhá* bizonyítják, hogy a szó eredetileg a ragon viselte a hangsúlyt, a szerb többes nominativusa *mùhe* (ereszkedő hangsúlylyal) ellenben nagyon valószínűvé teszi, hogy az oroszban a többes számú nominativus *múchi* rég időtől fogva az első szótagon viselte a hangsúlyt. A többes nominativus, mint ennél a szónál kétség kívül leggyakrabban használt eset, megmásította idővel a többi esetek hangsúlyát is, míg elvégre az egyes számú nominativus is elvesztette eredeti hangsúlyát. Ez a tünemény az oroszban aránylag ritka, a szerb *ča*-nyelvjárásban ellenben egészen közönséges, úgy annyira, hogy alig van ide tartozó szó, mely nem volna hallható ilyen megmásított hangsúlylyal

is. Azért a *ča mûha*, mely látszólag az orosz *mûha* hangsúlyának eredetisége mellett bizonyít, latba sem esik.

Az épen említett eset visszáját képezi valószínűleg az orosz *sová* : szerb *sôva* bágoly. A szerb ereszkedő hangsúly valószínűleg eredetileg csak a többes nominativus (accusativus)-t illette :

sz. *sôve* = o. *sôvy*.

Minthogy éppen arról a hatásról szólok, melyet nagy valószínűséggel az itt szóban levő főnevek többes nominativus (-accusativus)-ának tulajdoníthatunk, megemlítem mindjárt a tût jelentő szót is.

A szerbben *igla* megváltoztatja hangsúlyát nem csak a többes nominativus-accusativusban (*igle*), hanem az egyes accusativusban is (*iglu*), az oroszban azonban az egyes accusativus a ragon viseli a hangsúlyt :

iglá, iglú : igly

Eredetileg ez a szó természetesen első sorban nem varrótût, hanem a fenyők és más efféle fák tût jelentette, nem csoda tehát, ha az egyes accusativus, mint ritkán használt alak, az eredeti hangsúlyt talán meg nem őrizte, míg a jóformán mindennap használt többes nominativus-accusativus — a nagyorosz nyelvterületen lépten-nyomon találkozunk fenyőfával — híven megőrizte a régi hangsúlyt.

Folytatva az összehasonlítást a két nyelv közt, a disznót jelentő szónál is egyezést találunk :

o. *svinĵá, svinĵú : svinĵi* = sz. *svinja, svinju : svinje*

Vosztokov ugyan azt mondja, hogy az egyes accusativus *svinĵu*, de ez mindenestre ritkán hallható hangsúlyozás lehet, mert olyan tekintély mint Grot*) azt állítja, hogy az accusativus mindig csak *svinĵú*-nak hangzik, és magam is csak ezt a hangsúlyozást hallottam különböző személyektől.

Más szók, melyek az orosz jegyzékben ugyan találhatók, a szerb-oroszban azonban nem, a szerbben nem fordulnak elő, ilye-

*) Egy az orosz hangsúly tanulmányozására nézve rendkívüli fontos művében: Filologičeskija Razyskanija I². 410 l.

nek a *vdová* özvegy, *volná* hullám, vagy jelentésüknél fogva nem igen használatosak a többes számban, mint a *dugá* ív-nek megfelelő szerb *dúga*, mely itt azt a pragnans jelentést vette föl, hogy szivárvány. Ezzel szemben van azután ide tartozó szó a szerbben is, mely az oroszban ismeretlen, pl. a *víla* (*vílu* : *víle*) tündér.

De hogy semilyen magyarázattal el nem kerülhetjük mind a nehézségeket, azt fényesen mutatják a nőt, nővért és csillagot jelentő szók. Ha t. i. végig nézünk különösen az orosz nyelv adatain, azt tapasztaljuk, hogy a gyakrabban használt nőnemű -a tök közt alig van olyan, melynek hangsúlya nem változnék, ha a hangsúly az egyes nominativusban a ragra esik. De a szerb nyelvben a főt említett fogalmak kifejezésére szolgáló szók hangsúlyukat soha sem változtatják:

o. *žená* nő: *žény*, de sz. *žēna*, *žēne*

o. *sestrá* nővér: *sěstry*, de sz. *sěstra*, *sěstre*

o. *zvězdá* csillag: *zvězdy*, de sz. *zvězda*, *zvězde*

pedig e szók ugyan csak gyakran használatosak épp úgy egyes mint többes számban. Meg kell elégednem azzal, hogy ilyen nehézségekre egyszerűen rámutassak, teljes megoldásuk ez idő szerint még csak nem is remélhető.

De ha a részletekre nézve még csakis tapogatózunk, a főeredmény tisztán áll előttünk: a szláv nyelvekben a legrégebb időtől fogva ismeretes volt az olyan hangsúlyváltozás, a milyent még ma az oroszban hallani a *nogá* : *nógu*, *nógi*-féle esetekben. Ez a hangsúlyváltozás pedig olyan különös, olyannyira ellentétben áll más tökön észlelhető hangsúlycserével, hogy az analogia hatásának semmikép sem tulajdonítható: ha nem ősrégi időktől átörökölt és csak híven megőrzött *indogermán* sajátság, hát valóságos talány. Mindez egy pár a rokon nyelvekben is erre mutató jellel együtt már több tudós nyelvész arra bírta, hogy a szláv nyelveknek ezt a hangsúlycseréjét régi örökségnek jelentsék ki. E tüneménynek legvilágosabb nyomát valamennyi rokon nyelv közül a *litván* nyelv őrizte meg. De itt a nagy hasonlatosság mellett nem lényegtelen eltérést is találunk. A litván nyelvben t. i. a hangsúly igenis a ragról a töre esik vissza a nőnemű főnevek egyes accusativusában és a többes nominativusában, és ha csak ezeket az alakokat hason-

lítjuk össze, tegyük pl. az orosz alakokkal, meglepő a hasonlatosság:

o. *zimá* tél: *zimu*, *zímy* = l. *žiemà* : *žiemq*, *žiémos*

o. *rosá* harmat: *rósu*, *rósy* = l. *rasà* : *rásq*, *rásos*

o. *ruká* kéz: *rúku*, *rúki* = l. *rankà* : *ránka*, *ránkos*

o. *dušá* lélek: *dúšu*, *dúši* = l. *dūszià* : *dūsziq*, *dūsziös*

De ez a szép egyezés mégis csak látszólagos. Az egyes számban t. i. ilyenkor mindig a *dativus* is a tőn viseli a hangsúlyt, sőt a kisebb csoportban, melyhez *rankà* és *dūszià* tartozik, még a *genitivus* és *vocativus* is:

žiemà : dat. *žiemai*

rasà : dat. *rásai*

rankà : dat. *ránkai*

gen. *ránkos*, loc. *ránkoje*

dūszià : dat. *dūsziái*

gen. *dūsziös*, loc. *dūsziöje*

Mínt hogy háromszor annyi szó van, mely a *žiemà-rasà*-féle csoporthoz tartozik, mint olyan, mely a *rankà-dūszià* szók mintájára változtatja a hangsúlyt, az egyes számú *genitivus* és *locativus* hangsúlyozását itt, a hol csak nagyjában foglalkozunk a litván nyelv hangsúlyával, mellőzhetjük, az egyes számú *dativusra* nézve pedig el akarjuk fogadni Bopp *) ellenvetését, hogy a *dativus* a szanszkrit és görög nyelvben sem olyan *casus*, mely a hangsúlyváltóztató szóknál a tőn viseli a hangsúlyt (szkr. *nāvé* «navi», de *návam* «navem»), és föl akarjuk tenni, hogy a litván hangsúlyozás ebben az esetben később keletkezett. De nyilván való, hogy az orosz és litván nyelv találkozása a többes szám *nominativusában* merő *fictio*, mert az orosz *rúki* és a litván *ránkos* csak *functióra* nézve felelnek meg egymásnak, eredetre nézve nem. A szláv nyelvekben a nőnemű - *a* tök elvesztettek a többes szám *nominativusát*, helyét elfoglalta a többes szám *accusativusa*, már pedig a litván többes *accusativus*, mely etymologice szorosan megfelel a szóban levő szláv alakoknak, a főntemlitett szóknál a *ragon* (!) viseli a hangsúlyt: *žiemàs*, *rasàs*, *rankàs*, *dūsziàs*. Ha tehát össze akarjuk az

*) Vergleichendes Accentuationssystem. Berlin 1854. 91. l.

ilyen szókat a többes számban hasonlítani, ezt csak úgy tehetjük, ha bizonyos változásokat veszünk föl vagy itt vagy ott. Vagy a litván többes accusativusnak a hangsúlyát nem tarthatjuk eredetinek, vagy azt kell föltennünk, hogy a szláv nyelvekben a többes szám nominativusának régi hangsúlya ragadt az accusativusra is, ámbár maga a nominativus alakilag teljesen elveszett, helyet csinált az accusativusnak. Minthogy végleges ítéletet e kérdésekről nem is lehet most még mondani, megelégszem egyelőre azzal, hogy a nehézségekre rámutattam, és áttérek a szanszkrit és a görög nyelvben található tűneményekre, melyek itt tekintetbe jöhetnek. Előbb azonban meg kell még jegyeznem, hogy a *žiēmà-rasà*-féle szók hangsúlyukra nézve a többes számban még inkább különböznek a *rankà-dūszià*-féléktől, mint az egyes számban: amazok az egész többes számban a ragon viselik a hangsúlyt, csak a nominativus-vocativust kivéve, míg emezek éppen ellenkezőleg az egész többes számban a tőn viselik a hangsúlyt, az egy accusativust kivéve! A *rankà*-féle főnevek hangsúlyozása tehát az eddig mondottaknál fogva a többes számban nemcsak hogy nem egyezik az orosz *rukà*-éval, hanem minden ízében más, a mint a következő összeállításból világosan láthatni:

	orosz.	litván.
Nom.	—*)	<i>ránkos</i>
Gen.	(szerb. <i>rukā</i> **)	<i>ránkū</i>
Dat.	<i>rukám</i>	<i>ránkoms</i>
Acc.	<i>rukì</i>	<i>rankùs</i>
Loc.	<i>rukách</i>	<i>ránkose</i>
Instr.	<i>rukámi</i>	<i>ránkomis.</i>

De minthogy az utolsó kérdésekkel úgy sem foglalkozhatom itt, ez eltérés netaláni magyarázatába nem bocsátkozhatom, hanem újra hivatkozom arra a tényre, hogy olyan *rankà*-féle szó háromszor kevesebb van, mint *žiēmà*-féle, hogy tehát itt, a hol csak nagy-

*) A mint már mondtam, a nominativus helyét elfoglalta az accusativus.

**) Az oroszban elveszett a régi rag, a hangsúly tehát a *ruk* alakban nem állhat már a ragon, a szerb megőrizte a régi hangsúlyozás emléket: az *í* emelkedő hangsúlylyal hangzik.

jában akarom jellemezni a nyelvek egymáshoz való viszonyát, megelégedhetünk azzal, ha a *žiemù*-féle csoportban valóban megtaláljuk a szláv nyelvekben észlelt tűnemények többé-kevésbbé hű mását.

A *szanszkrit* nyelvben a régi hangsúlycserének nyomát a declinációban egyes úgynevezett rendhagyó főneveken kívül csak az egytagú szók őrizték meg, ha a már az előbbi fejezetben tárgyalt vocativust itt tekintetbe nem vesszük. Az egytagú szók a hangsúly helyét szakasztott úgy változtatják, mint a görög nyelvben, úgy hogy elég *egy* szanszkrit szó ragozását ide iktatnom, hogy az egész tűneményt jellemezzem:

Egyes szám		
Nom.	<i>naús</i>	
Gen. Abl.	<i>nāvás</i>	
Dat.	<i>nāvé</i>	
Acc.		<i>nāvam</i>
Instr.	<i>nāvā</i>	
Loc.	<i>nāvī</i>	
Többes szám.		
Nom.		<i>nāvas</i>
Gen.	<i>nāvām</i>	
Dat. Abl.	<i>naubhyás</i>	
Acc.		<i>nāvas</i>
Instr.	<i>naubhis</i>	
Loc.	<i>naušú</i>	

Ki nem emlékeznék nyomban a görög *ναῦς* alakjaira (*ναῖς* *ναῖ* *ναῖα*; *ναῖς* *ναῖων* *ναῖσί* *ναῖας*) — a találkozás valóban meglepő. A mint a szanszkritban, úgy tudvalevőleg a görögben is ugyanaz a hangsúlycsere észlelhető a többi egytagú főneveken is. Az igaz, hogy egyetlen egy ide tartozó főnév sem nőnemű - *a* tű, tehát egy sem olyan tű, a milyeneken a tűneményt a szláv nyelvekben észleltük, mégis föltűnő, hogy itt is az egyes szám accusativusa és a többes szám nominativusa meg accusativusa hangsúly tekintetében szakasztott ugyanolyan állást foglalnak el a többi esetekkel szemben, mint a szláv nyelvekben.

Ez a találkozás nem lehet véletlen; a szláv nyelvek a litván nyelvvel egyetemben azt sejtetik velünk, hogy a szanszkritban

és a görögben csak elveszett a többtagú szóknál a régi hangsúlycsere az analógia mindent elsimító hatása alatt. Ezt annál biztosabban föl tehetjük, mert ennek a tüneménynek utolsó nyomai még többtagú szóknál is megmaradtak, különösen a rokonság annyiszor használt elnevezéseinél.

Elég ha rámutatok a szkr. *pítá*, dat. *pitré*, instr. *pitrá*, acc. *pítáram*; több. nom. *pítáras* alakokkal szemben a görög alakokra (*πατήρ, πατρός, πατρί, πατέρα; πατέρες, πατέρας, πατέρας*) és más hasonló viszonyt mutató szókra, mint *matá*: *μήτηρ, duhitá*: *θυγάτηρ* stb.

Nem lehet czélom, hogy összeállítsam mind a szétszórt töredéket, mely ezenkívül még a tünemény régiségére vall (v. ö. még a görög *μία μᾶς μίαν* alakokat is), föladatul csak azt tűztem ki magamnak, hogy a kutatók figyelmét a szláv nyelvekre fölhíjjam. Meg nem állhatom azonban, hogy legalább rá ne mutassak még egyszer a *litván* nyelvre, melyben a fönt tárgyalt eseteken kívül még igen gyakran változtatja a hangsúly helyét. Különösen fontosak a szóban levő kérdés eldöntésére még az *i* és *u* töknél tapasztalható tünemények, melyek részben föltűnő hasonlatosságot mutatnak azokkal a tüneményekkel, melyeket a szláv nyelvekben találtunk. Említésre méltó még az a körülmény is, hogy a litván nyelvben még a mellékneveknél is találunk olyan hangsúlycserét, mint a főneveknél. *)

b) Új tünemények.

Már az előbbi fejtegetéseimben szoltam itt-ott újabb tünemények fejlődéséről, a hol eltérés mutatkozott az orosz és a szerb nyelv közt vagy ingadozás egy és ugyanazon a nyelven belül. De vannak az ott említett eseteken kívül olyanok is, a melyekben az analógia hatása sokkal világosabb, ezekkel akarok itt foglalkozni, hogy némi fogalmat nyújtsak az olvasónak, milyen hatások alatt változott meg a különböző szláv nyelvekben a régi hangsúlyozás; mert az világos, hogy az újabb, az analógia hatása alatt keletkezett

*) L. Kurschat: Grammatik der litauischen Sprache 1876, a 191. l. a *vagis, naktis, szirdis*, a 198. l. a *dangūs, sūnūs, žmogūs*, a 213. l. a *saldūs*, a 216. l. a *gerā, mūnksztā, tuszcziā, saldi* szók ragozását.

tűneményeket gondosan el kell különíteni a régi örökségtől. Szerencsére ez a munka sok esetben nagyon könnyű, az analogia hatása más-más nyelvben másképp nyilvánul, úgy hogy a különböző nyelvekben külön nagy csoportokba foglalhatjuk az új tűneményeket.

Az orosz nyelvben ide tartozik több szónak eltérő, illetőleg ingadozó hangsúlya a többes számban. Tudjuk már, hogy a ezóban levő nőnemű főnevek a többes számban csak a nominativus-accusativusban viselik a hangsúlyt a tőn (a genitivus, ha egytagú, a már főntebb kifejtett okoknál fogva nem jöhet tekintetbe), pl. *ruká* kéz többes száma emigy hangzik:

Nom. Acc.	<i>rúki</i>
Dat.	<i>rukám</i>
Instr.	<i>rukámi</i>
Loc.	<i>rukách.</i>

Ha most már egy pár, aránylag igen kevés idetartozó szónál azt tapasztaljuk, hogy a hangsúly nem csak a többes nominativus-accusativusban, hanem a többi esetekben is a tőre esik, ez nem lehet más, mint új tűnemény. *Žená* feleség többes nominativusa *žény*, dativusa *ženam*, instrumentalisa *ženami*, locativusa *ženach*; *sestrá* nővér megfelelő alakjai: *sěstry*, *sěstram*, *sěstrami*, *sěstrach*; *sudĵjá* bíró-éi: *sudĵji*, *sudĵjam*, *sudĵjami*, *sudĵjach*; *igrá* játék-éi: *igry*, *igram*, *igrami*, *igrach*. *Pčelá* méh, *slezá* könny, *zvězdá* csillag szók többes számában szintén hallani ezt a hangsúlyozást a rendes mellett:

pčelám és *pčélam*, *slezám* és *slézam*, *zvězdám* és *zvězdam*.

E tűnemény magyarázatára elég volna a többes szám nominativusa, hiszen nincs nyelv, melyben a nominativus nem hatna a többi esetekre. De egész határozottsággal még sem tulajdoníthatjuk a többes nominativusnak ezt a hatást, mert épp oly könnyen kimagyarázhatjuk az új tűnemény keletkezését, ha azt tesszük föl, hogy a köznemű szóktól indult ki az egyszerűsítő hatás. Az épen említett nőnemű szókban az egyes számban mindvégig a ragon marad a hangsúly, az egyes számban tehát teljesen egyenlő e szók hangsúlyozása olyan köznemű főnevekével, mint *seló*. A többes számban pedig éppen a leggyakrabban használt esetben, a nominativusban egyenlő a hangsúlyozás:

seló : *séla* = *pčelá* : *pčély*, *žená* : *žény*, *sestrá* : *sěstry*
 = *igrá* : *igry*, *sudĭjá* : *súďĭji*,

sőt a *sudĭjá* és *sestrá* szokat kivéve, még egy-két más esetben is egyenlő a hangsúlyozás: *igry* egyszersmind accusativus is, a *seló* többes genitivusának *sel* pedig szorosan megfelel a genitivus és accusativus szerepét viselő *žen*, *pčel* alakok. Így könnyen értenők, ha a *žénam*, *žénami*, *ženach*-féle hangsúlyozás a *sélam*, *sélami*, *sélach* mintájára keletkezett volna. E hatás annál könnyebben ért-, hető, ha megfontoljuk, hogy a többes számban a köznemű és nőnemű szók szakasztott ugyanazokat a ragokat veszik föl, kivéve az egy nominativust (*žény*, de *séla*). De még a többes nominativus is inkább csak a papiroson tér el; az orosz nyelvben t. i. a hangsúlytalan hangzók olyannyira elhomályosodnak, hogy a *séla*-nak az *a*-ja egészen tompán hangzik és nehezen különböztethető meg a hangsúlytalan *y*-től. Egyes vidéken éppenséggel egyenlő a köznemű szók többes nominativus ragja a nőnemű szókéval, úgy, hogy a szöveggyűjtők ilyenkor már nem is írnak *a*-t, hanem *y*-t.

Ha az említett nőnemű főneveket hangtani szempontból megvizsgáljuk, szembeötlő, hogy nagyobb részökben *e* hangot találunk a töben (*žená*, *pčelá*, *sestrá*, *slezá*, *zvĕzdá*), már pedig az *e* (néha *ê* is) az oroszban, ha ráesik a hangsúly és nem jésített mássalhangzó követi, *o* (illetőleg *jo*)-nak hangzik, tehát *žená* : *zsená*-nak hangzik, de *žény* : *zsonü*-nek, ép úgy *pčelá*, *sestrá*, *slezá*, sőt rendszeren a *zvĕzdá* többes nominativusában is a töben egészen más hangot hallunk, mint az egész egyes számban: *pcsela* : *pcsolü*, *szjesztra* : *szjosztrü* stb.

A többes számú nominativus tehát hangzásra nézve olyannyira elüt az egyes szám nominativusától (és többi eseteitől), hogy a beszélő mintegy egészen új önálló szónak érzi, melyhez azután a többi esetek annál könnyebben simúlhatnak.

A *sudĭjá* bíró szónál más magyarázatot nem találni, mint azt, hogy a többes szám nominativusa (*súďĭji*) különösen gyakran hallható és azért annyira dominál, hogy a többi esetek is lassanként — eleinte bizonyosan csak el-elvétve — fölvelték az ő hangsúlyát. Az *igrá* játék szónál fölemlítendő, hogy többes száma pragnans jelentést vett föl: *igry* egyjelentésű a továbbképzett egyes-számú

ígriscsa szóval és annyit jelent, hogy «farsangi játékok», az összefüggés az egyes és többes szám közt ilyen módon meglazulván, a többes nominativus *igrý* mintegy új képzés gyanánt hatott a nyelvérzőkre és így azután könnyebben elveszhetett a régi hangsúlyozás is a többi esetekben.

Látnivaló, hogy több mozzanat jöhet tekintetbe, külön vagy együtt véve, a főntemlített tünemény magyarázatánál. Egy ilyen mozzanatkép említettem a köznemű szók hangsúlyozásának bizonyos hasonlatosságát. Bebizonyítani, az igaz, nem lehet, hogy tényleg a köznemű szóknak is volt részök az új hangsúlyozás előidézésében. De a mit csak lehetőség gyanánt említettünk a nagy-orosz nyelvben, azt el nem lehet vitatni a *kis orosz* nyelvben, itt kétségekívül hatott a köznemű szók hangsúlyozása a nőnemű *a*-tők hangsúlyozására.

Mi eddig csak olyan nőnemű *-a* tökkel foglalkoztunk, melyek az egyes nominativusban a ragon viselték a hangsúlyt, eredetileg csak is ezek változtatták meg hangsúlyuk helyét. Annak semmi nyoma sincs többé a szláv nyelvekben, hogy más nőnemű *-a* tökben is helyet cserélt volna valaha a hangsúly: az orosz nyelvben ezer meg ezer idetartozó szó közül csak az *-i* tök analogiáját követő *derévnja* falu és *dólja* osztályrész mutat változó hangsúlyt, a szerb- és bolgárban éppenséggel nincs (a vocativust mindig kivéve) ilyen szó, melynek hangsúlya nem maradna állandóan egy és ugyanazon a helyen. A kis orosz nyelvben azonban az ilyen nőnemű szók is elcserélik hangsúlyok helyét:

Egyes nom. *žínka* asszonyka; több. nom. *žinký*

šápka sapka : *šapký*

bába asszony : *babý*

Egészen rendes ez a hangsúlycsere a *ka*-val képzett főneveknél, de nem ritka más szóknál sem és a mi teljessé teszi a hasonlatosságot a megfelelő köznemű szókkal, a hangsúly ilyenkor az egész többes számban a ragon marad. Tehát nyilván való, hogy ez semmi más, mint olyan köznemű szókhoz való idomulás, a melyekben az egész egyes számban a hangsúly a töre esik, míg az egész többes szám a ragon viseli a hangsúlyt:

bába : *babý* = *slóvo* : *slová*.

Megint egészen más tüneménynyel találkozunk a szerb nyelvben. Láttuk, hogy a szerb nyelvben csakúgy mint az oroszban sok olyan nőnemű főnév, mely eredetileg az egyes nominativusban a ragon viselte a hangsúlyt, ezt az egyes accusativusban és a többes nominativus-accusativusban a töre vonta vissza és hogy a kéttagú szóknál a helycserének emléke megmaradt még a különböző hangsúlyban :

sz. *zima* : *zīmu*, *zīme* = ča. *zīmā* : *zīmu*, *zīmi*
= or. *zimá* : *zīmu*, *zīmy*.

De a szerb nyelvben az egyes számban nem csak az accusativusban, hanem a *dativusban* is találunk ilyen változó hangsúlyt. Az óvatos Danicsics 5 szót említ, melyben kétséggkívül így hangzik a dativus :

vòda víz : acc. *vòdu*, dat. *vòdi*
děca gyermykek (!) : *děcu*, *děci*
rúka kéz : *rūku*, *rūci*
gláva fej : *glāvu*, *glāvi*
dúša lélek : *dūšu*, *dūši*.

Budmani sokkal több ilyen esetet említ és Danicsics is valószínűnek véli, hogy valamennyi szóban, a melyben az accusativusban megváltozik a hangsúly, a dativusban is megváltozik, csak hogy, azt mondja, ritkán hallani a többi szók dativusát.

Ez az eset csattanós bizonyítékul szolgálhat arra nézve, mennyire fontos az újabb tüneményeket elválasztani a régiektől. A ki ezt nem teszi, könnyen arra a téves föltevésre juthatna, hogy a dativusnak illetén hangsúlyozása már ősrégi, épp olyan régi, mint az accusativusnak mai hangsúlyozása. Mert a mint már egy ízben említettem, a litván nyelvben megvan a tüneménynek szakasztott mása, ott is sok szó (Kurschat 128 (!) ilyen szót sorol föl) az egyes számban épen csak a dativusban és accusativusban vonja vissza a hangsúlyt. Ha összehasonlítjuk a szerb *smòla* szurok szó ragozását a litván *smalà* kátrány ragozásával, az egyes számban a litvánban a hangsúlyt mindig ugyanazon a szótagon találjuk, melyen régente a szerbben is volt, úgy hogy levonva azt a nagy változást, a melyen az egész szerb nyelv hangsúly tekintetében keresztülment, a litván és szerb nyelv közt teljes összhangot találunk :

	Szerb.	Litván.	Orosz.
Nom.	<i>smòla</i>	<i>smalà</i>	<i>smolá</i>
Gen.	<i>smòlě</i>	<i>smalós</i>	<i>smolý</i>
Dat.	<i>smòli</i> *)	<i>smálai</i>	<i>smolě</i>
Acc.	<i>smòlu</i>	<i>smálq</i>	<i>smólu</i>
Instr.	<i>smòlom</i>	<i>smalà</i>	<i>smolóju</i>
Loc.	<i>smòli</i>	<i>smalojè</i>	<i>smolě.</i>

Az identitás a szerb és litván nyelvben valóban meglepő, mégis semmi kétség sem fér ahhoz, hogy csak véletlen találkozással van dolgunk, mert semmi sem könnyebb, mint annak bebizonyítása, hogy a szerb nyelvben a dativusnak illetén hangsúlyozása aránylag új, igen könnyen kimagyarázható tünet. Egyetlen egy más szláv nyelvben sem találunk ehhez foghatót, még a szerb *ča*-dialectusban sem és már azért sem valószínű, hogy itt régi hangsúlycserével állunk szemben. Másrészt a tünetnynek magyarázata önként kínálkozik. A szerb nyelvben a főnevek egyes dativusa és locativusa mindig egy és ugyanazt a ragot veszik föl, de hangsúlyra nézve gyakran különböznek egymástól. A ragra nézve egyenlő dativus és locativus illetén megkülönböztetését — a szóban forgó esetet kivéve — megtaláljuk a többi szláv nyelvekben is. E tünetnynek eredetével itt nem akarok foglalkozni, csak a tényállást magát akarom ismertetni. A hímnemű főnevek egész sorában egyenlők az egyes dativus és locativus ragra nézve, de elválasztja őket a hangsúly nem csak a szerb nyelvben, hanem a nagy- és kis-orosz nyelvben is. E szók száma olyan nagy, hogy arra kell szorítkoznom, hogy egy pár olyan példát idézzek, a melyben a tünetnyek azonossága a szerbben és oroszban annál szembe-tűnőbb, mert ugyanazokon a szókon mutatható ki:

Dativus. Locativus.

or. *béreg* part, *béregu* : *beregú* = sz. *brég*, *brěgu* : *brégu*

or. *krug* kör, *krágu* : *krugú* = sz. *krûg*, *krûgu* : *krúgu*

or. *lug* liget, *lúgu* : *lugú* = sz. *lûg*. *lûgu* : *lúgu*

or. *rjad* rend, *rjádu* : *rjadú* = sz. *rěd*, *rědu* : *rědu*

or. *sněg* hó, *sněgu* : *sněgú* = sz. *sněg*, *sněgu* : *sněgu*

or. *boj* harc, *bóju* : *bojú* = sz. *bôj*, *bôju* : *bôju*

*) Így Budmaninál.

or. *bok* oldal, *bóku* : *bokú* = sz. *bôk*, *bôku* : *bôku*
 or. *bor* fenyves, *bóru* : *ború* = sz. *bôr*, *bôru* : *bôru*
 or. *dom* ház, *dómu* : *domú* = sz. *dôm*, *dômu* : *dômu*
 or. *god* év, *gódu* : *godú* = sz. *gôd*, *gôdu* : *gôdu*
 or. *chod* járás, *chódu* : *chodú* = sz. *hôd*, *hôdu* : *hôdu*
 or. *kraj* szél, *kráju* : *krajú* = sz. *krâj*, *krâju* : *krâju*
 or. *med* méz, *médu* : *medú* = sz. *mêd*, *mêdu* : *mêdu*
 or. *nos* orr, *nósu* : *nosú* = sz. *nôs*, *nôsu* : *nôsu*
 or. *raj* paradicsom, *ráju* : *rajú* = sz. *râi*, *râju* : *râju*
 or. *rog* szarv, *rógu* : *rogú* = sz. *rôg*, *rôgu* : *rôgu*
 or. *sok* nedv, *sóku* : *sokú* = sz. *sôk*, *sôku* : *sôku*.

Egészen ugyanazt a viszonyt találjuk gyakran a nőnemű -i töknél is. Ezeknél is elég, ha egy pár esetet említek, a melynél a hangsúlycsere a szerb és orosz nyelvben egy és ugyanazon a szón észlelhető:

Dativus. Locativus.

or. *čestj* tisztelet, *česti* : *čestí* = sz. *část*, *části* : *části*
 or. *mastj* szín, *másti* : *mastí* = sz. *mâst*, *mâsti* : *másti*
 or. *rěč* beszéd, *rěči* : *rěči* = sz. *rêč*, *rêči* : *rěči*
 or. *kostj* csont, *kósti* : *kostí* = sz. *kôst*, *kôsti* : *kôsti*
 or. *krovj* vér, *króvi* : *kroví* = sz. *křv*, *křvi* : *křvi*
 or. *peč* kályha, *pěči* : *pečí* = sz. *pêč*, *pêči* : *pečí*.

Az, hogy a tünemény az orosz nyelvben részben más szókon mutatkozik, mint a szerbben, természetesen semmit sem bizonyít a tünemény régisége ellen, ép olyan keveset, mint az a körülmény, hogy az orosz nyelvben a tünemény sokkal kisebb körre terjed, mint a szerbben. Az oroszban t. i. a locativus mind a két csoportban csak bizonyos esetben viseli a hangsúlyt a ragon, nevezetesen csak akkor, ha a *v* («-ban, -ben») vagy *na* («-on, -en, -n») praepositio előzi meg. Az első csoportban azonkívül a locativus csakis ebben az esetben kap a dativussal egyenlő ragot. A *bereg*: part dativusa p. o. *béregu*, locativusa *beregú* abban a szólásban, hogy *na beregú* a parton, de már pl. *pri* praepositio után a locativus *ê* ragot vesz föl és ilyenkor a dativussal egyenlő hangsúlyt kap: *pri béregê* a part mellett. Ugyanez áll a nőnemű -i tökre nézve is: azt mondják ugyanis, hogy *v pečí* a kályhában (*peč* dativusa *pěči*), de «a

kályha mellett» az *pri péci* — csakhogy már itt a locativus ragja mindig egyenlő a dativuséval. A szerbben ellenben a locativus mindig csak egy és ugyanazt az alakot és hangsúlyt mutatja: a *brég* locativusa mindig *brégu*, tehát mindig ugyanazt a ragot viseli, mint a dativus és mindig különbözik a dativustól (*brégu*) hangsúlyozása által, épp úgy *rêc* locativusa mindig *réci*, tehát mindig másképp hangzik, mint a dativus (*rêci*). Ebből egyszersmind könnyen érthető, mikép hódíthatott magának ez a tűnemény nagyobb kört, mikép terjedhetett ki éppen a szerb nyelvben az eredeti határokon túl a nőnemű -a tökre is, mikép keletkezhetek a sok *brégu* : *brégu* és *rêci* : *rêci*-féle alakpár mellett olyanok, mint *glâvi* : *glâvi*, *rûci* : *rûci* *glâva* és *rûka*-ból, a melyekben a dativus valamennyi számba jövő szláv nyelv tanúsága szerint eredetileg csak úgy a ragon viselte a hangsúlyt, mint a locativus. Az oroszban a *golová*, *ruká* dativusa nem különbözik ragra nézve a locativustól, ha tehát eredetileg eltért volna tőle a hangsúlyban, ez a megkülönböztető jel bizonyosan megmaradt volna, annál is inkább, mivel az orosz fül annyi meg annyi esetben hozzá van szokva, hogy a locativusban a ragon, a dativusban a tőn legyen a nyomaték (*beregú* : *béregu*, *rêci* : *rêci*), de a nőnemű -a töknél a legkisebb nyomát sem találjuk az ilyen megkülönböztetésnek : *golové*, *ruké* stb. a dativus és locativus tisztjét végezik egyaránt. Szakasztott ugyanaz áll a kisorosz nyelvről és a ça-nyelvjárásról, ott is megmaradt volna az a-töknél a hangsúlykülönbség a dativus és locativus közt, ha valaha létezett volna, mert megfelelt volna egy az említett nyelvekben különben is nagyon elterjedt tűneménynek.

Áttérek a ça-nyelvjárásra. E nyelvjárás hangsúlyáról csak Nemanics tanulmányaiból meríthetünk bővebb adatokat. Ezek szerint az analogia hatása különösen erős volt éppen a szóban forgó -a töknél. Az orosz *gorá* hegy, bolgár *gorá* erdő és az emelkedő hangsúlylyal ejtett szerb *gòra* kétségtelenné teszik, hogy e szó az egyes nominativusban akkor is a ragon viselte a hangsúlyt, mikor a szláv népek még nem váltak el egymástól. Ha tehát a ça-nyelvjárásban egymás mellett találjuk a *gorà* és *gòra* hangsúlyozást, az utóbbi nem lehet eredeti, hanem bizonyosan az analogia hatása alatt keletkezett. Tudjuk már, hogy e szó eredetileg az egyes accusativusban és a többes nominativus-accusativusban a hangsúlyt a töre vonta vissza :

or. *gorá* : *góru*, *góry*, sz. *gòra* : *gòru*, *gòre*,
 a ča nyelvjárásban csak úgy változik a hangsúly:
gorà : *gòru*, *gòri*,

csak hogy a *gòru*, *gòri* hatása alatt *gòra* kiejtés is keletkezett, tehát legalább helyenként *) kiegyenledett a szó valamennyi alakjában a hangsúly.

Nincs mit csodálkoznunk azon, hogy a hangsúly a másik irányban is kiegyenledett. Az orosz *zimá* tél : *zímu*, *zímy* és a szerb *zima* : *zímu*, *zíme*-nek szorosan megfelel a ča *zimà* : *zímu*, *zími*-fele hangsúlyozás, de hallani a szót valamennyi alakjában is a ragon hangsúlyozva, tehát *zimû*, *zimî* is járja. Minthogy a «tél»szót a többes számban ritkábban használja az ember, könnyen érthető, hogy itt az egyes nominativus hangsúlyozása ragadt a többes nominativusra is, és hogy azután az egyes accusativus is elveszthette a régi hangsúlyt.

A ča-nyelvjárás sok kérdésben, mely összefügg a hangsúlylyal, igen becses adatokat szolgáltat, de éppen azért tisztába kell azzal jönnünk, hogy mi benne valóban régi és mi új, az analogia hatása alatt keletkezett. Már volt egy ízben alkalmam visszaautásítani a ča-nyelvjárás tanutételét, mint meg nem bízhatót. A szerb *mûha* légy, minthogy emelkedő hangsúlylyal ejtik, szorosan megfelel a bolgár *muhá* szónak. Ha most már a ča-nyelvjárásban Nemanics adatai szerint csakis *mûha* hangsúlyozást találunk, ez korántsem bizonyítja, hogy az orosz *múcha* megőrizte a régi hangsúlyt. Minthogy a szerb nyelvben a többes nominativus-acusativus ereszkedő hangsúlylyal hangzik (*mûhe*), a ča-nyelvjárás pedig annyiszor megannyiszor általánosította az ilyen szavakban a többes nominativus-acusativus hangsúlyát, a ča *mûha* hangsúlyát a legnagyobb könnyűséggel kimagyarázhatjuk egy eredetibb :

* *muhà* : *mûhi*-ből.

Tehát jogunk volt fönt az orosz *múcha*-ban is a többes nominativus hangsúlyát keresni, mely kivételesen az egyes nominati-

*) Nemanics, fájdalom, nem ad sehol sem számot arról, hogy egy és ugyanabban a helységben, talán egy és ugyanannak a személynek a szájából hallotta-e az ilyeneket, mint *gorà* és *gòru*, vagy pedig különböző helyeken dívik-e az eltérő hangsúly.

vušra is ragadt, mivel a többes számot ennél a szónál sűrűbben használták az egyes számnál.

Áttérek végre a *bolgár* nyelvre. A bolgár nyelvben a declinatio jóformán kihalt, kihalt vele együtt nagyobbára a hangsúlycsere is, mely a declináción belül más szláv nyelvekben mutatkozik. De mindenekelőtt egy általános megjegyzést kell tennem a bolgár hangsúlyozásra nézve. Ma még vita tárgyát képezi a szerb és bolgár nyelvterület határa; az egyik tudós ugyanarról a szövegről azt állítja, hogy a szerb nyelven szól, a melyről a másik azt mondja, hogy az bizony bolgár. Míg ez a vita el nem dől, fölötte óvatosságnak kell lennünk, ha vidékenként más-más hangsúlyozást tulajdonítanak egy-egy bolgár szónak. Mert ha pl. azt mondják, hogy a *voda* viz szó a bolgár nyelvben nem csak a ragon viselheti a hangsúlyt, hanem helyenként a tön is viseli, és nincs kizárva az a lehetőség, hogy az utóbbi hangsúlyozás nem is bolgár, hanem *szerb* (v. ö. orosz *vodá*, de szerb *vòda*), a legnagyobb óvatossággal kell fogadnunk olyan egészen általános állításokat és várunk kell, míg végre valahára pontosabb adatokkal rendelkezünk. Épen azért megbecsülhetetlen a Cankov testvérek bolgár nyelvtana, mert tudjuk, hogy egy kis terület (Szisztovo) nyelvét írják le, hogy tehát adataik egyöntetűek, és hogy tiszta bolgársággal van itt dolgunk. Nem is találunk náluk ingadozást, náluk csakis *vodá*, *gorá*, *zemjá*, *zimá*, *rüká* található, a mi megfelel az orosz hangsúlyozásnak (*vodá*, *gorá*, *zemljá*, *zimá*, *ruká*), míg Brandt Accentológiájában (119. l.) azt állítja, hogy ezeket a szókat az első szótagon is hangsúlyozzák. Ugyancsak Brandt (i. b. 116. l.) azt állítja, hogy a többes számban *vódi*, *ženi*-féle hangsúlyozás is hallható (ez megfelelne az orosz *vódy*, *žény*-nek), ámbár a rendes hangsúlyozás *vodí*, *žení*. Cankovnál egyetlen egy ilyen esetet sem találtam, ő azt írja, hogy *vodí*, *žení* stb., és még az a 3 szó is, mely Brandt szerint mindig az első helyen viseli a hangsúlyt a többes számban (*búlhá*, *bolha*, *zümjá* kigyó és *ovcá* juh) aligha képez kivételt; legalább egyikök, melyet megtaláltam Cankovnál többes számban, a ragon viseli a hangsúlyt a többes számban is (*ofcá* : *ofci* Cankov 25. l.). Ha tehát a bolgár hangsúlyozásról egyáltalában nemis mondhatnuk most még végleges ítéletet, annyi már most is világos, hogy a kiegyenlítés itt legalább olyan nagy mértékben történt meg, mint az éppen tárgyalt szerb *ča* nyelvjárásban.

U T Ó S Z Ó.

Szűk körre szorítkoztam, csak egy pár érdekes esetet ragadtam ki abból a sok sajátosságos tüneményből, melylyel a szláv nyelvekben a hangsúlyozás terén találkozunk. Annyi azt hiszem e rövid fejtegetések után is világos, hogy a szláv nyelvek kiváló fontosságuk arra nézve, a ki az indogermán nyelvek hangsúlyával foglalkozik. Már a tünemények rendkívüli gazdagsága és az a körülmény, hogy élő nyelvekkel levén dolgozunk, a legfinomabb részletekbe hatolhatunk, nagyon tanulságossá teszi a szláv nyelvek hangsúlyozásával való foglalkozást, és még akkor is, ha nem mutatna annyi jel arra, hogy a szláv nyelvek hangsúly dolgában sok régi indogermán sajátyságot őriztek meg, érdemes volna a szláv nyelveket e szempontból alapos vizsgálás tárgyává tenni, hogy tisztább fogalmat kapjunk arról, hogy mikép él és változik legkülönbözőbb okok hatása alatt, az, a mit a szók lelkének neveztek, a hangsúly.

TARTALOM.

Előszó ---	Lap 3
Bevezetés ---	4
I. Általános rész:	
1. A hangsúly a különböző szláv nyelvekben ---	6
2. Az orosz és a szerb hangsúly ---	8
II. Különleges rész:	
1. A köznemű főnevek többes száma ---	13
2. A vocativus ---	38
3. A nőnemű -a tők ---	55
a) Régi tünemények ---	—
b) Új tünemények ---	72
Utószó ---	82

28 l. 15 kr. — IX. szám. Az ikes-es igékről. *Barna Ferdinand* l. tagtól. 1857. 32 l. 15 kr. — X. szám. A nyelvújításról. *Szarvas Gábor* l. tagtól. 1875. 25 l. 15 kr. (1873—1875.)

V. k. I. szám. Nyelvészkedő hajlamok a magyar népnél. *Barna Ferdinand* lev. tagtól. 1875. 40 l. 25 kr. — II. sz. A neo- és palaeologia ügyében. *Brassai Sámuel* r. tagtól. 1875. 48 l. 30 kr. — III. szám. A hangsulyról a magyar nyelvben. *Barna Ferdinand* lev. tagtól. 1875. 48 l. 30 kr. — IV. szám. Brassai és a nyelvújítás. *Ballagi Mór* r. tagtól. 1876. 22 l. 15 kr. — V. szám. Emlékbeszéd Kriza János l. t. felett *Szász Károly* l. tagtól. 1876. 40 l. 25 kr. — VI. szám. Művészet és nemzetiség. *Bartalus István* l. tagtól. 1876. 35 l. 20 kr. VII. szám. Aeschylus. *Télffy Iván* lev. tagtól. 1876. 141 l. 80 kr. — VIII. szám. A mutató névmás hibás használata. *Barna Ferdinand* l. tagtól. 1876. 15 l. 10 kr. — IX. szám. Nyelvtörténelmi tanulmányok a nyelvújításra nézve. *Imre Sándor* l. tagtól. 1876. 97 l. 60 kr. — X. szám. Bérczy Károly emlékezete. *Arany László* l. tagtól. (1875—1876.)

VI. k. I. szám. A lágy aspiraták kiejtéséről a zendben. *Mayr Auréltól* 10 kr. — II. szám. A manduk szertartások könyve. *Balint Gábortól* 10 kr. — A rómaiak satirájáról és satíráiróikról. *Dr. Barna Ignác* l. tagtól. 20 kr. — IV. szám. A spanyolországi arabok helye az iszlám fejlődése történetében, összehasonlítva a keleti arabokéval. *Goldziher Ignác* l. tagtól. 50 kr. — V. Emlékbeszéd Jakab István l. t. fölött *Szász Károly* r. tagtól. 10 kr. — VI. Adalékok a m. t. Akadémia megalapítása történetéhez. I. *Szilágyi István* l. tagtól. II. *Vasary Kozástól*. III. *Révész Imre* l. tagtól. 60 kr. — VII. Emlékbeszéd Mátray Gábor l. t. felett. *Bartalus István* l. tagtól. 10 kr. — VIII. A mordvaiak történelmi viszonyosságai *Barna Ferdinand* l. tagtól. 20 kr. — IX. Eranos. *Télffy Iván* l. tagtól. 20 kr. — X. Az ik-es igékről. *Joannovics György* l. tagtól. 40 kr. (1876.)

VII. k. I. Egy szavazat a nyelvújítás ügyében. *Barna Ferdinand* l. tagtól. 50 kr. — II. Podhorszky Lajos magyar-sínai nyelvhasznítása. *Budenz József* r. tagtól. 10 kr. — III. Lessing (székfoglaló). *Zichy Antal* l. tagtól. 20 kr. — IV. Kapcsolat a Magyar és szuomi irodalom között *Barna Ferdinand* l. tagtól. 10 kr. — Néhány ösműveltségi tárgy neve a magyarban. *Barna Ferdinand* l. tagtól. 30 kr. — VI. Rankavis Kleon új-görög drámája. *Télffy Iván* l. tagtól. Ára 30 krajcár. — VII. A nevek uk és ük személynagairól. *Imre Sándor* l. tagtól. 20 kr. — VIII. Emlékbeszéd Székács József t. tag fölött. *Ballagi Mór* r. tagtól. 20 kr. — IX. A török-tatár nép primitív kultúrájában az égi testek. *Vámbéry Ármin* r. tagtól. 10 kr. — X. Batori László és a Jordánszky-codex bibliafordítása. (Székfoglaló.) *Volf György* l. tagtól. 10 kr.

VIII. k. I. Corvin-codexek. *Dr. Ábel Jenőtől*. 60 kr. — II. A mordvaiak pogány istenei s ünnepi szertartásai. *Barna Ferdinand* l. tagtól. 50 kr. — III. Orosz-lapp utazásomból. *Dr. Genetz Arvidtól*. 20 kr. — IV. Tanulmány a japáni művészetéről. *Gr. Zichy Ágostól*. 1 frt. — V. Emlékbeszéd Pázmándi Horvát Endre 1839-ben elhunyt r. t. fölött. A születése századik évfordulóján, Pázmándon rendezett ünnepélyen, az Akadémia megbízásából tartotta *Szász Károly* r. t. 10 kr. — VI. Ukkonpohár. A régi magyar jogi szokásnak egyik töredéke. *Hunfalvy Pál* r. tagtól. 20 kr. — VII. Az ugynevezett lágy aspiraták phoneticus értékéről az ó-ind-ben *Mayer Auréltól*. 60 kr. — VIII. Magyarországi humanisták és a dunai tudós társaság. *Dr. Ábel Jenőtől*. 80 kr. — IX. Ujperzsa nyelvjárások. *Dr. Pozder Károlytól*. 50 kr. — X. Beregszászi Nagy Pál élete és munkái. Székfoglaló *Imre Sándor* r. tagtól. 30 kr.

IX. k. I. Emlékbeszéd Schiefner Antal k. tag felett. *Budenz J.* r. tagtól. 10 kr. — II. A Boro-Budur Jáva szigetén. *Dr. gr. Zichy Ágost* l. tagtól. 40 kr. — III. Nyelvünk újabb fejlődése. *Ballagi Mór* r. tagtól. 20 kr. — IV. A hunnok és avarok nemzetisége. *Vámbéry Ármin* r. tagtól. 30 kr. — A Kün-vagy Petrarka-codex és a künok. *Hunfalvy Pál* r. tagtól. 30 kr. — VI. Emlékbeszéd Lewes Henrik György külső tag felett. *Szász Károly* r. tagtól. 10 kr. — VII. Ős vallásunk főistenei. *Barna Ferdinand* l. tagtól. 40 kr. — VIII. Schopenhauer aesthetikája *Dr. Ruzsicska Kálmántól*. 10 kr. — IX. Ős vallásunk kisebb isteni lényei és áldozat szertartásai. *Barna F.* l. tagtól. 30 kr. — X. Lessing mint philologus. *Dr. Kont Ignác*tól. 30 kr. — XI. Magyar egyházi népénekek a XVIII. századból. Székfoglaló. *Bogisich Mihály* l. tagtól. 50 kr. — XII. Az analogia hatásáról, főleg a szóképzésben. *Simonyi Zsigmond* l. tagtól. 20 kr.

X. k. I. A jelentéstan alapvonalai. Az alakokban kifejezett jelentések. (Székfoglaló.) *Simonyi Zsigmond* l. tagtól. 30 kr. — II. Etzelburg és a magyar hűnmondá. (Székfoglaló.) *Heinrich Gusztáv* l. tagtól. 20 kr. — III. A M. T. Akadémia és a szömi irodalmi társaság. *Hunfalvy Pál* r. tagtól. 20 kr. — IV. Értük meg egymást. (A neologia és orthologia ügyében.) *Joannovics György* t. tagtól. 30 kr. — V. Baranyai Decsi János és Kis-Viczay Péter közmondásai. *Ballagi Mór* r. tag-

tól 10 kr. — VI. Euripides tropusai összehasonlítva Aeschylus és Sophokles tropusai-
saival. Miveltégtörténeti szempontból. (Adalék a költészet összehasonlító tropiká-
jához.) *Dr. Petz Vilmos* tanártól. 60 kr. — Id. gróf Teleki László ismeretlen
versei. *Szász Károly* r. tagtól 10 kr. — VIII. Cationale et Passionale Hungari-
cum. *Bogisich Mihály* l. tagtól. 30 kr. — IX. Az erdélyi hírlapirodalom története
1848-ig. *Jakab Elek* l. tagtól. 50 kr. — X. Emlékeszéd Klein Lipót Gyula kül-
tag felett *Dr. Heinrich Gusztáv* lev. tagtól. 40 kr. — XI. Ujabb adalékok a magyar
zene történelméhez *Bartalus István* l. tagtól. 40 kr. — XII. A magyar romanti-
cismus. (Székfoglaló.) *Binóczy József* l. tagtól. 10 kr. — XIII. Ujabb adalék a
magyar zene történelméhez. *Bartalus István* l. tagtól. 40 kr.

XI. k. I. Ugor vagy török-tatár eredeti-e a magyar nemzet? *Hunfalvy Pál* r.
tagtól. 20 kr. — II. Ujgörög irodalmi termékek. *Dr. Telfy Iván* l. tagtól. 40 kr. —
III. Középkori görög verses regények. *Dr. Telfy Iván* l. tagtól. 30 kr. — IV. Ide-
gen szók a görögben és latinban. *Dr. Pozder Károlytól*. 50 kr. — V. A csu-
vasokról. *Vámbery Ármín* r. tagtól 30 kr. — VI. A számlálás módjai és az év
hónapjai. *Hunfalvy Pál* r. tagtól 20 kr. — VII. Telegdi Miklós mester magyar
katechismusa 1562-ik évből. *M. luth Béla* l. tagtól. 10 kr. — VIII. Kaldi György
nyelve. *Dr. Kiss Ignác*tól. 50 kr. — IX. A Muhamedán jogtudomány eredeté-
ről. *Goldziher Ignác* l. tagtól 10 kr. — X. Vámbery Ármín «A magyarok eredete
című műve néhány főbb állításának bírálata. *Barna Ferdinánd* l. tagtól 60 kr. —
XI. A nyelvfejlődés történelmi folytonossága és a nyelvőr. *Ballagi Mór* r. tagtól.
20 kr. — XII. A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet. I. Válaszom Hun-
falvy Pál bírálati megjegyzéseire. *Vámbery Ármín* r. tagtól. 30 kr.

XII. k. I. Seneca tragédiái. *Dr. Kont Ignác*tól. 60 kr. — II. Szombatos codexek.
*Dr. Nagy Sándor*tól. 30 kr. — III. A reflexiv és valláserkölési elem a költészetben
s Longfellow. Székfoglaló. *Szász Béla* l. tagtól. 30 kr. — IV. A belviszonyragok
használat a magyarban. *Kúnos Ignác* és *Munkácsi Bernáttól*. 50 kr. — V.
A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet II. *Vámbery Ármín* r. tagtól. 50 kr. —
VI. Kiktől tanult a magyar írni, olvasni? *Volf György* l. tagtól. 50 kr. —
VII. A kasztamuni-i török nyelvjárás. *Irta Thury József*. 50 kr. — VIII. Nyel-
vészeti mozgalmak a mai görögöknél. *Telfy Iván* l. tagtól. 20 kr. — IX. Boldog-
asszony, ősvallásunk istenasszonya. *Kálmány Lajostól*. 20 kr. — X. A mondat
dualismusa. *Brassai Sámuel* r. tagtól. 60 kr. — XI. A kunok nyelvéről és nem-
zetiségéről. *Gr. Kuun Géza* t. tagtól. 40 kr. — XII. Isota Nogarola. (Székfoglaló.)
Ábel Jenő l. tagtól. 50 kr.

XIII. k. I. Kudrun, a monda és az eposz. *Heinrich G.* l. tagtól. 40 kr. — II. A vot-
ják nép multja és jelene. *Barna F.* l. tagtól. 30 kr. — III. Palesztina ismereté-
nek haladása az utolsó három évtizedben. *Goldziher I.* l. tagtól. 40 kr. — IV.
A homeroszi Demeter-hymnusról. *Ábel Jenő* l. tagtól. 50 kr. — V. A votjakok
pogány vallásáról. *Barna Ferdinánd* l. tagtól. 20 kr. — VI. A régi magyar nyelv
szótára. *Szarvas Gábor* r. tagtól. 10 kr. — VII. Egy kis viszhang Vámbery
Ármín ur válaszára. *Budenz J. r.* tagtól. 20 kr. — VIII. Ki volt Calepinus magyar
tolmácsa. *Szily Klmán* r. tagtól. 10 kr. — IX. Szegedi Lénárt énekeskönyve.
Bogisich Mihály l. tagtól. 50 kr. — X. Szórendi tanulmányok. I. rész. *Joanno-
vics György* t. tagtól. 30 kr. — XI. A kisebb görög tragikusok tropusai *Petz
Vilmostól*. 10 kr. — XII. Heraclius. Rankavis Leon hellén drámája. *Telfy Iván*
l. tagtól. 30 kr.

XIV. k. I. Az ó- és középkori Terentius biographiák. *Ábel Jenőtől*. 40 kr. — II. Szó-
rendi tanulmányok. II. rész. *Joannovics Györgytől*. 40 kr. — III. A mordva nép
házassági szokásai. *Barna F.* l. tagtól. 30 kr. — IV. Jelentés ujhellén munkák-
ról. *Telfy Iván* l. tagtól. 30 kr. — V. Mythologiai nyomok a magyar nép nyelv-
ben és szokásaiban. *Kálmány Lajostól*. 10 kr. — VI. Etymologicum magnum
Romaniae. *Putnokyi Miklóstól*. 20 kr. — VII. A magyar szótók. *Simonyi Zsig-
mond*tól. 30 kr. — VIII. A nyelvújítás történetéhez. *Simonyi Zsigmond*tól. 20 kr. —
IX. Szórend és accentus. *Brassai Sámuel* t. tagtól. 40 kr. — X. Három franczia
hellenista és a volapük. *Telfy Iván* l. tagtól. 20 kr. — XI. Enhemeri reliquiae.
*Némethy Gézá*tól. 60 kr. — XII. Gáti István steganographiája, kapcsolatban a mo-
dern stenographiával. *Vikár Bélától*. 40 kr.

XV. k. I. Az iszlam vallásos mozgalmak az első négy században. *Dr. Schreiner Már-
ton*tól. 30 kr. — II. André Chénier költészete. *Haraszti Gyulától*. 1 ft 50 kr. —
III. Kombináló szóalkotás. *Simonyi Zsigmond* l. tagtól. 40 kr. — IV. Az aranyos-
széki mohácsi nyelvmlékek. *Hunfalvy Pál* r. tagtól. 15 kr. — V. Psychiatria és
politika. *Zichy Antal* t. tagtól. 10 kr. — VI. Ujabb hellén munkák és a hellén
nyelvtanítás. *Telfy Iván* t. tagtól. 60 kr. — VII. A magyar zene tudományos
tárgyalása. *Pónori Thewrewk Emil* r. tagtól. 20 kr.